

Держава та регіони

Серія:
Гуманітарні науки
2015 р., № 3-4 (42-43)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради:

А. О. Монаєнко,
доктор юридичних наук, професор
Заслужений юрист України

Головний редактор:

Н. М. Торкут, доктор філологічних наук,
професор

Редакційна колегія:

З. В. Партико, доктор філологічних наук, професор
(заступник головного редактора)
Ю. А. Зацний, доктор філологічних наук, професор
Н. Г. Озерова, доктор філологічних наук, професор
І. Я. Павленко, доктор філологічних наук, професор
Н. М. Поплавська, доктор філологічних наук, професор
А. М. Приходько, доктор філологічних наук, професор
О. Д. Турган, доктор філологічних наук, професор
Ю. Е. Фінклер, доктор філологічних наук, професор
Н. В. Яблоновська, доктор філологічних наук, професор
О. В. Богуславський, доктор наук із соціальних
комунікацій, доцент
І. Л. Пенчук, доктор наук із соціальних комунікацій, доцент
Л. Г. Пономаренко, доктор наук із соціальних
комунікацій, доцент
О. Г. Фоменко, доктор філологічних наук, доцент
Л. М. Латун, кандидат педагогічних наук, професор
К. В. Борискіна, кандидат філологічних наук

Іноземні члени редакційної колегії:

Мурата Синьїті (Японія)
М. Г. Соколянський (Німеччина)

Відповідальний редактор: С. В. Белькова

Редактор: І. Ю. Антоненко

Технічний редактор: А. О. Яблонська

Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Журнал включено до переліку фахових видань
із соціальних комунікацій
згідно з постановою президії ВАК України
від 10.03.2010 р. № 1-05/2
та філологічних наук (літературознавство)
згідно з постановою президії ВАК України
від 14.04.2010 р. № 1-05/3

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
Серія КВ № 14177–3148ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету телебачення
та радіомовлення України
про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
23 грудня 2015 р., протокол № 4

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні посилання на журнал
"ДЕРЖАВА та РЕГІОНИ. СЕРІЯ: ГУМАНІТАРНІ НАУКИ"
обов'язкове.

Редакція не завжди поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б
Телефони/факс: (0612) 220-58-42, 63-99-73

Здано до набору 20.11.2015

Підписано до друку 11.01.2016

Формат 60×84/8. Різографія. Тираж 300 пр. Замовлення № 56-15Ж.
Виготовлено на поліграфічній базі Класичного приватного університету

ISSN 1813-341X

© Класичний приватний університет, 2015

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>К. В. Борискіна</i> ПОЕТИКА ВИМИСЛУ І СТРАТЕГІЯ ХУДОЖНЬОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ШЕКСПІРОВОГО СЛОВА В НОВЕЛІ О. ВАЙЛЬДА “ПОРТРЕТ МІСТЕРА В. Г.”	3
<i>В. С. Ботнер, С. В. Сліпченко</i> КОНЦЕПЦІЯ СВІТУ ТА ЛЮДИНИ В РОМАНІ М. ВАРГАСА ЛЬЙОСИ “EL SUEÑO DEL CELTA” (“СОН КЕЛЬТА”).....	10
<i>Рухангиз Чингиз гызы Алиева</i> ФОРМИ ОБРАЩЕНИЯ К УСТНОЙ ЭПИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ В ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА II ПОЛ. XX В.	14
<i>Шоле Алиева</i> ТРАДИЦИИ ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА В ДРАМАТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ.....	19
<i>Kifayat Ahmadova</i> THE ROLE OF SOCIAL ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF YOUTH PERSONALITY	22
<i>Севиндж Аяз гызы Гейдарова</i>	25
ЗА СОВРЕМЕННОСТЬ (НА МАТЕРИАЛАХ ГАЗЕТЫ “ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО” 1960–70-Х ГГ.)	25
<i>Егяна Сабир гызы Гусейнова</i> ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕКА И ЛИЧНОСТИ В ЭПИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ БАХТИЯРА ВАГАБЗАДЕ	29
<i>Фахрия Джафарова, Алекбер Джаббарлы</i> “КИТАБИ ДЕДЕ ГОРГУД” ГЛАЗАМИ РУССКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ.....	34
ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	
<i>О. Е. Кирпиченко</i> ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ Й УДОСКОНАЛЕННЯ МОВИ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	37
<i>К. В. Тарасенко, В. Р. Михайліченко</i> ПЕРЕКЛАД ТЕКСТІВ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ГАЛУЗІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРАТЕГІЇ	42
<i>L. V. Mosiyevych</i> THE ENGLISH-LANGUAGE EUPHEMIZATION/DYSPHEMIZATION WITHIN THE DIACHRONIC LINGUOSYNERGETICS	49
<i>В. Ю. Марінеско</i> КОГНІТИВНІ МОДИФІКАЦІЇ КОНЦЕПТУ “ФУТБОЛ” І СПЕЦИФІКА ЙОГО ПЕРЕДАЧІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	52
<i>Вефа Ибишова</i> ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ТЕКСТОВ И СИСТЕМА ФОРМАЛЬНЫХ СРЕДСТВ СВЯЗИ В ПОСТРОЕНИИ ТЕКСТА.....	56
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	61

*****

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

*****

УДК 821.111

К. В. Борискіна

ПОЕТИКА ВИМИСЛУ І СТРАТЕГІЯ ХУДОЖНЬОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ШЕКСПІРОВОГО СЛОВА В НОВЕЛІ О. ВАЙЛЬДА “ПОРТРЕТ МІСТЕРА В. Г.”

У статті висвітлено особливості художньої репрезентації шекспірового слова та авторського вимислу в новелі “Портрет містера В. Г.” О. Вайльда. Виявлено, що в художньому просторі новели поєднано дві протилежні стихії: фактографічну, подану фактами з канонічної біографії Шекспіра, загадками про достеменно відомих осіб з його оточення, а також цитатами та поодинокими іменами з шекспірівських п'єс, та стихію вимислу, яка формується на основі трьох груп взаємозалежних конститuentів: матеріальної, духовної та містичної.

Ключові слова: Оскар Вайльд, Вільям Шекспір, новела, фікційність, фактографічність, сонети.

Важливою складовою шекспірівського дискурсу є твори, на сторінках яких Вільям Шекспір постає як літературний персонаж. Кількість таких текстів постійно зростає, адже інтерес до особистості митця повсякчас підігривається як цікавістю до його біографії, де чимало гіпотетичних припущень, так і масштабністю впливу англійського генія на світову культуру. Серед авторів, які обрали його загадкову постать об'єктом художнього зображення, – представники різних національних літератур і різних епох (П. Акройд, Е. Берджес, Ж. Грір, Ю. Домбровський, Р. Най та ін.). Біля витоків цієї традиції стоїть геніальний англійський письменник Оскар Вайльд – автор новели “Портрет містера В. Г.” (1889 р.).

Попри те, що творчий доробок “принца парадоксу” неодноразово обирався об'єктом досліджень [4–9], ця новела все ще перебуває на маргінесі літературознавчої уваги. Втім вона, безперечно, заслуговує на науковий аналіз, адже інтерес становить і художня специфіка твору, і те, як один геній намагається розгадати таємницю іншого.

Мета статті полягає у виявленні особливостей поетики новели Оскара Вайльда “Портрет містера В. Г.”, визначенні характеру взаємодії вимислу і факту в художньому просторі твору та його зв'язку з шекспірівським дискурсом.

У новелі “Портрет містера В. Г.” своєрідним чином поєднуються дві антиномічні стратегії оповіді – фактографічна й фікційна. Попри наявність досить високої кількості біографічних подробиць з життя славнозвісного англійського драматурга епохи Відродження, новелу О. Вайльда навряд чи можна сприймати як джерело достовірних відомостей. Вдало компілюючи вигадки та факти, авторові вдалося створити унікальний продукт художньої шекспіріани.

Сюжет новели є досить динамічним, сповненим несподіваних колізій. Читач перебуває у стані постійної напруги, слідкуючи за подіями, що відбуваються в житті трьох основних героїв. Детективний струміль присутній у творі від самого початку. Манера оповідання нагадує зав'язку новел славнозвісного американського прозаїка Едгара По, відомого своїм унікальним стилем і технікою конструювання і нагнітання “suspence”.

У новелі “Портрет містера В. Г.” активно взаємодіють, переплітаються і доповнюють одна одну дві протилежні за своєю сутністю стихії. Перша стихія – стихія факту, яка постає в новелі у трьох формах: (I) розповідь про подробиці життя Шекспіра, (II) загадки достеменно відомих осіб із його оточення, певних дат і топонімів, а також (III) цитати з художніх творів самого Шекспіра.

Очевидно, Вайльд добре знав так звану канонічну, тобто загальноновизнану біографію англійського драматурга, адже факти, які він наводить (час написання сонетів, час їх публікації, юридичні зв'язки між акторами трупи і власником театру, час знайомства з Білявим юнаком і Смаглявою леді та ін.), повністю відповідають тим, що містяться в працях авторитетних біографів Шекспіра.

Правомірно стверджувати, що О. Вайльд був досить добре обізнаним з “шекспірівським питанням”. Вірогідно, він цікавився ймовірною кандидатурою на роль улюбленця Великого Барда. Про це свідчить той факт, що естет знав про найновішу на той час гіпотезу, висунуту німецьким коментатором Барншторфом у книзі “Ключ до сонетів Шекспіра” (1886 р.). На думку науковця, поет звертався в сонетах до самого себе, а загадкові ініціали можна розшифрувати як “William Himself” [10, с. 15].

Більш того, в новелі досить переконливо спростовуються гіпотези щодо інших ймовірних

претендентів на роль Шекспірового друга. Серед них, зокрема, згадуються граф Саутгемптон, граф Пембрук, Вільям Холл, Вільям Гетевей, Генрі Віллоубі та ін. [10, с. 11–14]. Автор новели не обходить увагою і кандидаток на Смагляву Леді Шекспірових сонетів: Мері Фіттон та Леді Річ. Утім, на думку О. Вайльда, жодна з них не могла бути героїнею любовного трикутника: “But none of these explanations satisfied the conditions of the problem. The woman that came between Shakespeare and Willie Hughes was a real woman, black-haired, and married, and of evil repute” [10, с. 89].

Анторопонімічний і топографічний рівень новели також ілюструють ерудицію і глибокі знання Англії часів Вільяма Шекспіра. Наприклад, пишучи про всезагальну апологетику чоловічої дружби на теренах ренесансної Британії, Вайльд згадує окремих діячів культури тогочасся: “Ben Jonson writing to one of his friends subscribes himself “your true lover” and dedicates his noble eulogy on Shakespeare “To the memory of my Beloved” Richard Barnfield in his “Affectionate Shepherd” flutes on soft Virgilian reed the story of his attachment to some young Elizabethan of the day. Out of all the Eclogues, Abraham Fraunce selects the second for translation, and Fletchers lines to Master W. C. show what fascination was hidden in the mere name of Alexis” [10, с. 65–66].

Серед елизаветинців, згаданих у новелі, є літератори: Ф. Бомонт, С. Госоон, Т. Деккер, Б. Джонсон, Ф. Лентон, Дж. Лілі, К. Марло, Т. Нелл, Т. Неш, Т. Овербері, В. Прайн, Ф. Сідні, Дж. Чепмен; аристократи – не лише кандидати на роль Біявого юнака, зокрема, лорд Пемброк і лорд Саутгемптон, але й граф Ессекс, сер Ф. Бекон, сер В. Релі; актори – Р. Армін, Р. Бербедж, Р. Тарлтон, А. Філліпс; видавці – К. Бербі, Е. Блаунт, Т. Торп.

Ключовими топонімами в новелі є згадки театрів ренесансної Англії – Rose Theatre [10, с. 79], Blackfriars Theatre [10, с. 80], Globe Theatre [10, с. 81].

Третя форма стихії факту, тобто використання цитат з шекспірівського канону, має дві стратегії безпосередньої реалізації в новелі “Портрет містера В. Г.”. Перша стратегія – безпосереднє цитування рядків з п’єс та поем Великого Барда. Наприклад, пояснюючи значення слова “shadow” для мешканців елизаветинської Британії, автор наводить цитати з п’єс “Сон літньої ночі” та “Макбет”: “The best in this kind are but shadows”, says Theseus of the actors in the “Midsummer Night’s Dream”; “Life’s but a walking shadow, and poor player / That struts and frets his hour upon the stage”, cries Macbeth in the moment of his despair, and there are many similar allusions in the literature of the day” [10, с. 35].

Поема “Скарги закоханої” посідає центральне місце в доказовому інструментарії на користь кандидатури В. Г. Автор доводить, що пастух з поеми і герой сонетів – одна людина:

“Even in the “Lovers Complaint” he speaks of his acting, and tells us that he was of a nature so impressionable to the quality of dramatic situations that he could assume all “strange forms” –

Of burning blushes, or of weeping water,
Or swooning paleness”:

explaining his meaning more fully later on where he tells us how Willie Hughes was able to deceive others by his wonderful power to

“Blush at speeches rank, to weep at woes,
Or to turn white and swoon at tragic shows”
[10, с. 54–55].

Друга стратегія – використання поодиноких імен з шекспірівських п’єс. Серед них, зокрема, читач зустрічає таких героїв, як Джульєтта, Гамлет, леді Макбет, Тимон, Яго, Десдемона, Дункан, Офелія, Беатріче, Пердіта, Волумнія, Імогена, Констанс, Адоніс, Елена. Очевидно, що здебільшого, йдеться про жінок, адже, за припущенням автора новели, В. Г. – актор, що грав виключно жіночі ролі в трупі Шекспіра: “He had been quick-witted, too, and eloquent, and from those finely curved lips that the satirist had mocked at had come the passionate cry of Juliet, and the bright laughter of Beatrice, Perdita’s flower-like words, and Ophelia’s wandering songs” [10, с. 71].

Цікаво, як саме репрезентує О. Вайльд достеменно відомий матеріал. Він подає факти в розмірковуваннях героїв – Сіріла, Ерскіна, оповідача. При цьому всі троє постійно полемізують один з одним. Ерскін не просто наводить аргументи і висновки Сіріла, але й додає власні коментарі до них, які підтримують чи спростовують висловлені Сірілом спостереження. Показовим є, приміром, такий пасаж: “Nor would he allow for a moment that the Sonnets are mere satires on the work of Drayton and John Davies of Hereford. To him, as indeed to me, they were poems of serious and tragic import, wrung out of the bitterness of Shakespeare’s heart, and made sweet by the honey of his lips” [10, с. 15]. Тут, як бачимо, О. Вайльд демонструє прекрасне знання шекспірівської доби і власний талант тонкого інтерпретатора Шекспірових сонетів. Сам автор новели виступає то як Сіріл Грем, то як Ерскін, то як оповідач.

Він вкладає точний фактаж спочатку у уста Сіріла Грема, про якого розповідає Ерскін: “I remember his reading to me that fine sonnet..., and pointing out how completely it corroborated his view; and indeed he went through all the Sonnets carefully, and showed, or fancied that he showed, that, according to his new explanation of their meaning, things that had seemed obscure, or evil, or exaggerated, became clear and rational, and of high artistic import, illustrating Shakespeare’s conception of the true relations between the art of the actor and the art of the dramatist” [10, с. 18].

Згодом, коли від Ерскіна читач дізнається про те, що славнозвісний портрет є підробкою,

складається враження, що всі аргументи Сіріла Грема спростовано, адже його теорія в такому разі постає як містифікація. Але слова Грема, наведені Ерскіном оповідачеві, повертають самій теорії шанс бути правдоподібною: “I did it purely for your sake. You would not be convinced in any other way. It does not affect the truth of the theory” [10, с. 27].

Передсмертна записка й самогубство Сіріла Грема змушують і оповідача, і читачів новели повірити в реальність теорії, чи принаймні замислитися над нею. Слова оповідача апелюють не тільки до нашої логіки, але й до почуттів: “Erskine, it is your duty to give this theory to the world. If you will not do it, I will. By keeping it back you wrong the memory of Cyril Graham, the youngest and the most splendid of all the martyrs of literature. I entreat you to do him this bare act of justice. He died for this thing, don't let his death be in vain” [10, с. 29].

Другий розділ новели, в якому оповідач викладає свої шекспірознавчі міркування і результати власних пошуків, містить потужний сонетний струмінь. Кожна цитата (а їх тут аж 17) супроводжується аргументованими і проникливими коментарями, які демонструють глибоке знання біографії Шекспіра, його епохи, його творів, творчості його сучасників. Крім того, вражає глибина прочитання Шекспірових сонетів. Так, приміром, розмірковування про вплив актора Вілла Г'юза підтверджується не тільки текстом сонету, а й відсилкою до іншої поеми Шекспіра – “Скарги закоханої”.

Аналіз сонетного субстрату в новелі О. Вайльда дає підстави говорити про трансгресивну стратегію використання чужого слова для побудови композиції, зокрема, про заперечення приватної літературної власності. На думку дослідника П. Сент-Емора, цей твір належить до групи текстів, які нівелюють приватну інтелектуальну власність, сприяючи тому, щоб певні ідеї набували більш окресленого вигляду, циркулюючи від своїх власників до інших осіб [9, с. 66]. Подолання межі між можливим і неможливим відкриває широкі обрії для інтерпретації, що можуть відштовхуватися як від фактографічної, так і від фікційної стихій твору.

Фактографічна концептосфера новели містить цілу низку важливих концептів. Насамперед, це концепти “truth”, “fact”, “evidence”, “proof”, які доцільно розглянути детальніше.

Постулюючи правдивість теорії, герої повсякчас наголошують на тому, що вона несе в собі правду, яка не вимагає жодних доказів, тобто має апріорну природу. Концепт “truth” вживається в невеликій за обсягом новелі 37 разів. Така частотна кількість експліцитних вживань несе в собі потужний гносеологічний потенціал. Наведемо низку прикладів використання цього концепту в тексті новели:

– It does not affect the truth of the theory [10, с. 27].

– The truth was once revealed to you, and you rejected it [10, с. 129].

– He told me that he had at last discovered the true secret of Shakespeare's Sonnets; that all the scholars and critics had been entirely on the wrong track; and that he was the first who, working purely by internal evidence, had found out who Mr W.H. really was [10, с. 11].

– His true tomb, as Shakespeare saw, was the poet's verse, his true monument the permanence of the drama [10, с. 111].

Герої новели жертвують своїм життям заради того, щоб довести достовірність існування Вілля Г'юза. Стверджуючи це, О. Вайльд одночасно це заперечує: “No man dies for what he knows to be true. Men die for what they want to be true, for what some terror in their hearts tells them is not true” [10, с. 133].

Оскільки правда не може бути абсолютною і безпідставною, протагоністи твору повсякчас обмірковують або обговорюють докази доведення її аксіоматичності. Для цього автор вплітає в сюжетну канву такі концепти, як “proof” та “evidence”. Перший з них використовується в тексті 18 разів, другий – аж 25. І це при тому, що жодних матеріальних доказів не існує, тобто правда доводиться виключно на вербальному рівні:

I thought at the time that Cyril was rather calm about the whole matter; but I remember he kept telling me that he himself required no proof of the kind, and that he thought the theory complete without it [10, с. 24–25].

You start by assuming the existence of the very person whose existence is the thing to be proved [10, с. 30].

Як бачимо, докази одночасно потрібні й не потрібні, тобто, з точки зору логіки, без них напевно чи світ сприйме таку правду, але для тих, хто беззавітно вірить, жодні докази не мають ваги: “After some time, however, I began to see that before the theory could be placed before the world in a really perfected form, it was necessary to get some independent evidence about the existence of this young actor, Willie Hughes” [10, с. 21].

“It is of course evident that there must have been in Shakespeare's company some wonderful boy actor of great beauty, to whom he intrusted the presentation of his noble heroines; for Shakespeare was a practical theatrical manager as well as an imaginative poet; and Cyril Graham had actually discovered the boy actor's name [10, с. 18–19].

Іронія в тому, що основним доказом виявляється сфальсифікований портрет містера В. Г. Якщо портрет заперечує теорію на фактографічному рівні, він одночасно робить її автентичною на рівні фікційному, міфічному.

Друга стихія – це стихія художнього вимислу, що формує сюжетну тканину твору. Сюди можна віднести і всі провідні колізії новели, а саме, історію з дивним портретом, який став причиною трагічної смерті Сіріла Грема, дивним чином вплинув на долю Ерскіна і примусив оповідача всерйоз замислитися над проблематикою Шекспірового сонетарію.

Вимисел О. Вайльда поширюється не лише на сюжеттику твору, але й на внутрішню інтригу – “шекспірівську теорію”, як її називають самі персонажі. Цей рівень тексту – така собі внутрішня колізія новели – формується в річищі дискусій про сонетарій Вільяма Шекспіра. О. Вайльд репрезентує вигадану теорію, що мала під собою певне підґрунтя.

Вперше про Вільяма Г'юза згадується в гіпотезі Томаса Тіруїта, який ще у 1776 р. виснув припущення про те, що В. Г. – це юний актор, який виконував жіночі ролі в шекспірівській трупі. Відомо, що Г'юз – досить поширене валлійське прізвище [6, с. 62]. Втім спростування цього гіпотетичного припущення було досить безапеляційним і прозорим. Справа в тому, що, за словами радянського шекспірознавця О. Анікста, “зі згодукою про Г'юза нічого не вийшло. Роковим для нього виявилось те, що збереглися переліки всіх акторів часів Шекспіра і в них не знайшлося жодного Вільяма Г'юза” [1, с. 558].

Фікційне тло твору формується завдяки функціонуванню низки взаємозалежних конституентів. Оскільки ці конституенти мають абсолютно різну природу, правомірним буде розподілити їх на три групи: матеріальну, духовну й містичну. На нашу думку, більш детальний огляд визначених груп надасть комплексну картину ставлення самого автора до спроможності художньої літератури і мистецтва загалом репрезентувати художню вигадку в правдоподібному світлі.

На матеріальному рівні вигадка вибудовується навколо підробленого портрету. Саме портрет перекоує першого із навернених до лав поціновувачів гіпотези про юного Віллі Г'юза. Як зазначалося, Оскар Вайльд був палким прихильником усього прекрасного й опікувався багатьма митцями. У новелі портрет описується як справжній мистецький артефакт: “Here was an authentic portrait of Mr W.H. with his hand resting on the dedicatory page of the Sonnets, and on the corner of the picture could be faintly seen the name of the young man himself written in gold uncial letters on the faded bleu de raon ground, 'Master Will Hews'” [10, с. 24].

Сам портрет (portrait, picture, painting) згадується на сторінках твору принаймні 29 разів, що також підтверджує його ключову позицію в системі образів. Сіріл Грем обирає портрет як найвагоміший, на його думку, доказ існування Віллі Г'юза. Лише згодом оповідач звернеться до сфери фактографічного, історично задокументованого, але не знайде там необхідних підтверджень суто гіпотетичному припущенню.

Внаслідок підробки матеріальний об'єкт стає конституентом фікційного тла подальшого розгортання події. Ключовим тут є концепт “неправда”, який вербалізується в таких поняттях, як “falsehood” (13 згадувань), “deception” (3 згадування), “forgery” (16 згадувань).

Автор твору неодноразово наголошує на хибності, недостовірності теорії: “It never occurred to me for a moment that Cyril Graham

was playing a trick on me, or that he was trying to prove his theory by means of a forgery”. “But is it a forgery?” I asked. “Of course it is”, said Erskine. “It is a very good forgery; but it is a forgery none the less” [10, с. 24].

При цьому вигадка часто протиставляється науковим спостереженням: ““His faith”, said Erskine, “was fixed in a thing that was false, in a thing that was unsound, in a thing that no Shakespearian scholar would accept for a moment” [10, с. 30].

Оповідач приголомшливо зізнається, що настільки повірив у підробку, що забув про здоровий глузд: “Had I merely been influenced by the beauty of the forged portrait, charmed by that Shelleylike face into faith and credence? ... Something like a faint cry of pain came to my lips as I began to realise how I had deceived myself, and I buried my face in my hands, struck with a sorrow greater than any I had felt since boyhood” [10, с. 122].

Фікційність новели реалізується також і в духовній площині. Не лише матеріальні речі, такі як підроблений портрет, стають об'єктом передачі, але й ідеї та ентузіазм, тобто прояви світу ідеального, а не виключно матеріального. Тут правомірно говорити про концептуальне поле мистецтва, основними складниками якого є конституенти “art”, “literature”, “poetry”, “acting”, “fancy”, “imagination”.

Можна з упевненістю стверджувати, що конституент “art” є ключовим у світогляді апологета естетизму. Зокрема, про це свідчить і приголомшлива частотність його використання в новелі “Портрет містера В. Г.”. У процесі аналізу твору нараховано близько 92 випадків використання цього слова і суміжних з ним понять.

У передмові до роману “Портрет Доріана Грея” автор застерігає своїх читачів стосовно того, що ті, хто занурюються під поверхню, роблять це на свій страх і ризик, адже мистецтво віддзеркалює реципієнта, а не життя: “Ті, що силкуються сягнути поза прямозначне, ризикують” [2, с. 6].

Так само і в новелі О. Вайльд наголошує на потужному потенціалі мистецтва: “Art, even the art of fullest scope and widest vision, can never really show us the external world. All that it shows us is our own soul, the one world of which we have any real cognizance. ... It is Art, and Art only, that reveals us to ourselves” [10, с. 113]. Фактично це означає, що під час контакту з мистецтвом реципієнт набуває ідентичності й одразу ж втрачає її, адже сам процес такого набуття змінює “Я”, трансформує і перетворює його.

Характерно, що мистецтво настільки різнопланове та багатогранне, що різновиди його можуть збагачувати один одного. О. Вайльд ілюструє цю тезу взаєминами між Великим Бардом і його юним другом-актором: “...and indeed he went through all the Sonnets carefully, and showed, or fancied that he showed, that, according to his new explanation of their meaning, things that had seemed obscure, or evil, or exaggerated, became clear and rational, and of high

artistic import, illustrating Shakespeare's conception of the true relations between the art of the actor and the art of the dramatist" [10, с. 18].

Саме акторська майстерність привабливого юнака наповнила життям образи Шекспірових героїв, і саме талант Шекспіра збереже вправного актора на сторінках невмирущих п'єс. Конституент "acting" також входить до фікційного тла новели і використовується на її сторінках 13 разів, наприклад: "It is only acting, only a comedy in real life" [10, с. 93]. У тісному зв'язку з цим конституентом перебуває такий конституент, як "literature", що реалізується в тексті понад 50 разів (One evening I thought that I had really discovered Willie Hughes in Elizabethan literature [10, с. 69]), з них 32 – це приклади вербалізації конституента "drama": "It is the Drama only that, to quote the fine saying of Gervinus, uses all means at once, and, appealing both to eye and ear, has at its disposal, and in its service, form and colour, tone, look, and word, the swiftness of motion, the intense realism of visible action" [10, с. 58].

Мистецтво не має бути обтяжене межами раціоналізації. Звідси його нерозривний зв'язок з такими поняттями, як "вігадка" ("fancy" – 14 випадків вживання) та "уява" ("imagination" – 10 випадків вживання): "I could almost fancy that I saw him standing in the shadow of my room, so well had Shakespeare drawn him, with his golden hair, his tender flower-like grace, his dreamy deep-sunken eyes, his delicate mobile limbs, and his white lily hands" [10, с. 48]. Навіть попри те, що мистецький артефакт – портрет містера В. Г'юза – є нічим іншим як підробкою, продуктом уяви митця, він не втрачає своєї значущості, навпаки акцент робиться на автентичності й цінності мистецького доробку.

Неоднозначність оцінок цього літературного артефакту відчувається в критичних оглядах сучасників О. Вайльда. Наприклад, С. В. Франклін метафорично підмітив принципіву амбівалентність новели: "Широко розплющене око здогадок може оглядати розлогі Шекспірові поля, не боячись жодних перепон у формі глухого куту впевненості" [9, с. 82].

Дж. Семсон наполегливо радить читачам звертати увагу, насамперед, на поетичну досконалість сонетів Шекспіра, а не сприймати їх як загадку [6, с. 62]. Утім, саме містичний конституент є третім у фікційному тлі новели "Портрет містера В. Г."

У тексті твору згадується ціла низка так званих "літераторів", які залишилися в історії літератури завдяки своїм невдалим містифікаціям. Серед них, зокрема, Скот Джеймс Макферсон, який нібито відкрив і переклав поеми вигаданого ним поета Оссіана, Вільям Генрі Айленд, який сфабрикував дві "шекспірівські" п'єси, намагаючись заробити на репутації Барда, Томас Чаттертон, що опублікував вигадані "середньовічні" поеми.

Новела не лише розповідає про містифікацію, вона сама сповнена містифікацій.

Твір, у якому фальшиве видається за справжнє, привертає увагу, насамперед, до оригіналу, з якого зроблено містифікацію. За словами Р. Еллмана, "поєднання фабрикації картини з фальсифікацією вбивства – хід досить тонкий; це витончення переосмислення ... теми загибелі за те, у що не віриш. Ерскін, навпаки, хитромудро прикидається людиною, що гине за те, у що вірить" [3, с. 340]. Варто погодитися зі слушною думкою дослідника Л. Денсона про те, що "за своєю формою "Портрет містера В. Г." настільки ж заперечує теорію, яку створює, наскільки її підтверджує" [5, с. 980]. Істина для Оскара Вайльда – це істина масок. До речі, саме таку назву має один з його теоретичних трактатів, у якому він віддає належне художній уяві та апологетизує релігію краси, що відкриває приховану духовну сутність світобудови.

У концептосфері містичного конституента домінують концепти "mystery", "secrecy", "fatality". Розглянемо їх більш детально. Перший з них – "mystery" – згадується в тексті 12 разів і нерозривно пов'язаний з життям і творчістю Вільяма Шекспіра, з його внутрішнім світом і талантом. Протагоністи новели почергово намагаються розкрити таємницю сердечної прив'язаності поета: "Who was that young man of Shakespeare's day who, without being of noble birth or even of noble nature, was addressed by him in terms of such passionate adoration that we can but wonder at the strange worship, and are almost afraid to turn the key that unlocks the mystery of the poet's heart?" [10, с. 16].

Варто наголосити на тому, що попри намагання розв'язати загадку, вивести її з містичної до раціональної площини, вона так і залишається нерозгаданою, адже фінал новели відкритий і пропонує читачам придумати власну розв'язку векторно накресленої колізії. Розгадка, за ствердженням самого автора, в принципі неможлива, адже власне душа людини є загадкою: "the soul itself, the soul of each one of us, is to each one of us a mystery" [10, с. 113].

Поруч з концептом "mystery" в новелі є чимало згадок про розвінчання секретної природи взаємин між Великим Бардом і його юним нахненником, підтвердженням чого є непоодинокі вживання поняття "secrecy" (23 випадки). Таємничість, незрозумілість може стосуватися як характеру дружби ("I felt as if I had been initiated into the secret of that passionate friendship, that love of beauty and beauty of love, of which Marsilio Ficino tells us, and of which the Sonnets, in their noblest and purest significance, may be held to be the perfect expression" [10, с. 85]), що ґрунтується на дивовижній зовнішній красі юного Біллі ("Time seems to have listened to Shakespeare's prayers, or perhaps Willie Hughes had the secret of perpetual youth [10, с. 85]"), так і глибокого сенсу творів В. Шекспіра, інспірованих цією дружбою ("He told me that he had at last discovered the true secret of Shakespeare's Sonnets [10, с. 11]").

Цікаво, що історія подальшого життя і смерті Віллі Г'юза вибудовується на суцільних припущеннях, тобто містифікація набуває подальших обертів і екстраполюється на десятки років вперед, стимулюючи безкінечний пошук значення, сенсу.

На думку Л. Доулінг, "нашим справжнім ключем до секрету Віллі Г'юза і до "секрету" власного тексту наратора є картина, яка не знаходиться в шухляді, зображення відсутності. Як і порожня шухляда, порожній текст може бути наповненим лише обманом, шляхом підміни присутності на відсутність" [7, с. 27]. Саме відсутність будь-яких доказів існування юного актора підштовхує героїв новели на пошуки. Вже на початку твору Ерскін виголошує: "There is nothing in the idea of Willie Hughes. No such person ever existed" [10, с. 29]. Відсутність тут значима, вона є тим імпульсом, що призводить до розгортання сповненої інтриги драматичної колізії.

Особливе місце в групі містичних конститuentів посідає елемент "fatality". Безпосередньо він вербалізується в тексті твору не досить часто (всього 4 випадки), на кшталт речень: "I believe there is something fatal about the idea, and intellectually there is nothing to be said for it" [10, с. 28] або "It was evident that he had not told his mother any thing about the reason that had driven him to so fatal, so mad an act" [10, с. 130]. Утім саме цей конститuent виявляється напрочуд потужним і впливовим.

За влучним спостереженням Л. Денсона, "дивний вплив" Платона перейшов до Фічіно, який передав його Шекспіру, який заразив малого Віллі Г'юза; сонети до Віллі заражають вже фемінізованого Сіріла Грема, який заманює спочатку Ерскіна, а потім і наратора до таємного кола; Ерскін вмирає – по суті, від туберкульозу легенів – але книга, в якій все це зафіксовано, "Портрет містера В. Г." несе згубний вплив у майбуття [5, с. 989]. Тобто сама новела є тією фатальною книгою, яка змінює життя. За визначенням літературознавця Л. Доулінг, "фатальна книга" є фатальною не через її силу одразу ж вбивати, а через її здатність змінювати людські долі [8, с. 163–164]. Як продемонструвано на прикладі біографії О. Вайльда, доля самого автора змінилася кардинальним чином.

Містична сутність цієї фатальності полягає в тому, що вона передається від однієї людини до іншої. При цьому в теорії одночасно може бути тільки один адепт. Згідно з гіпотезою В.Е. Когена, історія Віллі Г'юза набула матеріального вигляду в листі, тобто стала власністю, яка може належати лише одній людині, і яку можна передавати від однієї особи до іншої, але не можна розділити [4, с. 228–229]. Кожний з героїв сповідує теорію тільки до того моменту, поки він нею володіє. Коли ж він передає її іншій людині, він втрачає віру. Навернення однієї людини одразу ж призводить до

відступництва попереднього власника. На основі цих аргументів, можна зробити висновок про те, що ідеї, які сповідають приватно, не можуть сповідуватися всім загалом.

Подальше життя новели свідчить про правомірність такого підходу до її тлумачення. Художній твір, укорінений в ілюзії, створює її і надає їй потужного імпульсу для подальшого розгортання. Приміром, достеменно відомо, що лорд Альфред Дуглас, який зіграв фатальну роль у житті письменника, настільки повірив у вигадку О. Вайльда, що видав у 1933 р. книгу під промовистою назвою "Справжня історія шекспірівських сонетів".

Насамкінець варто наголосити, що Оскар Вайльд використовує вкрай цікаву й оригінальну письменницьку стратегію. Він поєднує вимисел, домисел з фактографічним матеріалом і цитатами з Шекспірових текстів, які супроводжує коментарями, вкладеними в уста трьох основних персонажів новели. Саме це дає підстави розглядати новелу "Портрет містера В. Г." як блискучий зразок фікційної шекспіріани. Письменник домислює історію стосунків між Шекспіром та Г'юзом і пропонує надзвичайно цікаву інтерпретацію почуття поета до людини, яку він змалював в образі Юнака. При цьому вимисел Вайльда органічно переплітається зі стихією факту, адже автор новели постійно звертається до інформації з біографії Великого Барда і текстів його сонетів.

Список використаної літератури

1. Аникст А. А. Сонеты / А. А. Аникст // У. Шекспир. Полное собрание сочинений: в 10 т. / У. Шекспир; [пер. с англ.]. – Москва, 1997. – Т. 10. – С. 539–561.
2. Уайльд О. Портрет Доріана Грея / О. Уайльд; [пер. з англ. Р. Доценка]. – Київ : Дніпро, 1968. – 231 с.
3. Эллман Р. Оскар Уайльд: Биография / Р. Эллман; [пер. с англ. Л. Мотылева]. – Москва : Колибри, 2012. – 704 с. – (Серия "Персона").
4. Cohen W. A. Willie and Wilde: Reading The Portrait of Mr. W. H. / W. A. Cohen // South Atlantic Quarterly. – 1989. – 88. – P. 228–229.
5. Danson L. Oscar Wilde, W. H., and the Unspoken Name of Love / L. Danson // ELH. – Vol. 58. – № 4. – 1991. – P. 979–1000.
6. Dein Will // Spiegel. – 10. – 1959. – P. 62.
7. Dowling L. Imposture and Absence in Wilde's 'The Portrait of Mr. W. H.' / L. Dowling // Victorian Newsletter. – 58. – 1980. – P. 26–29.
8. Dowling L. Language and Decadence in the Victorian Fin de Siècle / L. Dowling. – Princeton : Princeton University Press, 1986. – 294 p.
9. Saint-Amour P. K. Oscar Wilde: Orality, Literary Property, and Crimes of Writing / P. K. Saint-Amour // Nineteenth-Century Literature. – Vol 55. – № 1. – 2000. – P. 59–91.
10. Wilde O. The Portrait of Mr W.H. / O. Wilde. – New York : Mitchell Kennerley Publisher, 1921. – 133 p.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2015.

Борискина К. В. Поэтика вымысла и стратегия художественной репрезентации шекспировского слова в новелле О. Уайльда “Портрет мистера В. Х.”

В статье представлены особенности художественной репрезентации шекспировского слова и авторского вымысла в новелле “Портрет мистера В. Х.” О. Уайльда. Показано, что в художественном пространстве новеллы сочетаются две противоположные стихии: фактографическая, представленная фактами из канонической биографии Шекспира, воспоминаниями о точно известных лицах из его окружения, а также цитатами и одиночными именами из шекспировских пьес, и стихия вымысла, которая формируется на основе трех групп взаимосвязанных конституэнтов: материальной, духовной и мистической.

Ключевые слова: Оскар Уайльд, Уильям Шекспир, новелла, фиктивность, фактографичность, сонеты.

Boryskina K. The Poetics of Fiction and Artistic Representation of Shakespeare's Words in O. Wilde's Novel “The Portrait of Mr. W. H.”

The article is devoted to revealing the specifics of literary fiction and the artistic representation of Shakespeare's words in the novel “The Portrait of Mr. W. H.” by Oscar Wilde. It is shown that the artistic space of the given novel is formed on the basis of two opposite elements, which are unique in their combination and give this literary work great intellectual and creative potential.

The first element is factual. It is formed by the facts of Shakespeare's canonical biography, certain references to the famous people in his surroundings, as well as single quotes and names of characters from Bard's plays. The concepts “truth”, “fact”, “evidence” and “proof” form the conceptual sphere of the factual level.

The second element is the realm of fiction. It is justified by a popular in the times of Wilde hypothesis suggested by Thomas Tyrwhitt, according to which actor William Hughes is the protagonist of Shakespeare's sonnets. Fictional background of the novel is based on interrelated constituents, divided into three groups: material, spiritual and mystical. The key concept of the material sphere is “lie”. This concept applies to the fake portraits and verbalized through such concepts as “falsehood”, “deception”, “forgery”. The spiritual sphere is forms a conceptual field of art, the main components of which are such constituents as “literature”, “poetry”, “acting”, “fancy”, “imagination”. The concepts “mystery”, “secrecy”, “fatality” dominate in the conceptual level of the mystical sphere.

Organic combination of fiction and fact is ensured by a leitmotif of the novel – a strange portrait that played a fatal role in the fate of two protagonists – Cyril Graham and Erskine. “The Portrait of Mr. W. H.”, where facts and sonnet substrate are subjected to fiction, can rightly be attributed to fictional Shakespeareana.

Key words: Oscar Wilde, William Shakespeare, story, fiction, factuality, sonnets.

КОНЦЕПЦІЯ СВІТУ ТА ЛЮДИНИ В РОМАНІ М. ВАРГАСА ЛЬЙОСИ “EL SUEÑO DEL CELTA” (“СОН КЕЛЬТА”)

У статті проаналізовано концепцію світу та людини в художньому просторі роману Маріо Варгаса Льйоси “El sueño del celta”. Доведено, що ця концепція є результатом синтезу літератури постмодернізму, екзистенціалізму та власного авторського світовідчуття Варгаса Льйоси.

Ключові слова: концепція людини і світу, світ твору, маргінальна особистість, іронія і скептицизм, емоційна вразливість.

Хорхе Маріо Педро Варгас Льйоса (Jorge Mario Pedro Vargas Llosa, 1936) – перуано-іспанський автор, один із провідних письменників-новаторів сучасної латиноамериканської літератури, а також лауреат Нобелівської премії 2010 р. за “детальний опис владних структур і гостре зображення людського опору, бунту й поразки”. Його творчість увібрала традиції попередників та є своєрідним художнім синтезом. Серед літературних напрямів, які утворили органічний сплав під пером перуанського прозаїка, не останнє місце посідає й екзистенціалізм.

Художній спадок письменника ґрунтовно досліджено закордонними науковцями. Натомість українські літературознавці приділяють йому значно менше уваги. Так, зокрема, Інгер Енквіст акцентує увагу на ключових проблемах роману “El sueño del celta”, в якому йдеться про життєвий шлях головного героя Роджера Кеймента, спостерігача місії в Конго [2]. Рікардо Сенабре підкреслює, що історичну основу доробку становить життя визначної особистості та аналізує прийоми організації наративу письменника: “La narración no abulta los hechos ni los adjetiva con énfasis de ahí su aire cronístico, pero sí anota la reacción violenta e indignada de Casement, porque se trata de construir un personaje independientemente de que haya existido en la realidad” [9].

Мета статті – визначити, як реалізується концепція світу й людини в художньому просторі роману Маріо Варгаса Льйоси “El sueño del celta” (“Сон кельта”).

Роман “El sueño del celta” вийшов іспанською мовою у 2010 р. Жанрова своєрідність твору обумовлює іншу важливу проблему, яка власне є безпосереднім предметом уваги цього дослідження, – концепцію людини і світу. Саме вона є одним з основних пунктів для розуміння закодованого повідомлення автора. У цьому випадку йдеться про світ твору й головного героя (особистості) роману, які є втіленням концепції світу та людини.

Видатний російський літературознавець М. Бахтін виділив основні ознаки особистості: конкретність (ім'я), цілісність, відповідальність невичерпність, незавершеність, відкритість [1, с. 343].

На думку Д. Ліхачова, світ твору – це відтворювана дійсність у певному “скороченому”, умовному варіанті. Художник, вибудовуючи свій світ, не може відтворити дійсність з тією ж властивою дійсності мірою складності. Певною мірою, це обмежений світ.

Важливо відзначити, що постмодерністи під світом твору розуміють сам текст. Розуміння тексту як світу зумовлює численні ремінісценції, підкреслену цитатність, які, з одного боку, відтворюють дійсність у розбитих образах колишньої культури, а з іншого – нагадують про необхідність об'єднати розірвані шматки реальності в цілісну картину, віднайти втрачений зв'язок між подіями, думками, почуттями [5, с. 37].

Не викликає сумнівів той факт, що роман “El sueño del celta” є постмодерністським, тому доцільно розглядати концепцію світу і людини відносно постмодерністської культури, проте в межах екзистенціальної парадигми.

Модель світу, репрезентована в художніх зразках постмодернізму, має такі характеристики: дисгармонійність, у якій панують ідеї деструкції; химерність і жахливість; замкнутість у собі, невизначеність і заплутаність; мінливість і розірваність. Характерні риси моделі людини в мистецтві постмодернізму такі: маргінальність; іронічність, пародійність і скептицизм; тяжіння до гри та театральності; усвідомлення абсурдності буття; бажання влади над іншими.

Особливість героїв художніх творів постмодернізму унаочнюється порівняно з героями інших літературних епох та напрямів. Так, герой-романтик не сприймає навколишню реальність, він шукає світ мрій та ідеалів. Герой у реалістичних творах змушений жити в тих умовах, у яких він опинився, та шукати з них раціональний вихід. Герой модернізму вибудовує у своїй уяві новий світ. Героєві постмодернізму теж залишається жити за тих умов, у яких він опинився, але, на відміну від реаліста, він уже ні в що не вірить, тому й рухатись йому немає куди. Єдине, що йому може допомогти подолати замкненість часу і простору, – це іронія і гра. Вони дають можливість здобути ту міру свободи, без якої особистість перестала бути особистістю.

У романі Маріо Варгаса Льйоси “El sueño del celta” можна спостерігати осмислення теперішнього через минуле. Автор розглядає вічні цін-

ності: гуманізм, патріотизм, чесність, самопожертву, але в той же час викриває такі негативні риси людського характеру, як зрада, жорстокість, жадібність, бажання влади. Все це було й залишається в людині, тому в романі хоч і йдеться про другу половину XIX – початок XX ст., все це стосується й сьогодення, тобто є напроцуд актуальним. Якщо ж говорити про власне художній світ роману перуанського прозаїка, тут дійсно присутня певна дисгармонія, розірваність, фрагментарність. Утім ця фрагментарність має певну структуру – в творі розвиваються дві сюжетні лінії: 1) непарні розділи оповідають про життя Роджера Кейсмента в стінах Пентонвільської в'язниці; 2) у парних розділах йдеться про хронологію життєвого шляху головного героя від народження до того, як він потрапив у в'язницю.

Власне інтерес до однієї людини є особливістю екзистенціальної парадигми, адже письменник фокусує свій погляд саме на долі Роджера Кейсмента, намагаючись збагнути розвиток його особистості, прослідкувати найбільш переломні моменти в його житті.

Біографія Роджера Кейсмента переносить читача в Африку й Латинську Америку, де колонізатори використовують місцеві племена як рабів, хоча рабство в той час було відмінено в усьому світі. Дійсно, світ роману “El sueño del celta” лякає жорстокістю, сценами вбивств, покарань, знущань, де люди перетворюються на тварин, а найбільша цінність – зберегти здоровий глузд.

Так, у місті Болобо в Конго Роджер Кейсмент зустрічається з такими жахами в місцевому госпіталі: “...Roger le preguntó con toda intención por qué había tantas víctimas de heridas en las nalgas, piernas y espaldas” [10, с. 51]. “...si quiere usted saber por qué hay tantos congolese con vendas en las manos y en sus partes sexuales, también se lo puedo explicar. Porque los soldados de la Forcé Publique les cortaron las manos y los penes o se los aplastaron a machetazos” [10, с. 51], – так пояснює лікар Лілі де Хейлз настільки понівечених людей у своєму госпіталі.

Важливим для розуміння концепції людини в постмодернізмі є поняття маргінальної істоти. Маргінальна істота – це не просто “середня” або проміжна особистість, що знаходиться між двома соціальними групами, а двоїста за своєю культурою особистість. Ця особистість одночасно належить до двох чи більше різних культур. В основі двоїстості особистості лежить соціальний або національний антагонізм. Поки особистість, що належить до підпорядкованої групи, не усвідомить свого положення, антагонізм відсутній. Почуття самотності, відчуженості від товариства, внутрішній конфлікт, моральна і психологічна криза призводять до втрати соціальних ідеалів і асоціальної поведінки. Постійна готовність до протистояння породжує агресивність маргіналів. Маргінальна особис-

тість може не почуватися комфортно в жодній соціальній чи культурній групі. Така особистість живе в двох світах водночас, інколи ці світи зіштовхуються.

У постмодерністських творах особистість виглядає певною мірою саме як маргінальна істота. Вона неначе знаходиться на перехресті різних епох. Вона – продукт кризи буття, і ця кризовість позначається на її внутрішньому стані. Як правило, герої творів постмодернізму – емоційно вразливі особистості, які дуже гостро відчують усе, що відбувається довкола, та хворі на свій час, на свою епоху. Досить часто митці використовують своєрідний прийом очудження, за допомогою якого відображається “дивний погляд дивної людини на дивний світ”. Ця ж характеристика певною мірою стосується і філософії екзистенціалізму, бо людина протиставляється світові й живе у ворожому середовищі.

Роджер Кейсмент протиставляється світові, він – людина, що виділяється в Африці своїми ідеалами стосовно колонізації, згодом ці ідеали розсіюються, але не розсіюється бажання допомогти бідним африканцям, яких нещадно використовували на каучукових плантаціях. Далі ці ж ідеали й людяність можемо бачити в Путумайо; чи в Німеччині, коли він намагається домогтись покращень умов утримання ірландських військовополонених. Головний герой – людина без сім'ї і без батьківщини, якщо можна так сказати. Він не відчуває себе вдома в жодній частині світу, всюди він лише виконує свою роботу, він – громадянин світу. Та й час, у якому живе Роджер Кейсмент, можна сміливо назвати кризовим (кінець XIX – початок XX ст.). Саме тоді Європа готується до Першої світової війни, а у світі відбувається колоніальний перерозподіл. Проте ірландець залишається звичайною людиною, про що говорить Варгас Льюїс в інтерв'ю з Ангусом Мітчелом: “He was not a superman, he was a human being, he was a very extraordinary man but he was not a superman. I think that this is the aspect I would like to emphasise in my book” [8].

З впевненістю можемо говорити й про емоційну вразливість Кейсмента. Так, він людина, що побачила за своє життя жахливі речі, але його серце не стало черствим, хоч і розум навчив блокувати ті жахливі думки. Глибокі переживання переростають у Роджера в тяжкі хвороби, ніби тіло не в змозі витримати такого емоційного напруження, починає слабнути, і це переростає в загальне нездужання й рецидиви старих хвороб ірландця. Наприклад, під час написання звіту з Конго ми бачимо, як головний герой страждає: “Haciendo esfuerzos sobrehumanos para vencer las rachas de abatimiento, los dolores de cabeza, las náuseas, la descomposición de cuerpo – sentía que adelgazaba porque había tenido que abrir nuevos agujeros a su cinturón...” [10, с. 64].

Концепція людини відзначається певною мірою іронією та скептицизмом. Вони стають прийомами, за допомогою яких автор відображає світ у його істинному жахливому вигляді, без утопій, а вижити в ньому людині допомагає тільки іронія, завдяки якій автори постмодернізму зображають жахливе в іронічному ракурсі.

Саме іронію можна почути в словах Роджера Кейсмента, який вже у в'язниці починає усвідомлювати власне життя, розуміти власні прорахунки. Це не трагедія, а переосмислення. Що ще залишається робити героєві? Автор не тішить нас думкою, що долю можливо змінити, саме тому твір починається у в'язниці, читач знає, що Роджер Кейсмент приречений на поразку у своїх намірах. І власне ця іронія, щоб не сталось з протагоністом – його чекає крах, є однією з ознак художнього світу твору.

Варгас Льюса наділяє протагоніста оптимізмом, коли той починає свої подорожі з Африки. Потім цей оптимізм поступово зникає, і часто йому на зміну приходиться скептицизм, ніби нічого не можливо вже змінити. Двічі, після Африканського звіту і звіту з Путумайо, йому вдається “перемогти світ”, хоча наприкінці Роджера перемає, його ірландська мрія розвіялась як дим, і читач усвідомлює цей провал ще на початку твору.

У романі “El sueño del celta” світ показаний реальний, жорстокий і без прикрас, жодних утопій, що є характерним для творчості перуанського прозаїка. Як він сам колись зазначив, “твори, в яких зовсім відсутнє насильство, здаються мені ірреальними. Я надаю перевагу романам, які зображають реальне, хоча дехто і надає перевагу книгам, що малюють фантастичне”.

Роджер Кейсмент – герой-реаліст, але лише в минулому, тобто у своїх спогадах. У другій сюжетній лінії – Кейсмент у в'язниці, йому дійсно нікуди діватись, свідомо чи підсвідомо герой розуміє, що його повісять за зраду Британії. Він іронізує, і єдине, що може робити – переосмислювати власне життя крок за кроком, тікати в спогади.

Отже, концепція світу й людини у романі “El sueño del celta” є результатом процесів, що відбулись у літературі кінця ХХ–ХХІ ст., найважливішою з яких є реактуалізація екзистенціальної парадигми в постмодерністському дискурсі. Роджер Кейсмент – типовий персонаж літератури постмодернізму, він протистоїть хао-

тичному світові і намагається знайти своє місце в ньому, проте це неможливо, оскільки він усюди чужий. Проте це відчуження не фізичне, воно скоріше психологічне, адже головний герой – інша людина, з іншими ідеалами та світосприйняттям. Саме тому герой зазнає поразки. Однак ірландець не лишився наодинці. Його захищало чимало людей, його справи лишили по собі слід, а отже, він не був забутий. У цьому вбачається глибока віра автора роману в перемогу справедливості, а самим твором Варгас Льюса віддає шану великому історичному діячеві.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – Москва : ИНФРА-М, 2000. – 353 с.
2. Бернаскони Е. Латинская Америка [Электронный ресурс] / Марио Варгас Льюса ; Е. Бернаскони, А. Кравченко // InterTrend. – Режим доступа: <http://www.intertrend.ru/news/html/327.html>.
3. Боднарчук Т. В. До питання про модель людини і світу у культурі постмодернізму [Електронний ресурс] / Т. В. Боднарчук. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Kis/2011_1/18.pdf.
4. Ботнер В. С. “Погранична ситуація” (К. Ясперс) у романі Т. Уайлдера “Heaven’s my destination” / В. С. Ботнер, Н. Б. Мантуло // Вісник Запорізького державного університету. – 1990. – № 2. – С. 8–11.
5. Николенко О. Н. Современная антиутопия / О.Н. Николенко. – Харьков : Изд-во ХГПУ, 1996. – 104 с.
6. Чернова Л. Е. Курс лекцій із соціології / Л. Е. Чернова. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – 194 с.
7. Enkvist I. El sueño del celta de Mario Vargas Llosa y su trans fondo biográfico / I. Enkvist // Contexto. – Universidad de Lund, 2012. – Vol. 16. – № 18. – P. 65–82.
8. Mitchell A. An Interview with Mario Vargas Llosa / A. Mitchell // Irish Migration Studies In Latin America. – 2009. – № 7. – P. 137–144.
9. Senabre R. El sueño del celta [Electronic resource] / R. Senabre // Elcultural.es. – 2010. – Mode of access: http://www.elcultural.es/version_papel.
10. Vargas Llosa M. El sueño del celta / M. V. Llosa. – Madrid : Alfaguara, 2010. – 270 p.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2015

Ботнер В. С., Слипченко С. В. Концепция мира и человека в романе Марио Варгаса Льюсы “El sueño del celta” (“Сон кельта”)

В статье проанализирована концепция мира и человека в художественном пространстве романа Марио Варгаса Льюсы “El sueño del celta”. Доказано, что эта концепция мира и человека является результатом синтеза литературы постмодернизма, экзистенциализма и собственного авторского начала Варгаса Льюсы.

Ключевые слова: концепция мира и человека, мир произведения, маргинальная личность, ирония и скептицизм, эмоциональная уязвимость.

Botner V., Slipchenko S. The Conception of Man and the World in the Novel “El Sueño Del Celta” by Mario Vargas Llosa

Genre originality of the novel stipulates the important problem which is closely examined in this paper, namely the conception of man and the world in the novel “El sueño del celta”.

This conception is one of the basic points for understanding the coded author’s message. In this case the attention is given to the world in this literary work and protagonist (personality) of the novel, which embody the conception of man and the world.

The novel “El of sueño del celta” is obviously a post-modern novel that is why it will be expediently to examine the conception of man and the world in a relation to a post-modern culture, however not forgetting about the existential paradigm.

In the novel “El sueño del celta” the world is shown as a real and cruel place without decorations and utopias, which is characteristic for work of the Peruvian prose writer.

On the one hand, Roger Casement is a realistic hero, but only in the past, in other words, in his memories. In the second storyline – Casement is in prison, he really has nowhere to go, consciously or subconsciously the hero understands that he will be strung up for betrayal of Britain. He is ironical, and the only thing that he can do is to reflect upon his own life, to escape in remembrances.

Thus, conception of man and the world in the novel “El sueño del celta” is the result of processes that took place in literature at the turn of XXth century, among which the most essential is reactualization of the existential paradigm in the post-modern discourse. Roger Casement is a typical character of post-modern literature, he is juxtaposed against the chaotic world and tries to find the place in it; however, it is impossible as he is a stranger everywhere. Nevertheless, this alienation is rather psychological than physical because the protagonist is the other man, with other ideals and other perception of the world. For this reason, the hero is defeated. At the same time, the Irishman did not remain alone. He was protected by quite a lot of people, his dealings left a particular trace, and thus, he was not forgotten.

This approach allows proving that the analyzed conception of man and the world is the result of the synthesis of post-modern and existential literatures, as well as Vargas Llosa’s own authorial world view.

Key words: *conception of the world and the man, literary world, marginal personality, irony and skepticism, emotional sensibility.*

ФОРМЫ ОБРАЩЕНИЯ К УСТНОЙ ЭПИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ В ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА II ПОЛ. XX в.

Народное творчество во всех его проявлениях являлось источником художественного арсенала, и во II пол. XX в. тоже с честью выполняло свою функцию. Рассказ жившего и творившего во II пол. XX в. А. Самедова "Кусок земли", наряду с структурными компонентами, носит характер насаждения обществу, проводимой политической идеологии, демонстрируя неблагие намерения. При этом пьеса М. Дильбази "Весна в Мугани" открывается на уровне мировоззрения учеников начальной школы – с богатой культурой Азербайджана, историей, мифическими образами.

Ключевые слова: XX век, народное творчество, эпическая традиция, фольклор, рассказ.

Необходимость обращения к фольклору в детской литературе Азербайджана II пол. XX в. в первую очередь связана с генетикой литературно-исторической реальности. В памяти – литературный процесс, заполненный разнообразием, кипучестью, происходящих еще в конце XIX в. – начале XX в. Школа, основанная такими представителями оригинальной мысли, как С. С. Ахундов, У. Гаджибеков, С. М. Ганизаде, Дж. Мамедгулузаде, М. Махмудбеков, М. А. Сабир, А. Сахат, М. Хади, А. Шаиг, Р. Эфендиев, была значимой. Литература существовала под влиянием общественно-культурной жизни, выдающимся представителем детской литературы был А. Шаиг. Одной из важных задач и обязанностей общества являлся поиск достойного продолжения традиции детской литературы.

Во второй половине XX в. литература Азербайджана характеризуется не только качественными изменениями, но и масштабными изменениями в содержании, основанные на разнообразии народной литературы и национально-духовной памяти. Сказки и легенды появлялись на художественной арене в виде различных формул, оригинального мышления, событий и эпизодов. Например, рассказ Н. Сулейманова "Любовь" является текстовым событием, построенным в форме беседы деда с внуком. В этом рассказе, рассчитанном на детский возраст, интересные параллели и сравнения отражают в себе писательское воображение и любовь к отчизне, земле, стране.

Дается сравнение центрального города Советского Союза (Москвы) с маленькой частью Азербайджана Зазалы. В ответ на бесконечные вопросы внука, дед говорит: "Этого не знаю, мой дорогой. Но знаю, что Зазалы есть. И еще, главное – сердце. Любовь к земле в первую очередь должна быть в сердце. После этого и в карту попадет, куда хочешь попадет". Как видно, обращение литературной среды к народному творчеству проявляется в различных формах и красках. Основной целью писателя, которая всегда в центре внимания, является воспитание патриотизма. Поскольку со-

ветская идеология в различных формах старалась привить свой стиль мышления советского человека. Именно в такой ситуации творческое гражданство ставило перед обществом защиту национальной принадлежности как наиболее важную миссию. В 60-е гг. XX в., а также в творческой среде последующих десятилетий воплощение в жизнь этой задачи стояло перед творческой средой как значимое событие. Основные задачи: привить детям все, что является национальным мышлением, культурой и духовным кредо этноса, и передать будущим поколениям. И поэтому богатство народного мышления, определенные традиции, ценности и формулы поведения имеют большое значение как направление. Являясь талантливым представителем детской прозы, Н. Сулейманов, учитывая все это, создал в беседе деда с внуком совершенный художественный образ. Важным аспектом является оригинальность в описании и подаче писателя, поиск события и своеобразной удачной формы факта. Параллели между маленькой населенной территорией в Азербайджане Зазалы и Москвой, знания, размах представлений ребенка о Москве, передаваемая информация о центральном городе советской империи являлись целевыми и привлекают внимание. Н. Сулейманов не случайно включил этот город в свою рассказ-сказку. Основная идея этого диалога открывается словами "в первую очередь любовь к земле должна проникать в сердце детей". "Дед начал перечислять названия различных мест: Зазалы, Хырлы, Леки, Мугань, Серчелер, Мюсюсли, Гилязи, Даюбурун, Накара ..." Повторение ребенком через некоторое время слов деда: "делай так, чтобы никогда их не забыть", выглядит как литературно-историческая необходимость и является значимой. Рассказ А. Самедова "Кусок земли" со всей идейной нагрузкой, функциональной сущностью, содержанием тоже поднимает серьезные вопросы. Сказка-рассказ создана с целью показать святость земли и родины. В народе есть такие истории, события, рассказы и все они появились в результате событий, с которыми сталкивался этнос. В статье великого идеолога

тюркизма И. Гаспринского “Земля, земля, земля” говорится: “Нельзя на свете жить без земли. Это закон жизни... Население, проживающее в горной и дачной части Крыма, должно было держаться за землю четырьмя руками. И поэтому не смогло спастись от беды чужой страны. Конечно, земля не Бог. Но самый большой, самый первый дар и милость Бога эта сама земля. Адам создан не из серебра, не из золота, а из земли. Золото не золото, а золото – сама земля. Будь он сад или садик, белый или черный, не отделяйтесь от земли. Трагедии, обрушившиеся на голову крымчан, сегодня случаются с башкирами, киргизами и казаками. Если бы извлекли урок, то этого бы не случилось. Не говорите мало, не говорите много, держитесь за землю четырьмя руками”. Фольклор Азербайджана достаточно богат поучительными примерами. Войны, агрессорская политика отдельных завоевателей создали условия для легенд, сказок, мифов и других поучительных материалов на эту тему. Представители литературы также могут похвастаться произведениями на эту тему. А. Самедов создал сказку как литературно-историческую необходимость. Если обратить внимание на исторический период создания сказки, то видно, что ее смысл говорит о более серьезных ожиданиях – “Кусок земли” написан в 1983 г. Этот текст со своей смысловой функцией, структурными компонентами преследует цель донести до общества проводимую политическую средой идеологию, её грязные намерения. Писатель перенес в эту сказку цели и намерения имперской политики, в целом идеологическую конструкцию. И как лучший инструмент в поисках формы, в рассказе используются принципы сказки. Здесь присутствуют и форма сказки; изображение типичной истории и среды в народном творчестве изложения идеологической системы, призыв к готовности спасти народ от имеющих бед. “Была одна местность на земле. Цветочные равнины с джейранами, леса с оленьими источниками радовали глаз, не считая табуны лошадей, стадо овец. Честным трудом сеяли, убрали урожай и жили на свете. На коне, с мечом в руках защищали эти земли. В этих местах мудрого аксакала выбрали себе вождем. Все его звали Большим Отцом. Его слова были законом для всех. Все его уважали. Он был миролюбивым”. Эта сказка привлекает внимание своим содержанием, типичностью, оставляет впечатление сказки, и по своей формальной структуре на верхнем слое прочитывается как сказка. Однако в нижнем слое выражается более серьезную мысль – беды, с которыми встречался Азербайджан. Следует добавить и то, что этот образец детской литературы по своей ценности является событием общей литературы. Включение в учебники средних школ лишь образцов такого типа, передача ученикам идей носит весьма важный характер. Литературно-исто-

рическое значение таких образцов измеряется временем, несоизмеряемостью бед, приходящих с войнами. Как известно, текст на всех плоскостях является событием сознания. Имеющиеся в сознании процессы в окружающей среде принимаются как информация и как живой, автономный организм – все это ставится вдоль одной линии. Разница в плоскости места и времени связана с подходом на уровне события, случая, среды. Интересно то, на какой динамизм рассчитано информационное событие текста. На самом деле сказка А. Самедова “Кусок земли”, с точки зрения информационной нагрузки, сколько бы не соответствовала формату сказки, по сути на другой плоскости (т. е. на нижнем слое) выходит из формата сказки, звучит как призыв против колониалистской идеологии Великой империи, советизма. Эта тенденция в азербайджанской литературе ставит задачу – выразить не раскрытую в идеологической системе общества тенденцию и подготовить этнос к грядущим событиям.

Как известно, “устная народная литература является самой национальной литературой во всем мире. По крайней мере потому, что эта литература появляется на разговорном языке народа и отражает тонкости перевода при помощи этого языка образа мышления народа. Однако, основываясь на этом тезисе, “ремесле” устного слова Востока и Запада, можно ли найти наряду с национальной принадлежностью и проявления национального эгоизма? Нет, нельзя. Самое главное, потому что художественное произведение, созданное в устной форме любой личностью, переходя из уст в уста, после приобретения многовариантности, другими словами, после фильтрации через народное сознание может превратиться в факт фольклора. А народное мышление не знает ни какого ограничения, в том числе ограничения национального эгоизма”. Фольклор и детская литература, являясь всесторонним событием сознания, включает в себя национальное мышление, культуру этноса. Текст как производный факт носит характер выражения необходимости определенного исторического периода, эры, реального содержания. И поэтому фольклор и детский мир, будучи текстовым событием в одном направлении, превращается в фактор этническо-культурной системы как реальность сознания. Установить границу между символикой, находившей своего выражения в фольклоре, и ассоциациями в детской памяти невозможно, т.к. между фольклорной конструкцией и схемой, определенной детской литературой, больше тождества, чем отличия. Их построение находится на одной плоскости. Поэтому в фольклоре вопросы среды, общества и истории связываются в одном направлении в детской литературе. Именно детская литература второй половины XX в., воссоединяясь с народным творчеством, пре-

образуется в факт национального сознания. Это уровень преобразования, а производный факт зависит от темы, от писательского воображения и от поэтической системы структурных элементов текста. Например, пьеса М. Дилбази «Весна в Мугани» на уровне мировоззрения учеников начальной школы связывается с богатой культурой, историей, мифическими образами Азербайджана. В тексте образ мудрого старика воссоединяет образы дедов Мил и Мугань с их богатой культурой со времён первоначального образа этноса. Или написанная на основе произведения «Красивая Фатма» «Сказка о Красивой Фатме» была проработана с новыми дополнениями. Обращение М. Дилбази к этой сказке не случайно, события передают реальность – время и среда проживания писателя актуализирует фольклорные мотивы в новой плоскости, с новыми оттенками. Вторая половина XX в. несколько продвинула эту реальность. Как известно, в богатом арсенале сказок Азербайджана имеется ряд сказок, которые по своей близости с духом народа отличаются от темы литературы. Одной из них является «Красивая Фатма». Фольклороведы, группируя сказки, эту относят к серии сказок о животных. Однако здесь больше места занимают сильные составляющие мифологической памяти, веры и убеждения, первоначальные образы. Таким образом, «Красивая Фатма» предполагает подход в различных аспектах. «Древние сказки о животных часто были советами, заветами предков молодым. Эти устные рассказы о простых маленьких событиях с развитием художественного мышления превратились в сказку. Со временем ряд эпизодов из чудесной жизни животных обогатили эти сказки. Тотем тоже является результатом чудесного отношения древних людей к животным. В разное время в Азербайджане бык, корова, волк, петух, змея и другие животные были освящены как тотем... В народе легенды, принадлежащие древним людям, чётко просматриваются в сказках, пересказанных в различных вариантах – «Красивая Фатма», «Корова Фатмы», «Фатма и Гийав». Текстовая информация несет в себе большую культурную составляющую, знание. На основании этого примера М. Дилбази удалось создать своё оригинальное произведение, внести свой вклад в детскую литературу. Как видно, акцентированные на протяжении всего текста качества, умения, доброта, отношение к окружающим Фатмы представляют суть сказки. Учитывая все это, слова М. Дилбази, сказанные языком бабушки-старухи: «Фатма стала счастливой потому, что имела добрый характер» в целом превращаются в основную идею сказки-пьесы. Здесь обращение к народному творчеству, а точнее, сказке «Красивая Фатма» носит характер привития молодому поколению доброты, чувства долга и необходимости оказывать помощь окружающим, взрослым, одино-

ким. Детский мир полон фантазии. М. Дилбази старался оказать помощь в воспитании художественно-эстетического вкуса детей, их морально-нравственных качеств, умения пользоваться возможностями драматургии. Мастером написаны для детей пять пьес: «Народный праздник в цветочном саду» (1946), «Весна» (1946), «Весна в Мугани» (1957), «Весна идет» (1968), «Сказка о Красивой Фатме» (1972) ... Среди детских произведений Мирвариды ханума «Сказка о красивой Фатме» особенно привлекает внимание. Состоящая из шести сцен, эта пьеса и по объему является самым большим произведением, написанным для детей. Произведение написано по сюжету одноименной народной сказки. Автор, можно сказать, сохранил содержание и идею этой широко распространенной и популярной среди маленьких азербайджанцев детской сказки. Обращение поэтессы к этой теме не случайно ... Здесь пропагандируются такие благородные моральные качества, как благосклонность, доброта, трудолюбие, показывается добро и зло». Конечно, такие системные обращения к народному творчеству, по сути, рассчитаны на генетическую память, традиции, перенос оцененных ценностей в будущее. Литераторы старались сохранить в памяти богатый жизненный опыт народа, при этом учитывая потребности будущего. Без сомнения, это зависит от уровня освоения нравственных ценностей, культуры, созданной этносом. Уже во второй половине XX в. азербайджанская литература приняла это как функциональное событие и встала на путь разрушения формулы советского человека. «Оценивая художественные произведения, элементы композиции в их структуре и сюжеты, отражающие характерные события периода, художественный конфликт, образующий его ядро, действия, мечты и мысли героев, обязательно необходимо учитывать историческую среду. Оценить характер, систему образов, сюжеты, отражающие события периода без учета среды, формирующей их, неправильно. Герой жизни в большинстве случаев становится и героем литературы». Не учитывая историческое развитие II пол. XX в. и в целом советского периода, правильно оценить концепцию развития, цели и программы литературы, а также детской литературы, ее спектры – слишком трудное дело. Определение функционального характера обращений к народному творчеству на протяжении века, специфической тональности, а также уровня настроенности среды на выражение, объективные выводы не убедительны. Вышеупомянутый тезис «герой жизни» и «герой литературы» реализуется на уровне реальности. Точнее, реальность со своими проблемами призывает к протесту, восстанию или неповиновению. Теперь проблема жизни и литературы прошлого века во всех плоскостях характеризуется противостоянием империи и этноса в форме про-

паганды и антипропаганды. Лишь по этой причине, литература, а также детская литература даёт преимущество фольклору, как источнику. Обращение к народному творчеству, использование образа, сюжета, события, мотива, структуры, символа и других элементов фольклора в своем многообразии показаны в художественной литературе. А в детской литературе это вызывает интерес как более значимое событие, поскольку фольклор учитывает механизмы образов и понимания детского мира. Вопрос фольклорных источников детской литературы требует внимания и к политической и идеологической сферам. Народное творчество, имея литературно-историческое значение, привлекает все больше внимания, а его необходимость – возможности отобразить реальность. С. Рагимова “Лев и лиса”, А. Агаева “Соловей и аист”, З. Халила “Зеркало”, А. Джафарзаде “Хлеб”, “Инцидент яйца”, А. Гулузаде “Карабах”, Р. Юсифоглу “Земля мать, труд отец”, М. Рзагулузаде “Цветы моей страны”, А. Самедли “Кусок земли”, “Потерянный ключ”, Эльчина “Сказке соловья” и другие образцы, будучи текстовым событием, хранят в себе архетипы, формулы памяти и духовности. Например, история-рассказ А. Бабаева “Опять с гор доносится звук свирели” с точки зрения исторической памяти, выражения национально-духовной ценности имеет важное значение. “Второе имя Алы был Алы Зурначы. Он был известен в селе своим умением играть на свирели. Ни одна свадьба в деревне не проходила без него. Во время перерыва скота в горы никто свадьбу не справлял, т.к. из-за этого торжества не был слышен голос свирели зурны Алы Иланвурмаза, такое торжество было не по душе. Как другие зурначы Алы не надувался и не краснел. Будто бы не он дует в свирел. Он только глаза закрывал и шевелил губами. Передвигались пальцы по отверстиям, издавая сердечные, очаровательные, подлинные звуки, которые переворачивали душу слушателей. Говорят, что Алы Иланвурмаз в молодости безумно влюбился в одну красивую девушку из села. И девушка любила его. Алы на ней женился. Но говорят, что жизнь этой любви была слишком коротка. От этой несчастной любви, ему остался на память только это свирель”. Нашедшие себе место в учебниках начальной школы, такого типа тексты были рассчитаны на пропаганду национально-духовной культуры эт-

носа. Для изучения быта, жизни, ежедневных забот, пройденного пути, образа жизни народа такие примеры являются бесценными, рассчитаны на вечность системы исторических образов, ментальных ценностей народа.

Пробуждение азербайджанской литературы в 60-х гг. XX в. в целом характерно и для детской литературы, превратив в необходимость пропаганду национально-духовных ценностей, освоение этнической культуры, работоспособность приходящих из фольклора мотивов, событий, формул и символов. Литературно-историческое значение системного обращения к фольклору в своем художественном смысле характеризуется обновлениями текста, событий, памяти, символов. В то же время, часто время выделяемое в художественном смысле мышление литературы 60-х гг. было прожито и в детской литературе. Целевой характер обращения к народному творчеству в детской литературе сформировал новое поколение с национальным мышлением, приверженным к национально-нравственным ценностям. В глобализованном мире сформировалась необходимость этнической идеологии, национальной памяти и перенос в будущее. Детская литература II пол. XX в. Азербайджана достигла многого в этом направлении, определив своего рода путь рождаемой новой литературы.

Список используемой литературы

1. Сулейманов Н. Главное сердце / Н. Сулейманов. – Баку : Гянджлик, 1983. – 185 с.
2. Самедов А. Каждого одна звезда / А. Самедов. – Баку : Гянджлик, 1984. – 118 с.
3. Казымоглу М. Фольклор и прошлое, и сегодня / М. Казымоглу. – Баку : Наука и образование, 2014. – 163 с.
4. Эфендиев П. Азербайджанская устная народная литература / П. Эфендиев. – Баку : Маариф, 1992. – С. 177–178.
5. Мамедов Ш. Детская литература (Детское творчество Мирварид Дильбази) / Ш. Мамедов. – Баку : Азербайджанский Государственный Педагогический Университет, 2014. – С. 128–129.
6. Юсифоглу Р. Ремесленная специфика Азербайджанской поэмы / Р. Юсифоглу. – Баку : Азербайджанский Государственный Педагогический Университет, 2010. – 5 с.
7. Тапдыг И. Внеклассное чтение / И. Тапдыг, О. Гусейнли. – Баку : Туран, 2003. – 59 с.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2015

Алієва Рухангіз Чингіз гизи. Форми звернення до усній епічної традиції у дитячій літературі Азербайджану II пол. XX в.

Народна творчість у всіх його проявах була джерелом художнього арсеналу, і в II пол. XX ст. теж з честю виконувало свою функцію. Розповідь А. Самедова, який жив і творив у II пол. XX ст., "Шматок землі", поряд з структурними компонентами, має характер впровадження суспільству, що проводить політична ідеологія, демонструє неблагі наміри. При цьому п'єса М. Дільбазі "Весна в Мугани" відкривається на різні світоглядя учнів початевої школи – з багатом культурою Азербайджану, історією, міфічними образами.

Ключові слова: XX століття, народна творчість, епічна традиція, фольклор, розповідь.

Aliyeva Rukhangiz Chingiz gyzy. In Forms that Appeal to the Oral Epic Tradition in Azerbaijan Children's Literature in the II Half of the XX Century

Folk art in all planes was a source of artistic energy and arsenal in the second half of the XX century, too, in this context, honorably fulfilled its function. The story of who lived and worked in the second half of the last century, Alexander Samedov "piece of land", its function along with the content of structural components is bringing to the nature of society entirely to the ethnic group, ideology ongoing political environment, and filthy intentions. Piece M. Dilbazi titled "Spring in Mugan" opens at the world level on the outlook of elementary school students, with a rich culture and Azerbaijan, history, mythical imagination.

Key words: *XX century, folk art, epic tradition, folklore, story.*

ТРАДИЦИИ ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА В ДРАМАТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Драматурги из Нахичевана относятся к детскому фольклору с чуткостью и формируют в своих произведениях различные модели взаимосвязи с фольклором. В большинстве драматических произведений, написанных для детей писателями Нахичевани, значимым являются традиции сказок. Наблюдая за формами распространения традиций детского фольклора в письменной литературе, самой большой интерес вызывает процесс перехода эпического стиля в драматический стиль. В большинстве драматических произведений, написанных для детей писателями Нахичевани, значительное место занимают традиции сказок.

Ключевые слова: драматург, фольклор, произведение, писатель, сказка, литература, традиция, исследователь.

Говоря о разнообразии жанров и стилей детского фольклора, некая особенность привлекла внимание исследователей: «Возможности создания жанров эпического стиля в детском фольклоре занимают центральное положение между лирическими и драматическими стилями. Эта центральная позиция сама по себе относительна. В действительности, жанровый состав эпического стиля приближен к драматическому стилю» [4, с. 576]. Наблюдая за формами распространения традиций детского фольклора в письменной литературе, самой большой интерес вызывает процесс перехода эпического стиля в драматический стиль.

В большинстве драматических произведений, написанных для детей писателями Нахичевани, значительное место занимают традиции сказок. Обращение к сказкам реализуется на уровне средств описания, сюжета, текста и других. Как отмечает профессор Магеррам Джафар, искусство фольклора, богатство памяти о фольклоре и сокровищница мудрейших слов осветили путь к письменной литературе, что превратилось в литературный источник идей, размышлений и поэтической емкости [2, с. 580]. Исходя из этого, обращение в драматических произведениях к детскому фольклору сформировало интересные модели отношений. Р. Гафарлы делит детские сказки на две группы (посвященные детям и аллегорические сказки) по поэтической структуре и тематике [1, с. 321]. В анализированных драматических произведениях традиции сказок приобретают яркую форму именно в этом направлении. Драма Вюсала Самави «Сон Фариды» написана в современной теме. Автор создает модель связи на основе сна и, в результате, в произведении появляются образы Черного Падишаха, Черного визиря, Белого Падишаха, Белого визиря. Черный цвет символизирует зло, а белый – цвет добро. В черном государстве все рассказывают о гнусных целях и гордятся черной славой своих злодеяний.

А в белом государстве все веселятся. Черный Падишах нападает на страну Белого Па-

дишаха. Борьба добра и зла переходит на новый уровень.

Герой произведения накануне своего странствования стоит перед дилеммой. А это является предпосылкой сказок на уровне мотива.

Путь к Белому Государству – в драме; в сказках – тропинка, откуда лает собака.

В драме – путь к Черному государству; в сказках – тропинка, откуда виден свет [5, с. 297–317].

В произведении герою велят: «Коль ты сумеешь попасть в Белое государство, то ты должен сражаться и победить Черного Падишаха, чтобы чары рассеялись» [5, с. 305].

Попасть в Белое государство – означает быть на стороне Добра. Сражаться с Черным падишахом – выстоять против Зла. Сказка пьеса Ширмамеда Гудратоглы «Младший сын шаха» написана на основе мотивов сказки «Маликмамед» [3, с. 212–274]. Несмотря на то, что автор подошел к теме с новой стороны, но он добился сохранения событий в сказке. Произведение начинается с голоса, который звучит за кулисами. Это не голос сказочника. Именно поэтому в описании событий автор не придерживается сказочных традиций. Как известно, у могущественного древнего шаха было трое сыновей. Младшего сына звали Маликмамед. Он не находил себе места, видя, как горюет его отец и скрывает от всех свое горе. По ходу событий становится ясно, что шах горюет из-за старости. Он желает быть молодым нищим, чем старым шахом. Некий старик открывает ему тайну омоложения. Ключом молодости являются яблоки, что растут у него в саду. Как и в сказке, яблоки крадут ночью, и ни старшие, ни средние сыновья не могут сторожить их. Маликмамед сражается с циклопами и приносит яблоки отцу.

Сражение Маликмамеда с циклопами, освобождение им девушек, выход Маликмамеда в свет с помощью Жар-птицы и убийство сыновей падишаха в день свадьбы представлены в соответствии с кругом интересов детей. Авторские импровизации служат для разветвления событий. По нашему мнению, образы армянина и его дочери является самым удачным

действием автора; что еще больше увеличивает актуальность произведения.

Хитрые планы армянина ради завоевания власти, а также такие слова:

“Эти турки – сильны, надежны, отважны, и откровенны,

Они не ведают, что значит черта, двуличие,
И хитрость, предательство армянина” [5, с. 225]

позволяют в широком смысле сравнивать сторонников Зла. Сторонниками Зла являются:

- циклопы;
- армянин и его дочь;
- старшие и средние сыновья Падишаха.

Сравнения показывают, что армянин и его дочь непосредственно представляют интересы зла.

Алескер Нехрамли назвал свою стихотворную пьесу в фольклоре знаменитой фразой: “Ахмед, что боится лисы” [5, с. 275–291]. В доме Ахмеда, у которого две дочери и один сын, нет ни копейки, потому что Ахмед лентяй и не выходит из дому, так как очень боится лисы. В произведении всего восемь образов: Ахмед, что боится лисы, его жена, сын, две дочери, лиса, циклоп, сказочник. События повествует сам сказочник. В произведении использованы мотивы не только аллегорических, но и волшебных и семейно-бытовых сказок. В первой сцене мы знакомимся с семьей Ахмеда. Бедственное положение в доме Ахмеда беспокоит всех, кроме его самого. Дети Ахмеда жалуются матери, ибо голод отнял у них силы. Мать прибегает ко всяким уловкам, дабы вытолкать Ахмеда из дома и послать на заработки. Но ничто не действует на Ахмеда. Потому что он не только ленив, но и боится лисы. Как только слышен звук, Ахмед прячется, боясь, что это лиса. Наконец жена и дети покидают его. Ахмед, оставшись в одиночестве, вынужденно выходит во двор. Во второй сцене мы встречаемся с героями волшебных сказок. Ахмед случайно приходит в дом циклопа. Здесь есть все – богатство, драгоценные камни. Увиденное им оставляет неизгладимые впечатления. “Здесь человеком пахнет, здесь миндалем пахнет” – говорит циклоп, с которым Ахмед сталкивается лицом к лицу. Он вдруг понимает, что у него нет другого выхода, как поступить разумно и отважно.

По традициям сказки, Ахмед обманывает циклопа и побеждает его. Страх заставляет Циклопа бежать. В следующей сцене автор использует аллегорические сказки. Ясно, что обмануть Циклопа не так уж трудно, а вот лису обмануть нельзя. Здесь в центре событий стоит хитрая и лукавая лиса. Она объясняет всем, каким трусом и лентяем является Ахмед. Это становится толчком для еще большего углубления конфликта. Хищники нападают на Ахмеда. Ахмед находится у себя дома. Ситуация изменилась полностью. Все смеются, веселятся. Лиса и ее сторонники представляют Зло, а Ахмед и члены его семьи – Добро. Потом Добро побеждает Зло и появляется хорошее на-

строение. В пьесе Байрама Искендерли “Сказка о серой лисичке” мы узнаём обо всех событиях из уст сказочника. Автор переносит сражение добра и зла на курицу, петуха, льва, и лису. В произведении созданы образы трёх лисиц. Дети встречались в сказках с многочисленными образами лисы и подробно знают о тех чертах и обликах, которые свойственны лисе.

В пьесе Байрам Искендерли добился обобщения этих характерных особенностей в лице трех образов. Произведение начинается словами сказочника: “Жила-была серая лиса. Она была обычной” [3, с. 200]. А в конце пьесы сказочник говорит: “С тех пор миновали годы. Говорят, на серой степи одна-одинешенько ходит серая лиса” [5, с. 211]. Как видно из событий, серая лиса, гуляющая по серой степи одна-одинешенька, отнюдь не является обычной, простота, подчеркнутая сказочником, вытекает из традиции сказки. Весть о том, что серая лиса распрощалась со своим обликом (хитростью, злыми намерениями) удивляет всех друзей и даже врагов. Петушок сказал: “Все лисы одинаковы. Нельзя им верить. Какая лиса обойдется без хитрости? Помнишь, как Лиса собиралась в паломничество?” [5, с. 202].

В момент обострения событий лисы оповещают шаха о том, что, совершая кражу, серая лиса чуть не попала в капкан и с трудом смогла убежать от опасности [5, с. 211].

Фольклорист Орудж Алиев, исследуя сюжеты сказки, условно делит их на три вида:

1. Совместные сюжеты.
2. Заимствованные сюжеты.
3. Оригинальные сюжеты.

В произведении Байрама Искендерли “Сказка о серой лисе” применены совместные сказочные сюжеты.

Кроме этого обращение в произведении к сказкам реализовано на уровне образа, средств описания и мотива.

На уровне образа – серая лиса, лисы, лев, петушок, курицы.

На уровне средств описания – повествование сказочника.

На уровне мотива – отдельные детали в произведении.

Видно, что драматурги Нахичевани относятся к детскому фольклору с чуткостью и формируют в своих произведениях различные модели взаимосвязи с фольклором.

Список использованной литературы

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, 1 cild. – Bakı: Elm, 2004. – 760 s.
2. Səfərli M. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. – Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2012. – 674 s.
3. Əliyev O. Azərbaycan nağıllarının toplanması, nəşri, və söyləyicilik ənənələri haqqında. Dədə Qorqud, 2011/1. – S. 105–116.
4. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. – Bakı: Turan. – 680 s.
5. Uşaqlar və günəş (Almanax). – Naхçivan: Əsəmi, 2011. – 320 s.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2015.

Алієва Шоле. Традиції дитячого фольклору в драматичних творах

Драматурги Нахичевану ставляться до дитячого фольклору з чуйністю і формують у своїх творах різні моделі взаємозв'язку з фольклором. У більшості драматичних творів, написаних для дітей письменниками Нахичевану, значущими є традиції казок. Спостерігаючи за формами поширення традицій дитячого фольклору в письмовій літературі, найбільший інтерес викликає процес переходу епічного стилю в драматичний стиль. У більшості драматичних творів, написаних для дітей письменниками Нахичевану, значне місце посідають традиції казок.

Ключові слова: драматург, фольклор, твір, письменник, казка, література, традиція, дослідник.

Aliyeva Shole. Traditions of Children's Folklore in Dramatic Works

Playwrights from Nakhichevan relate to children's folklore with sensitivity and form in his works various models of relationship with folklore. The most dramatic works written for children's writers of Nakhichevan, a significant place is occupied by the tradition of fairy tales. When observing the forms of distribution of children's folklore traditions in written literature, the greatest interest is the transition of the epic style in dramatic style. The most dramatic works written for children's from writers of Nakhichevan, a significant place is occupied by the tradition of fairy tales.

Key words: playwright, folklore, work, writer, story, literature, tradition, researcher.

THE ROLE OF SOCIAL ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF YOUTH PERSONALITY

The article is about the peculiar socio-cultural features of Azerbaijani regions. In these regions, the family, social environment, school can still control the behavior of young people and the preservation of tradition. In modern times, families, schools, communities do not only act as moral and behavioral norms, but also performs the function of social control. The young people's opinions about what is prerequisite for gaining success, their plans, value systems both in the city and regions have been a subject to surveys conducted in the article. It can be seen from the given table that first and foremost the youth is interested in financial welfare. Both girls and boys think that there is a correlation between financial welfare and having a good job.

Key words: transformation, cultural, regional, modern technology, training, strategy.

Modern Azerbaijani youth cannot be included to the homogeneous social group, because it is different from economic, social, cultural and other point of views. In today's world, where social norms, customs and traditions are constantly changing, it is quite difficult for them to transform to the community life. The important factors include the dynamics of life and activity, socio-cultural expansion. Of course, the manifestation of these effects is different in Baku and in the regions.

The pace of life, manifestations of social processes in the regions affect the lifestyle of the youth as well. Here "region" means geographical and social concept. The first is understood in terms of place, the second in terms of social institutions and integration opportunities. The geographical location of the region, proximity to the city etc. is also noted. It is crystal clear that the economic growth and geographical position in the regions is different as well. Baku, as well as other major cities, differs from the regions in terms of the establishment of a new culture, social institutions and modern technologies. Institutionalization usually delays in the regions. Innovation going on in the city reaches the regions after a long time. In addition, not being prone to changes in the provinces affect as well. Innovations in social and cultural areas of the information society, access to social networks are more limited in the regions than in the city. Another aspect is that people are more conservative for the preservation of the traditions in the regions. There are specific socio-cultural characteristics of the regions in Azerbaijan. The family and social environment, schools still control the behavior of young people and can monitor the maintenance of traditions. In modern times, families, schools, communities do not only set moral and behavioral norms, but also performs the function of social control. In Baku and other cities it is done by social networks and virtual projects. Spiritual connection between young people and their parents is higher in the districts. It becomes inevitable for family institutions to increase its effectiveness in young people's life strategies. In the regions, most of the times parents are chosen as a referent group for young people. Approximately 88% of the young

people turn to their parents for financial and moral support. 43% of the young people take their parents as an example while determining their attitudes. Even though the youth can get out of social and parental control in large cities, it is not the case for the regions. It is quite difficult to be away from neighbors', relatives' and teachers' control in the regions, especially in the villages. The unique features of the districts affect the life strategy and education sector of the youth. In turn, this brings about the formation of symbiotic culture program. The program is formed due to the combination of local characteristics both from the city and village. As a result, the new values, success criteria, the level of self-assessment are formed. In modern times having financial resources, getting an education, finding a good job and getting a career is more significant for the young people. It stems from pragmatic approach and desire to own a good life. As a result, only consumer demand appears. In this case, the young people's goals jibe with action motives and socio-cultural demand complies with socio-economic needs, it also plays an important role in socializing young people in the provinces.

Since the economic, intellectual, technical opportunities are limited for the youth in the region, their transformation opportunities become limited as well. In addition, the provincial social institutions, including the education sector, are not enough for teaching young people modern social technologies. Most of the times, it badly affects social activities of the youth. It also leads to deviant behavior and the formation of informal groups. In addition, opportunities for ambivalent socialization are limited for young people in the remote villages, because global programs in the city do not reach villages and do not affect their traditional lifestyle. However, as time passes, obstacles to global, social, cultural lifestyle and technological facilities in the regions are gradually being overcome, and there is no doubt that it will have its own consequences.

The interaction between the social practice of young people living in rural areas and the system of values in the city is of particular interest. Ambivalent socialization, transformation of city environment creates a new kind of urban structure. This social structure is different from the environ-

ment both in the city and province. In this regard, proximity to the city center and the geographical position is significant as well. At the same time, television, internet, infrastructure should be regarded as serious factor. All of these things have both positive and destructive sides. However, it is

clear that the young people themselves do not accept them as destructive behaviors.

We studied plans, value systems of the youth and their attitudes about what is important in order to gain success in life. Results of the study are in the table below.

Table

Life plans and value systems of the youth in cities and provinces, %

		Baku		Other cities		Villages	
		boys	girls	boys	girls	boys	girls
1.	Getting a good education	41	38	33	30	17	12
2.	Finding a good job	42	37	47	45	33	28
3.	Getting married	32	47	49	56	59	62
4.	Becoming a parent	30	44	42	56	59	62
5.	Financial welfare	47	35	37	31	23	20
6.	Buying a car	39	19	32	10	28	3
7.	Going abroad	15	7	13	5	3	2
8.	Solving accommodation problem	22	16	18	9	8	3
9.	Caring health	8	6	7	5	4	2
10.	Good relationship with people	4				3	1
11.	Learning a foreign language	15	7	11	4	2	1
12.	Broadening outlook	6	3	4	2	2	1
13.	Starting a business	18	12	16	8	5	2

300 young people aged between 18–25 years were involved in the survey. 100 of them live in Baku, the next 100 live in Nakhchivan and Sumgayit, and the other 100 people live in the villages. Half of the people participated in the survey were boys, another half were girls. At the same they were from different fields and majors. Some of them were students, some of them were unemployed and others were working in different fields. Of course, their social status has its influence on their future plans, their opinions on financial and moral values. That is why future plans and outlook of the youth living in Baku, Sumgayit, Nakhchivan and in the villages are not the same. We were interested in another issue as well that is the relationship between boys and girls, future plans, the differences in socialization. Of course, there were differences in terms of their living place and gender differences. As can be seen from the table, young people are primarily interested in financial welfare. It takes the first place among future plans. However, it should also be noted that there is a marked contrast between the urban and rural areas. Yet the difference between boys and girls is slight. Both boys and the girls think that there is a connection between social welfare and a good job.

Unfortunately, there are not enough plans for self-improvement and increasing cultural level. Broadening outlook is in the last place among responses by both boys and girls. In general, this response only accounts for 3% among all participants. Another worrying issue is about communication with people and mutual relations. Only 4% of participants responded positively to this question. The survey also reveals that people do not attach very much importance to caring about health and learning languages. We were more interested in young people's opinions about the issue that we were studying. 51% of the young people expressed their desire about marriage until the age of 25. However, there were differences

between boys and girls, as well as between people from rural and urban areas. Thus, 32% of Bakuvian men, 49% of men in Sumgayit and Nakhchivan and 59% in the villages said that they would like to get married until they are 25. This figure for girls is as follow: 47% in Baku, 56% in Sumgayit and Nakhchivan, 62% in the villages. As you can see the percentage of those who want to marry in rural areas is much higher than other cities. This is because of the reason that social institutions, social norms, customs and traditions are strictly protected in rural areas. In general, the hierarchy of young people's views, value systems, general motives and needs in cities and villages can be classified this way: being successful in getting financial welfare, getting a good education for this, starting a business, gaining social status and starting a family.

It should be noted that joining the socio-cultural processes in rural areas is different as well. It, in turn, affects how pretentious they are. Alongside with that, the processes taking place in the city have influence on the life of the youth. As a result, the number of people who head for big cities with the hope of getting better financial opportunities is increasing. Social, cultural, economic resources in the province mostly do not meet the needs of the youth or do not comply with their goals. Three types of life strategies that stem from this reason can be shown.

1. To go to cities from provinces. Young people go to cities for various reasons. They leave, because there are not enough workplaces in villages. Those people can be divided into two groups as well. The first ones go to cities for seasonal jobs and intend to come back after earning certain amount of money. They want to buy a cheap car, return to the village and cope with their issues, i.e. getting married, repairing their houses etc.

The second group works in constructions, restaurants, markets etc. and stays in the city, if possible. However, since some of them become unsuccessful, they return to their homes. This period is quite painful for them. Not being able to achieve future plans envisioned in minds, reality's not being as they expected leads to cognitive dissonance. They think of it as the devastation of future plans. They get discouraged socially and psychologically, and a fear of not realizing future plans comes up.

2. "Narrowness" of the global cultural program of the city. Since young people in the provinces stay away from cultural activities, social and cultural sphere, they have more spare time. Most of the times they live with the dreams that will rarely come true. In turn, this leads to not having a concrete goal. To some extent, they become a pessimist about their lives. 48% of the boys participated in the survey said that they want to go to the city once they get a chance. 45% think they do not have any prospects in the village. Only 7% think the future will hold good things.

3. Imitation of city life. Vast number of unmarried young people between 16-23 ages try to spend their time productively, alongside with living in the city. They hold discussions with their friends and "kill" their time. Of course, "escape from province" causes some demographic, psychological and social problems. Even educated youth do not want to get back to the village. This, in turn, leads to the decrease in intellectual level.

References

1. Энциклопедия молодой женщины: пер. с чеш. – Баку: Азерб. Советской Энциклопедии, 1990. – 496 с.
2. Bayramov Ə. S. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. – Bakı: Azərənəşr, 1981, 190 s.
3. Bayramov Ə. S. Etnik psixologiya məsələləri.– Bakı: Elm və həyat, 1996. – 205 s.
4. Çəmənşəminli Y. V. Seçilmiş əsərləri. – Bakı, Gənclik, 1976. – 142 s.
5. Əliyev B. H., Cabbarov R. V. Təhsildə şəxsiyyət problemi. – Bakı: Təhsil, 2008. – 136 s.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2015

Ахмедова К. Роль соціального середовища у формуванні особистості молоді

У статті подано своєрідні соціально-культурні особливості регіонів Азербайджану. У цих регіонах сім'я, соціальне середовище, школа як і раніше контролюють поведінку молодих людей і збереження традицій. На сьогодні сім'ї, школи, громади не тільки виступають як моральні та поведінкові норми, але й виконують функцію соціального контролю. Думки молодих людей про те, що є необхідною умовою для досягнення успіху, їх плани, системи цінностей як у місті, так і в регіонах стали предметом досліджень. Насамперед молодь зацікавлена в фінансовому благополуччі. Дівчатка і хлопчики переконані, що існує кореляція між рівнем фінансового добробуту та наявністю гарної роботи.

Ключові слова: трансформація; культурні, регіональні, сучасні технології; навчання; стратегія.

Ахмедова К. Роль социальной среды в формировании личности молодежи

В статье представлены своеобразные социально-культурные особенности регионов Азербайджана. В этих регионах семья, социальная среда, школа по-прежнему контролируют поведение молодых людей и сохранение традиций. В нынешнее время семьи, школы, общины не только выступают в качестве моральных и поведенческих норм, но и выполняет функцию социального контроля. Мнения молодых людей о том, что является необходимым условием для достижения успеха, их планы, системы ценностей как в городе, так и в регионах стали предметом исследований. В первую очередь молодежь заинтересована в финансовом благополучии. Девочки и мальчики убеждены, что существует корреляция между уровнем финансового благосостояния и наличием хорошей работы.

Ключевые слова: трансформация; культурные, региональные, современные технологии; обучение; стратегия.

ЗА СОВРЕМЕННОСТЬ (НА МАТЕРИАЛАХ ГАЗЕТЫ “ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО” 1960–70-х гг.)

В начале 1960-х гг. наиболее распространенным словом в литературном процессе было “современность”, а дискутируемой проблемой – вопрос о современности в литературе и искусстве. Говоря языком нового времени, прессы того периода: отображение “космической эры” в литературе воспринималось только при помощи категории “современность”. Проблема современности имела большое значение не только в непосредственном творчестве писателей, но также открыла простор литературоведам, критикам и писателям для теоретической дискуссии и обсуждений вокруг данной темы.

Ключевые слова: газета “Литература и искусство”, современность, новаторство, литературная среда.

В начале 1960-х гг. наиболее распространенным словом в литературном процессе было “современность”, а дискутируемой проблемой – вопрос о современности в литературе и искусстве. Говоря языком нового времени, прессы того периода: отображение “космической эры” в литературе воспринималось при помощи категории “современность”: “Современность и чувство красоты” [26], “Чувство современности” [18], “К современности” [16] “Современность требует высокого мастерства” [9], “Искусство кино и современность” [17], “Народное творчество на уровне современных требований” [14], “Современность – самая большая потребность периода” [5], “Современность и новаторство” [15], “Современность и художественное творчество” [10], “Активное отношение к современной жизни” [7], “На уровне современных требований” [6], “На уровне современных требований” [11], “В ногу со временем” [12], “Наши современные обязанности” [13] и другие редакционные статьи, статьи-обзоры, авторские статьи – одно только выведенный в заголовок акцент “на современности” указывает направление поиска литературы и искусства.

Двадцатый век стал веком науки и техники – интеллект современного человека, преодолевшие силу тяготения научные открытия, не только теоретические, но и приступившие к прямому практическому изучению Вселенной 12.04.1961 г. с первым полетом человека в космос – раскрыли неиссякаемую силу человеческого знания и ума. А литература и искусство на эти новые и современные мерки чем отвечают и должны отвечать? Именно это является требованием и искомым в литературе критикой и литературным процессом: “Это позволяет появлению монументальных произведений, одновременно и всесторонне отвечающих духовному уровню и художественным требованиям наших современников” [18]. “Современность требует как от писателей чувство-

вать и наблюдать за жизнью, так и от критиков знать жизнь, быть близко знакомым с миром современных людей” [28]. “Самой главной темой современности, самым большим источником вдохновения является самый высший идеал. Все наши творческие силы направлены на этот путь” [14].

В конферансье газеты “Литература и искусство” с Союзом кинематографистов Азербайджана Мехти Гусейн сказал: “Современность – наш идеал, кровеносный сосуд нашей литературы и искусства, в том числе киноискусства. Написать сценарий о современной жизни еще не значит удовлетворить спрос современности. В произведении, написанном на современную тему, чувство современности может быть слабым. Современность – это способность передачи пафоса нашего времени” [31]. В статье под названием “Традиционные творческие мероприятия” говорится: “С теоретической точки зрения проблема современности имеет такие спорные вопросы, по которым прийти к определенному выводу можно лишь путем дискуссии” [8].

И действительно, проблема современности имела большое значение не только в творческой практике писателей, но и открыла простор для теоретической дискуссии и обсуждений различных литературоведов, критиков и писателей. Статьи: Акбара Агаева, посвященная развитию современной поэзии “Чувство новаторства” [1], Мехди Гусейна, написанная на основании выступления на Пленуме Союза Писателей СССР “Давайте воспевать славу нашего времени” [32], М. Дж. Джафарова о творчестве нового поколения в литературе, серия “Литературные заметки” [2] и Маммад Арифа “Большая забота, серьезной спрос” [34], Ильяс Эфендиева, говорящая о “новом характере нашего времени, новом персонаже в творчестве, новом пафосе нашей жизни”, “Ноябрьские мысли” [30], Мир Джалала, вносящая ясность в отношении новаторства, в проблему литературных поколений, “На уровне современных требований” [35], Эльчина, по-

священная моментам идентичности и различия понятий современность и актуальность, “Современность и новаторство в нашей поэзии” [4] и другие вышли в результате этих полемики.

Наиболее обсуждаемым вопросом во время споров была проблема – современность и новшество, традиция и новаторство. Так как критики и писатели настоящее новшество и новаторство видят не в видимых атрибутах, а в глубоком осознании современной жизни на основе существующих ценностей: “... каждое нововведение в литературе является законным продолжением, путем творчества наиболее прогрессивного, жизнеспособного, служащего художественному нраву и требованию общества, предыдущего литературного опыта ... Чувство нового является неотъемлемым качеством оригинального творчества, чувствовать новое, быть современным в широком смысле этого слова сейчас является важным требованием, стоящим перед всеми жанрами нашей литературы” [1]. “Если обратить внимание на историю литературы, творчества великих мастеров, то увидим, что новаторство это сложное событие. Оно независимо от субъективных желаний творческого человека появляется в результате правильного отражения новостей, возникших в жизни народа ...” [33].

Академик Маммад Ариф инновацию видит в первую очередь как средство повышения художественной способности искусства: “Новаторство не внешняя мода. Новаторство является составной частью идеи. Новаторство должно помогать более полному и эффективному выражению воображаемого мира. Новаторство должно расширять наши художественные возможности, повышать мастерство, обострять творческое оружие ...” [34].

Будучи продолжением этих требований, “Ноябрьские мысли” Ильяса Эфендиева подтверждают существование научно-художественного осознания проблемы в литературе: “Старым, архаичным стилем письма трудно описать и передать чувства и мысли передового человека сегодняшнего дня... Настоящее новаторство – это выражение реальности жизни языком искусства, идущего от сердца народа, рожденного от его духа ...” [30].

Мир Джалал писал: “Быть приверженным к традициям не означает быть удовлетворенным только этим, это значит очистить прекрасное наследие от пыли прошлого, пользоваться им сегодня для борьбы за новые цели, обязанности, всё возродить...” [35].

Однако, борьба за “современность” в литературном процессе не была гладкой. Напротив, стремление нашей литературы овладеть новыми особенностями мировой литературы, как правило, встречало идеологическое давление. Дело в том, что в 1960-х гг. одинаковые по значению понятия “современность” и “модерн” по-разному истолковывались в стране Советов и на Западе. Даже в СССР против

“модернизма в искусстве и неопределенности” началась яркая кампания.

Эта кампания оставила глубокий след и в Азербайджанском литературном процессе. Это подтверждается и литературными материалами 1963 г.

В газете “Литература и искусство” от 05.01.1963 г., в статье под названием “Абстракт чужд нашему вкусу” А. Агаева говорит о чуждых нашему искусству и литературе влияниях: “Мы должны категорически бороться против таких явлений. Бескомпромиссная борьба за дальнейшее укрепление литературы и искусства в жизни народа против безидейности, лженаоваторства, любого вида чуждых влияний всегда и впредь будет обязанностью творческой интеллигенции” [29].

Но из чего состояли эти “влияния”, никаких конкретных примеров не было. В редакционной статье, опубликованной 09.02.1963 г., под названием “Написать и создать для людей” представлены конкретные цели критики. Стих Габилы “Трамвай идет в парк” был подвергнут критике за то, что он человека описал не с “позиции настоящей современности”, “позиции правильной идеи”, а в “состоянии усталости, угнетенности”. На самом деле, это было не “неопределенность”, а конкретность, не воспринимаемая идеологией реальность. А в серии “Цвета” Р. Рза, несмотря на то, что речь шла “в общем о человеке”, позиция “абстрактного гуманизма”, напротив, подвергалась критике. Если в целом творчество народного поэта, лауреата Государственной премии Расула Рза оценивалось положительно, то в серии “Цвета” изыскивали иностранное влияние: “Понятно, что в этих стихах нет конкретного человека, сказанные о человеке мысли языком цветов слишком абстрактны, не ясны и читатель затрудняется не только понимать и чувствовать эти мысли, но и даже сделать какой-то вывод” [29].

Соответственно, в следующих номерах газеты главной целью критики стала серия “Цвета” Расула Рза: в номере от 02.03.1963 г. в статье “о состоянии литературной критики” подвергаются нападению и “Цвета”, и защищающая их литературная критика: “Увидеть творческую судьбу Р. Рзы в разрезе судьбы Пушкина, говорить о наличии возможности свободы творчества и новаторства в нашем современном советском мире, где новаторство “разрывая цепи”, прокладывает себе дорогу, в корне не правильно” [25]. Тем не менее, факты действительно показали, что новаторство стихов Расула Рза встречено в литературной среде с сопротивлением. Так, в статьях от 30.03.1963 г. поэта О. Сарывелли “Ясность цели и творчество”, от 06.04.1963 г. критика Ахада Гусейнова “Стих или загадка”, посвященных в целом критике серии “Цвета”, обвиняли поэта в “формализме и абстракте”.

В то же время были и смело защищающие Расула Рзы от этой формальной критики. Мир

Джалал в статье “На уровне современных требований” писал: “Народный поэт Расул Рза является ищущим новшеством в поэзии и больше склонным к этому мастером. Его успехи и в некоторых случаях промахи известны читателям. Думаю, что Расул Рза никогда в этих поисках не отворачивался и не отвернется от красивой классической традиции – Физули, Сабири. Наоборот, он в своих поисках новаторства развивает эти традиции” [35]. Мир Джалал, объясняя поиск новаторства поэта и его преданность классической литературе, пытался перевести разговор в творческое русло.

Исходя из критики, поиск новаторства в литературе обсуждался не столько с позиции творчества, сколько с идеологической точки зрения. В газете от 20.04.1963 г. “В беседе о литературных итогах года” это еще более явно, наряду со стихами “Цвета” и “Трамвай идет в парк” подверглись критике “путанность мысли” в стихотворении Х. Рзы, в рассказе “Удобство” С. Ахмедова – “отсутствие позиции”, в рассказе Анара “Такси и время” – “гнилая философия одного человека” [21]. В газете “Литература и искусство” от 28.03.1964 г. в статье “Писать и создать для народа – большая радость”, анализирующей материалы пленума союза писателей Азербайджана, список еще увеличивался. Исходя из требований методологии социалистического реализма в условиях современности подвергались критике слабости положительных героев: роман Ильяс Эфендиева “Три друга за горами”, повести Исы Гусейнова “Кабус”, Абулгасана “Внуки бабушки Тамаша”, Али Велиева “Журналист приходит в село” [23].

Интересно, что произведения, выделяющиеся резким духом современности, преодолевающие нормы общего социалистического реализма в литературном процессе, больше подвергались критике и стали причиной обсуждения. Например, это можно увидеть в произведении Ильяс Эфендиева “Мостостроители” [3, с. 179–189]. Именно, критикуемые произведения нашли своё признание в литературе 1960 г., что подтверждает то, что новаторство с трудом и сопротивлением всё-таки нашло путь в литературу.

Критика категории современности в литературе обусловлено не только “влиянием западного модернизма”. Идеологическая критика времени, более чувствительная по отношению к национальным интересам, за пределами советской литературы мгновенно порождала критическую реакцию. Так поэма Наби Хазри “Небольшой холм” в свое время была подвергнута критике лишь потому, что поэт обратился к теме эмиграции, выбрал героем “бывших беков и помещиков”: “Он, бросив основную суть, говорит о тоске о родине, народе, ауле, языке этих жалких людей, бежавших за границу” [36].

В статье “Как учила партия” от 06.04.1963 г. первый секретарь Союза писателей критикует:

“Расула Рза не говорил о абстрактной, лишенной конкретного жизненного содержания, непонятной и во многом туманной серии “Цвета”, о поеме Алиаги Кюрчайлы, связанной с периодом культа личности, о совершенно неправильно воспринятой теме, привившей людям дух неуверенности, поэме “Каменный забор” и не показывал свое принципиальное отношение в творческих дискуссиях вокруг этих произведений” [25]. Поэму А. Кюрчайлы критиковали не за писательское умение, а за то, что он вносил ясность в реалии репрессии 1937 г.: “На события 37-го года тоже имеется двойное отношение автора. Из поэмы выходит, что в период культа личности такие граждане, как Арзу (т. е. отрицательный), как Зульфугар (т. е. положительный), лишились свободы и отправились в лагерь. Значит, как говорится в народном афоризме, в огне горело сухое и мокрое?” [29]. Этот вопрос риторический.

Отображение в литературе национальных реалий, исходя из обозрения (“идеологическую работу на уровне современных требований!”) партийного собрания Союза писателей, опубликованного в газете “Литература и искусство” от 15.09.1962 г. воспринято с возмущением со стороны партийной критики. Несмотря на то, что в заглавии статьи акцент был на “современности”, на самом деле вызывали протест стихотворение Х. Рзы “Родной язык” и недопущенная к печати поэма на национальную тему “Раны обернутые проводом”; “справедливо подвергались критике на Пленуме ЦК КП Азербайджана статьи критика Масуда Алиоглу “От Севилья до Сачлы”, “Права ли Сария?” и были серьезные недостатки критика Гулу Халилова относительно языка. В то время сила идеологической атмосферы против национализма была настолько велика, что даже главный редактор журнала “Азербайджан” Абулгасан и главный редактор газеты “Литература и искусство” Гасым Гасымзаде отметили, что “Поэт Халил Рза и критик Гулу Халилов признают свои ошибки” и “в будущем ответят, создав произведения, привлекающие внимание идейно-политическим уровнем и художественным качеством” [19].

Таким образом, в целом в 1960-х гг. борьба литературы за качество современности не была однозначной, а также проходила через терни на пути национальных реалий и ценностей. Мы видим, что: в этот период предметом литературы является не только человек, владеющий современными ценностями, но и освоивший нравственные ценности наших современников.

В начале 1960-х гг. наиболее значимым качеством литературы и искусства была современность. Каким должен быть человек, переживший тяжелые испытания сталинизма, какими должен владеть свойствами, моральными качествами? Каковы параметры современного общества, неужели только наука, техника, современные знания, или национально-нравственные ценности

тоже? Эти вопросы, заставляющие задуматься литературу и искусство, широко отображены на страницах газеты. Одни и те же проблемы беспокоили не только писателей, но и искусствоведов. Не случайно, что на страницах газеты "Искусство оперы и вопрос современной темы" [24], "Современность в искусстве кино" [17], "Драматургия и современность" [22], "Достойны нашего времени, нашего народа" [20] проводились дискуссии, дебаты, съезды.

Попытки создать произведения искусства, отвечающие требованиям времени, стали началом в литературе и национальном искусстве нового этапа, новой прозы и поэзии, драматургии и театра, современной музыки и искусства. Как удалось современной литературе избежать сугубо интернациональных и космополитических идей советской эпохи? В поиске современности не только обращаясь к мировому опыту, а главное – умением воспринимать этот опыт, синтезировать на основе национально-духовных ценностей.

Список использованной литературы

1. Ağayev Əkbər, Yenilik duyğusu və poeziya, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 26.08.1961-ci il; 2 sentyabr 1961-ci il.
2. Cəfərov M. C. Ədəbi qeydlər, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti 28 iyul; 4 avqust; 18 avqust 1962-ci il.
3. Elçin, Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri, Bakı. "Yazıçı", 1981, s.179-189; 34.
4. Elçin, Nəsrimizdə müasirlik və novatorluq, "Ədəbiyyat və incəsənət", 25.05.1968-ci il.
5. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 17 iyun 1961-ci il.
6. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 17.11.1962-ci il.
7. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 19.05.1962-ci il.
8. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 25.02.1961-ci il.
9. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 28.01.1961-ci il.
10. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 03.02.1962-ci il.
11. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 30.03.1963-cü il.
12. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 04.12.1965-ci il.
13. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 07.05.1966-cı il.
14. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 08.04.1961-ci il.
15. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 08.07.1961-ci il.
16. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 08.10.1960-cı il.
17. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 14.02.1961-ci il.
18. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 14.05.1960-cı il.
19. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 15.09.1962-ci il.
20. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 19.12.1964-cü il.
21. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 20.04.1963-cü il.
22. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 28.04.1961-ci il.
23. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 28.03.1964-cü il.
24. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 28.01.1961-ci il.
25. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 06.04.1963-cü il.
26. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 06.02.1960-cı il.
27. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1–52, 08.10.1960-cı il.
28. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 13.08.1960-cı il.
29. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1- № 52, 09.02.1963-cü il.
30. Əfəndiyev İlyas, Noyabr düşüncələri, "Ədəbiyyat və incəsənət", 08.12.1962-ci il.
31. Hüseyn Mehdi, Kino sənəti və müasirlik, "Ədəbiyyat və incəsənət", 14.02.1961-ci il.
32. Hüseyn Mehdi. Müasir dövrümüzün əzəmətini təənnüm edək. "Ədəbiyyat və incəsənət", 30.12.1961-ci il.
33. İbrahimov Mirzə, Gözəlliyin təntənəsi, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 30.09.1961-ci il.
34. Məmməd Arif, Böyük qayğı, ciddi tələb, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 01.12.1962-ci il.
35. Mir Cəlal, Müasir tələblər səviyyəsində, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 30.03.1963-cü il.
36. Zeynal Xəlil, "Kiçik tərə", "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, № 1- № 52, 30.01.1960-cı il.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2015

Гейдарова Севіндж Азіз гизи. За сучасність (на матеріалах газети "Література і мистецтво" 1960-70-х рр.)

На початку 1960-х рр. найбільш поширеним словом у літературному процесі було "сучасність", а найобговорюваною проблемою – питання сучасності в літературі і мистецтві. Якщо говорити мовою нового часу, преси того періоду: відображення "космічної ери" в літературі сприймалося тільки за допомогою категорії "сучасність". Проблема сучасності мала велике значення не тільки у безпосередньому творчості письменників, а також відкрила простір літературознавцям, критикам і письменникам для теоретичної дискусії та обговорень навколо цієї теми.

Ключові слова: газета "Література і мистецтво", сучасність, новаторство, літературне середовище.

Geydarova Sevindh Ayaz gyzy. For Present (on the Basis of the Materials Newspaper 1960-1970-ies "Literature and Art")

In the early 1960s, the most common word in the literary process – "modernity", debated the problem – the question of modernity in art and literature. In the language of modern times, the press of the period: a reflection of "the space age" in the literature, most understood by means of the category of "modernity". Modern problems was of great importance not only to direct the work of writers, as well as pave the way various literary critic and writer for theoretical debates and discussions around the topic.

Key words: newspaper "Literature and Art", modernity, innovation, literary environment.

ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕКА И ЛИЧНОСТИ В ЭПИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ БАХТИЯРА ВАГАБЗАДЕ

Ведущее место в творчестве народного поэта Б. Вагабзаде, в том числе его эпическом наследии, занимает проблема человека и личности. Прежде всего, здесь находят свое отражение такие понятия, как жизнь и время, общество и общественно-социальные условия, научно-технические достижения и их влияние на нравственность, психологию и мировоззрение людей, последствия этого влияния.

Известно, что человек, будучи индивидом и биологическим существом, занимает также своеобразное место и позицию в общественно-культурной и социально-экономической сферах общества. Отношения человека с тем пространством, в котором он проживает (в узком смысле), и миром – в широком смысле, обладают рядом характерных особенностей, которые трудно однозначно воспринимать как положительные. Это наглядно отражает непримиримые разногласия и противоречивые моменты жизни и мира в целом.

Ключевые слова: поэт, поэма, время, человек, личность.

Человек-личность, время-мир и их взаимоотношения всегда были актуальными и общечеловеческими проблемами, волнующими литературно-общественную и гуманитарную среду, поэтому они стали её приоритетными направлениями неслучайно.

Известно, что человек, будучи индивидом и биологическим существом, занимает также своеобразное место в общественно-культурной и социально-экономической сферах общества. Отношения человека с тем пространством, в котором он проживает, и внешним миром обладают рядом характерных особенностей, которые трудно однозначно воспринимать как положительные. Это наглядно отражает непримиримые разногласия и противоречивые моменты личной жизни и мира в целом.

Главной темой в творчестве народного поэта Б. Вагабзаде, в том числе его эпическом наследии, является проблема человека и личности. Прежде всего, здесь находят свое отражение такие понятия, как жизнь и время, общество и общественно-социальные условия, научно-технические достижения и их влияние на нравственность, психологию и мировоззрение людей, а также результаты этого влияния.

В поэмах Б. Вагабзаде человеческие судьбы с присущими им широтой и своеобразным характером, преодолевая время и пространство, приобретают особые черты. Благодаря обобщениям и своеобразным философским рассуждениям о противоречии и противостоянии, возникающим между человеком (личностью) и временем, а также порождающим их причины и результаты, приобретают более действенный и запоминающийся характер, обладающий широким смыслом и содержательностью.

На самом деле, человек, его решимость терпеливо и стойко преодолевать все беды эпохи занимают своеобразное место в творчестве Б. Вагабзаде. Это не связано с его поис-

ками лишь в каком-то конкретном его виде. Однако следует подчеркнуть, что попытки всесторонне изобразить человека и личность в отдельных временных отрезках вместе со всеми его противоречиями и разногласиями делает эпическое творчество Б. Вагабзаде исключительно ценными.

Героями поэм являются разные люди: от простого школьника до борцов за свободу, выдающихся деятелей искусства, в том числе литературы.

Создание в таких поэмах-посвящениях, как “Шеби-Хиджран” (“Ночная грусть”), “Аглар-гюлейен” (“Смеющийся, плача”), “Ики горху” (“Два страха”) и “Учун, негмелерим” (“Летите, песни мои”) образов творческих людей, живущих в различные эпохи с присущими им различными общественно-историческими условиями, не случайно в поэмах Б. Вагабзаде. Хотя в них отражается реальность различных эпох, ведущим и принципиальным критерием все так же остается фактор личности. В этом смысле можно провести параллели между жившим и творившим в XVI в. М. Физули, поднявшим общественную сатиру на новый уровень, М. А. Сабиром и героическим сыном татарского народа М. Джалилом, приговоренным фашистскими палачами к пыткам и смерти в тюрьме Моабит. Это можно увидеть в общей композиции и сюжетной линии его поэм. Например, можно наблюдать сходство образов Мухаммеда в “Шеби-хиджран” (Мухаммед Физули – прим. авт.) и Саххата в “Аглар-гюлейен”, их мышления и идеологии, общественно-исторических условий, их отношения к существующему правлению, правителям и вельможам.

Необходимо отметить поэму Б. Вагабзаде “Шаби-хиджран” (1958 г.), в которой отражены жизнь и эпоха М. Физули, которого он ценил как великого азербайджанского поэта, умелого мастера жанра рубаи на Ближнем и Среднем Востоке, “отца тюркских поэтов...” [1, с. 84], а

также характерные черты той среды, в которой М. Физули сформировался как поэт и личность.

Время создания поэмы совпало с 400-летием со дня смерти поэта-мыслителя. В тот период в республике проводили комплексные мероприятия. Именно в связи с этим были изданы избранные произведения поэта, отобранные на основе литературно-критического текста его произведений, сборник статей о жизни и творчестве М. Физули, монографии, посвященные изучению его литературного наследия. Создание романсов и кантат на основе произведений великого классика, возведение его величественного памятника на одной из центральных площадей Баку, создание художниками его портретов и цикла иллюстраций на основе его произведений – все эти мероприятия были посвящены этой дате.

В этот же период в литературно-художественных и прочих произведениях создают превосходные и разносторонние образы М. Физули, отражающие судьбу классика. Среди посвященных ему эпических произведений была поэма “Физули”, созданная народным поэтом Р. Рзой. Хотя она была написана фрагментами, в этом произведении наглядно отражены жизненный путь великого мастера и характерные особенности, свойственные его творчеству:

“... Говорят, ты жил все время в Ираке,
Твоя жизнь прошла в Кербеле и Багдаде.

Коль были родными те места для тебя,

В мученьях прошла почему вся жизнь твоя”
[2, с. 149].

В этих строках оживает жизнь поэта в далеких городах Ближнего и Среднего Востока – Кербеле и Багдаде, моменты горестей и мучений переданы нежнейшими штрихами, они оживают благодаря величии поэтического слова. В поэме своеобразными художественными средствами отражены отношения между предшественником и преемником, учителем и учеником.

Затронутые в поэме Р. Рзы “Физули” темы разлуки и тоски как мотив и образ выходят на первый план и являются особенностью в поэтических отступлениях и размышлениях Б. Вагабзаде. Это выглядит естественно, потому что, прежде всего, сама печаль, благодаря которой М. Физули стал тем, кем он есть, как эстетический идеал проходит основной линией через все творчество поэта, в виде мотива и образа видна в каждой его строке произведений. В печали и тоске поэта чувствуется потребность взять на себя бремя всего мира, которая даже пересиливает индивидуальные чувства и переживания. Поэтические произведения М. Физули были, пожалуй, первыми, в которых в столь совершенной и разносторонней форме скорбь и печаль от индивидуальных чувств и ощущений возвысились до уровня более общественных переживаний. Безусловно, это можно объяснить понятиями, кото-

рые находятся в основе мировоззрения великого классика.

В исследованиях, посвященных мировоззрению М. Физули, этому есть своё научное объяснение. В своё время академик Ф. Гасымзаде писал о мировоззрении М. Физули и моментах, которые играли важную роль в его формировании, а именно: “Чтобы правильно определить основные особенности в мировоззрении Физули, необходимо изучить его философские и общественно-политические взгляды и их влияние на его творчество, основываясь на суфизм” [3, с. 11].

В этом смысле между поэмой Р. Рзы “Физули” и поэмой Б. Вагабзаде “Шеби-хиджран” отчетливо можно уловить схожие друг с другом моменты, найти в них описание общих черт, присущих внутреннему миру поэта, которые рассматриваются с одинаковой точки зрения. Конечно, это вовсе не означает, что основная идея и содержание произведений, ход и развитие событий построены на одном и том же. Поэма, написанная Р. Рзой, является поэмой-монологом. Подобная структура требует лаконичности и конкретности, и автор мастерски выполнил все эти требования.

“Шеби-хиджран” Б. Вагабзаде отличается эпическими сценами и большим количеством подробностей: жизнь М. Физули, его окружение, правители его эпохи – все это находит отражение в данной поэме, нет ни одного события, которое было бы забыто или хотя бы ни затронуту вскользь. Конечно, есть у этого и отрицательные, и положительные стороны. Например, подобная характерная черта не представляет особой важности для поэмы “Летите, песни мои”, в которой автор основным объектом для эпического повествования избрал не детские годы, юношество и молодость М. Джагилия, а все свое внимание направил на мучения и страдания поэта-героя, его терпеливость и волевые качества, которые он проявлял в трудных ситуациях.

В поэме “Два страха” отношения личности и времени показаны посредством отражения отрицательных переживаний в рамках конкретного периода. Поэма посвящена памяти известного композитора Г. Гусейнли. Поэт рассказывает не только о своем дружеском и творческом общении с композитором, но также представляет вниманию читателя свои переживания и волнения по поводу бесед на политические темы, действий и мыслей о представителях власти в суровые годы диктаторского правления под очень правильным названием “Два страха”.

Здесь есть и ироничное отношение к композитору, покорившему сердца многих людей своими произведениями в духе народной музыки (например, “Гамбар пишет на таре”), и рассказ о том, как творческий человек, который всегда казался печальным и грустным, во время одной из встреч назвал “Отца народов”

И. Сталина врагом и по этой причине был арестован. Так, собеседники обменивались своими мыслями о ссылке и уничтожении диктатором представителей интеллигенции, и это стало главной темой рассуждения.

Наконец, страх и волнение композитора от сказанного им, даже мысли о том, не является ли его собеседник шпионом, преподносятся в поэме как самые волнующие моменты:

“Не вытерпел, сердился,

В своего же пленника он превратился.

Вдруг остановился, замолчал,

Наверное, меня он испугался

И подумал: “Не шпион ли он” [4, с. 474].

Уничтожение методом взаимного предательства, доноса друга на друга, которое началось в 1937 г, продолжалось вплоть до 50-х гг., и это четко отразилось в поэме. Именно подобный ужас стал причиной волнения и поэта, и композитора. Страх быть снова арестованным за произнесенные слова становится причиной недоверия к собеседнику и единомышленнику. Провести всю ночь, ежеминутно ожидая угрозу и ареста – все это наглядно отражает ужас, порожаемый двумя страхами.

Вспоминаются слова, которые в свое время о Б. Вагабзаде сказал великий писатель современности Ч. Айтматов: “Все, что нас окружает в этом мире, глубоко беспокоит поэта; Бахтияру свойственно поднять на уровень поэзии добро и зло, красоту и уродство, величие и низость, одним словом, высшие и низшие чувства человека” [5, с. 61]. Это мнение, которое носит объективный и принципиальный характер, можно отнести и к общей идее поэмы “Два страха”. Здесь также находит свое отражение умение вновь оживить посредством художественного языка мгновения, настроения и впечатления прожитой жизни.

Стремление поэта “уничтожить следы” видны в попытках пересмотреть свои стихи на политические темы, а также в том, что он, испугавшись, сжёг многие из них, что свидетельствует о сложном положении. В поэме подтвердился тот факт, что он вынужден был сохранить некоторые пожелтевшие за годы стихи.

В ней видны стремления сохранить красоту, мелодичность родного языка, попавшего под влияние чужого, а также серьезная критика основных методов управления тоталитарного режима, правителя-диктатора, который держит людей в постоянном страхе. Поэт ставит на передний план поучительные моменты взаимоотношений времени и человека, тем самым определяя уровень развития личности.

В поэме волнение и беспокойство, создаваемые этими страхами, ужасом и тревогой, рассматриваются именно в общем русле времени. Здесь выражены все параметры самой идеи о том, что, столкнувшись с серьезными испытаниями, личность проявит терпение и волю, будет нести ответственность за будущее.

Отчет человека, который он дает самому себе, и двойственность, свойственная его внутреннему миру, – все это является важной особенностью, которая определяет тему и проблематику написанной Б. Вагабзаде в 1961 г. поэмы “Признание”. Как и в предыдущих произведениях, в этой поэме поэт ставит человека из различных сфер в центр художественных рассуждений, подробно описывает качества, проявляющиеся в нем во время абсолютно различных ситуаций, в которые он попадает. В подобных описаниях драматические моменты, показывающие зрелость человека и целостность его характера, являются основополагающими.

В поэмах Б. Вагабзаде среди разносторонних качеств, которые открывают внутреннему миру человека время и эпоха, важными психологическими моментами являются двойственность, внутреннее самобичевание, страдания и мучения, сомнения и самоосуждение. В подобных ситуациях состояние эпического героя, поиск путей выхода из противоречивого и сложного положения, в котором он оказался, реализуются посредством напряженных драматических противостояний. В этом смысле поэма “Признание” характеризуется рядом особенностей. В части “Пролог” поэмы поэт подчеркивает, что признание привносит в духовный мир человека благородные, гуманистические чувства, поднимает личность до высшего уровня развития.

Особенностью поэмы “Признание” является то, что поэт описывает эти человеческие чувства и мысли не в сухой, дидактической форме, а обобщает их, ссылаясь на жизненные вопросы, реальные случаи. Этот метод еще более конкретизируется посредством живых образов и различных ситуаций.

В свое время народный поэт Р. Рза написал предисловие к книге поэм “Признание” под названием “Прочитайте, мы советуем!”, в котором высказал основанное на точных наблюдениях суждение: “Поэт в поэме ушел от шаблонного метода воспевания и общих фраз, на основе конкретных событий предпочел создать конкретные живые образы. Первым хорошим качеством поэмы является то, что конфликт, борьба идут не только между образами, но и внутри образов” [6, с. 3].

В поэме конфликт и противостояние в большей степени существуют между Джахангиром и Бахадуром. Однако поэт не преподносит читателям напряженные, кульминационные моменты внезапно, а старается в начале поэмы построить эпическое повествование посредством ненапряженных событий и подробностей. На торжестве в городском клубе произносятся сердечные слова в честь врача-хирурга Джахангира, вернувшего к жизни тысячи своих пациентов, в которых отражается его сердечная привязанность к своей гуманистически направленной профессии, высокие че-

ловеческие качества. Чувства, которые он переживает при этом, пересиливают радость от юбилея. Он считает свои благие поступки служебным долгом, и это свидетельствует о целостности его личности. Однако вскоре автор показывает своего героя борющимся с жизненными противоречиями, злыми силами, подвергает испытаниям его терпеливость и выносливость. Естественно, что Джахангир, успешно, с высоким профессионализмом, проводивший сложные хирургические операции, не застрахован от ошибок. Он сталкивается с такой неожиданной травлей, которую даже не мог себе представить. Иногда подобные ситуации происходят по причине недооценки простых нюансов и их будущих последствий. От таких случаев, естественно, не застрахован никто, в том числе и Джахангир, который своими положительными качествами является примером для многих. Поэт изображает его именно в процессе развития, принимая как должное совершаемые им ошибки и сомнения. Однако иногда это является логичным продолжением действий и деятельности личности в конкретных ситуациях. Будучи аксиомой, эта мысль становится основополагающей уже в начальных строках произведения, превратившись в оправдательный акт последующих ошибок героя:

“Странен мир...

Даже гении

Сбиваются с жизненного пути,

Самые большие сердца своей душой

В конце жизни пишут признания” [7, с. 8].

Это четко прослеживается и на пути главного героя произведения – Джахангира – к душевной высоте.

Во второй главе поэмы повествуется о том, как Бахадур, родившийся в семье начальника склада колхоза Рустама, “катается как сыр в масле” – одевается лучше всех, всегда выделяется среди своих сверстников. Вскоре он превращается в эгоистичного подростка. Всегда стремящийся к власти Бахадур уже с первых своих попыток добиться этого терпит неудачу, не сумев сдать экзамен для поступления на юридический факультет.

Внезапный арест отца всколыхнул его внутренний мир. Ошибка, допущенная Рустамом по причине своей наивности, который подсчитывал доходы и расходы склада на четках и помнил, что где лежит, полностью изменила его жизнь. Его оплошность стала причиной вывоза из склада большого количества зерна без всякой регистрации и документов. С одной стороны, это связано с беспрекословным подчинением указаниям председателя, а с другой стороны – объясняется старомодными способами работы и незнанием новых правил управления производством.

Требование прокурора Эйваза наказать Рустама за это уголовное преступление, пробуждает в Бахадуре чувство мести. Рустама приговаривают к двум годам исправительных

работ, но для его спасения Верховный суд Баку направляют обращение, в результате чего его приговаривают к условному сроку.

В последующих главах поэмы Джахангир, исполняя свой профессиональный долг врача-хирурга, спасает брата прокурора от смерти. Однако то, что Джахангир в свое время допустил ряд ошибок и не смог спасти своего близкого друга – учителя скрипки Алияра, нарушают его покой. В поэме встречаются достаточно яркие эпизоды, показывающие его мучения, угрызания совести. Однако то, что виновником гибели Алияра оказывается только Джахангир, и то, что он сам также признает это, выглядит несколько неправдоподобным. То, что одна из язв в желудке Алияра была прооперирована, а другая была указана в принесенном его матерью больничном листе уже после операции, не дает оснований считать врача единственным виновником произошедшего. С подобными ошибками и человеческими потерями сталкиваются всегда, и неправильно описывать этот случай лишь как врачебную ошибку.

Целесообразнее было бы смягчить эпический анализ и описание этих обвинений на фоне внутренних волнений, страданий и переживаний врача, оказавшегося один на один со своим горем. Превращение Джахангира в объект осуждения выглядит неестественно. С другой стороны, будучи врачом-профессионалом, Джахангир не застрахован от непредвиденных ситуаций. Как и в любой области общественной жизни, в медицинской сфере также невозможно обойтись без ошибок. Наконец, поступок сдавшегося правоохранительным органам Джахангира запоминается своей необычностью. В реальной жизни самообвинение врачей, допустивших определенные ошибки, не обретают административную форму. Действительно, в своей поэме поэт выдвигает на первый план чувство совести и достоинства, посредством художественного произведения старается внушить, увидеть и почувствовать те качества, которые он не может увидеть в людях. Это является способом воздействия на нравственность людей посредством искусства и художественного слова.

Список использованной литературы

1. Кочарли Ф. Литература Азербайджана : в 2 т. / Ф. Кочарли. – Баку : Элм, 1978. – Т. 1. (на азерб. яз.)
2. Рза Р. Физули (поэма) / Р. Рза // Избранные произведения : в 5 т. – Баку : Ондер, 2005. – Т. IV. (на азерб. яз.)
3. Касымзаде Ф. Ф. Мирозрение Физули : автор. дис. ... д-ра филос. наук / Ф. Ф. Касымзаде. – Баку, 1966.
4. Вагабзаде Б. Два страха (поэма) / Б. Вагабзаде // Избранное. – Баку : Чашиоглы, 2002. – Т. V (1980–1989). (на азерб. яз.)
5. Айтматов Ч. Создан я верой, веры дитя я : предисловие к книге / Ч. Айтматов. – (на азерб. яз.)

6. Рза Р. Прочитайте, мы советуем! : предисловие к книге / Р. Рза // Признание / Б. Вагабзаде. – Баку : Изд-во лит. для детей и юношества, 1962. (на азерб. яз.).

7. Вагабзе Б. Признание (поэма) / Б. Вагабзе. – Баку : Изд-во лит. для детей и юношества. – 1962 (на азерб. яз.).

Стаття надійшла до редакції 26.11.2015

Гусейнова Егяна Сабір гизи. Проблема людини та особистості в епічних спадщині Бахтіяр Вагабзаде

Провідне місце в творчості народного поета Б. Вагабзаде, в тому числі в його епічній спадщині, посідає проблема людини та особистості. Перш за все, тут знаходять своє відображення такі поняття, як життя і час, суспільство і суспільно-соціальні умови, науково-технічні досягнення і їх вплив на моральність, психологію і світогляд людей, наслідки цього впливу.

Відомо, що людина, будучи індивідом і біологічною істотою, займає також своєрідне місце і позицію в суспільно-культурній та соціально-економічній сферах суспільства. Відносини людини з тим простором, в якому він проживає (у вузькому сенсі), і світом – в широкому сенсі, мають характерні особливостей, які важко однозначно сприймати як позитивні. Це наочно відображає непримиренні розбіжності і суперечливі моменти життя і світу в цілому.

Ключові слова: поет, поема, час, людина, особистість.

Guseynova Yegyana Sabir gyzy. The Problem of Man and the Person in the Epic Heritage Bakhtiar Vahabzadeh

Problem of human being and person had always leading position in all creative work of People's Poet Bakhtiyar Vahabzadeh and his epic heritage also. In epic works by Bakhtiyar Vahabzadeh most serious problems, such as life and time, society and social-public conditions, scientific and technical achievements, their influence on morality, psychology, cost of mind of people, the results of that influence are reflected.

It's known, that human being is individual and biological creature, and the human has his own, leading position in social, cultural, public and economical spheres of life. The relations of human with his space, in which he exists (in specific sense of word) and with all world (in wider sense) have definite characteristic features. These features cannot be perceived unambiguously as positive ones. This fact reflects visually all uncompromising disagreements and contradictive moments of human life and all world.

Key words: poet, poem, time, human being, person.

“КИТАБИ ДЕДЕ ГОРГУД” ГЛАЗАМИ РУССКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Статья посвящена героическому эпосу азербайджанского народа “Китаби Деде Горгуд”. В ней анализируются исследования европейских и русских востоковедов.

Ключевые слова: “Китаби Деде Горгуд”, В. В. Бартольд, дастан, народный сказитель, Деде Горгуд, азербайджанский язык.

В мифах, преданиях и легендах разных народов излагались различные аспекты межчеловеческих отношений, формы и виды поведения людей, законы как религиозного, так и советского характера. Обращение к мифам, преданиям и легендам для изучения истории определено еще тем, что в них наряду с религиозными воззрениями содержится богатейший фактический материал, неоценимый при изучении данной эпохи.

Азербайджанский фольклор, как и фольклор других народов, является обобщением богатого жизненного опыта азербайджанского народа.

Особое место в азербайджанском фольклоре занимает дастан “Китаби Деде Горгуд”.

“Китаби Деде Горгуд” является классическим образом азербайджанского этноса, народной святыней. Эпос дает подробную картину общественной жизни того времени, когда он создавался. Народный сказитель озан Деде Горгуд – дед, отец – глава семейства повествует в дастане о жизни вполне сформированного общества огузов, древних тюрков, сыгравших большую роль в этногенезе многих тюркоязычных народов, особенно азербайджанцев. Особое внимание в “Китаби Деде Горгуд” уделяется семье, морали, дисциплине, нормам поведения. Место матери в семье – священо, “право матери – право Бога”. В эпосе нет никаких намеков на многоженство, высоко ценится обряд законных браков. “Свидетелю заключения брака слава!”

Древнейший памятник “Огуз-наме” (“Книга об огузах”), относящийся к VI–VIII вв., вошел в художественную сокровищницу мировой культуры в относительно самостоятельной форме под названием “Китаби Деде Горгуд”.

После появления дастана “Китаби Деде Горгуд” многие государства на протяжении веков приходили в упадок, создавались новые, но образ мышления, традиции азербайджанского народа, изложенные в эпосе, оставались неизменными.

Научному сообществу известны два издания дастана “Китаби Деде Горгуд”. Одно из них хранится в Национальной библиотеке города Дрездена, а другое – в библиотеке Ватикана. Хранящийся в библиотеке Дрездена экземпляр состоит из предисловия и двенадцати сказа-

ний. Это издание впервые обнаружено в библиотеке Дрездена и представлено общественности немецким востоковедом Якобом Рейске. Однако, недостаточно хорошо изучив содержание эпоса, он представил его как рукопись, связанную с историей смерти Османа-паши. На первой странице рукописи на арабском языке было написано: “Китаби Деде Горгуд али лисани таймфейи Огузан”, т. е. “Книга Деде Горгуда на языке тайфы (племени) Огузана”. С этого времени и по сей день памятка называется “Китаби Деде Горгуд”.

Немного позднее востоковед Флейшер знакомится с рукописью, однако и он, основываясь на пометку, указывающую об истории смерти Османа-паши в 993 г. хиджры (1558 г.), включил ее в каталог как памятку XVI в.

В 1815 г. немецкий востоковед Генрих Фридрих фон Диц (1751–1817) опубликовал в переводе на немецкий язык одно из двенадцати сказаний огузского героического эпоса “Китаби Деде Горгуд” под названием “Убийство Тепегеза (Темень-глаза) Басатром”. Главный персонаж памятки Тепегез (Темень-глаз) явил родного брата циклона Полифела из “Одиссеи” Гомера, что вызвало настоящую сенсацию в науке.

Одним из первых исследователей дастана был немецкий ученый Теодор Нюлдеке. Он в 1859 г. переписал рукопись дастана, но из-за трудностей, связанных с языком дастана, не опубликовал его и полученный материал передал В. В. Бартольду.

Немецкий ученый Вальтер Рубен, исследуя фольклорные образцы народов мира, выявил в них схожие и параллельные мотивы. В 1944 г. он опубликовал в г. Хельсинки произведение под названием “12 сказаний “Китаби Деде Горгуда” и 25 повестей о Тепегезе”.

В 1958 г. немецкий ученый Иолан Тайн подготовил к печати и впервые опубликовал на немецком языке дастан “Китаби Деде Горгуд”.

Исследующая немецкие издания эпоса Ф. Мустафаева отмечает, что немецкие ученые Ф. Бабингер, В. Гельвинг, О. Гаксер также занимались изучением эпоса [1, с. 40].

В 1950 г. итальянский исследователь Этери Росси обнаружил в библиотеке Ватикана второе издание рукописи “Китаби Деде Горгуд”, в котором в отличие от первого были представлены предисловие и шесть сказаний [1; 2; 3; 4; 7; 12]. Обнаруженный вариант Э. Росси срав-

нил с первым и в результате в 1952 г. в Риме опубликовал “Китаби Деде Горгуд” в итальянском переводе [2].

В 1972 г. эпос был опубликован на английском языке.

Начиная со второй половины XIX в., дастан “Китаби Деде Горгуд” находился в центре внимания русских исследователей. Так выдающийся русский востоковед В. В. Бартольд в 1894–1904 гг. перевел на русский язык и опубликовал четыре сказания эпоса, а в 1922 г. эпос был полностью переведен на русский язык.

Азербайджанский ученый М. Г. Тахмасиб, давая оценку русскому переводу В. В. Бартольда, писал: “В русском переводе В. В. Бартольда много погрешностей, имеющих локальный характер, но в целом не влияющие на содержание эпоса” [3, с. 6].

В 1962 г. востоковеды В. М. Жирмунский и А. Н. Кононов подготовили второе издание в русском переводе В. В. Бартольда “Книгу моего Деда Горгуда” [4].

В. В. Бартольд так писал о своем переводе: “Перевод эпоса нельзя считать законченным, т.к. развитие новых технологий, овладение новыми знаниями позволяют нам вновь более внимательно отнестись к переводу этого памятника” [4, с. 6].

С целью более глубокого изучения эпоса “Китаби Деде Горгуд” В. В. Бартольд свершал научные экспедиции в Среднюю Азию и на Кавказ. Следствием этому явилось опубликованное в 1930 г. произведение “Тюркский эпос Кавказа” [5].

А. Э. Якобинский в своем произведении “Книга моего Деда Горгуда” отмечал, что общим для огузских сказаний является образ древнетюркского старца, народного сказителя, певца подвигов огузских богатырей Деда Горкуда [5, с. 124].

А. Э. Якобинский, проведя сопоставление между сказанием “Бамсы Бейрак” – одним из самых обаятельных героев “Китаби Деде Горгуд”, победившим одноглазого великана Тепегеза и освободившим купцов из плена, и героическим эпосом народов Средней Азии и Алтая “Алпимышем”, нашел много общего [6, с. 75], но в то же время отметил, что создание этих эпосов относится к разным пересказам [6, с. 123].

Предки азербайджанского народа огузы синтезировали двенадцать народных сказаний о древних богатырях, мифических персонажах типа Тепегеза, наделили их многими особенностями из собственной жизни, создав таким образом великолепное по языку и стилю эпическое произведение “Китаби Деде Горгуд”, дошедшее до нас в рукописи XVI в.

Двенадцать огузских сказаний, включенных в дастан, разнотипны и не связаны между собой ни темой, ни сюжетом. Общий для них является лишь имена героев, персонажей и образ древнетюркского сказителя, народного певца – оза, а в дальнейшем ашыгов (не смешивать со

словом “ашиг” – влюбленный), подвигов огузских богатырей Деде Горгуда.

Являясь эпической историей тюркских народов, дастан ярко представляет сплоченность тюркских народов перед опасностью нападения врагов. Красочно описаны в сказаниях всевозможные приключения огузских богатырей, свадебные обряды, единоборство героев с силами Зла, Тепегезом. Только в одном, двенадцатом, сказании говорится о разногласиях и распрях между огузскими беками в борьбе за власть, которые погибая, оборачивались в груды камней и каменные фигуры баранов, коней (балбалы, башапы).

По мотивам дастана “Китаби Деде Горгуд” азербайджанский писатель Апор создал повесть “Деде Горгуд” в переводе на русский язык, основной смысл которой – жить в мире и согласии как между собой, так и с соседями [7, с. 7].

Деде Горгуд, а вслед за ним и другие народные сказители, ашыги исполняли дастаны в сопровождении трехструнного гопуза, которого заменил десятиструнный саз.

Как известно, “Китаби Деде Горгуд” состоит из рифмованной прозы и примерно из 1800 полустушиий.

Дастан переведен на русский, итальянский, немецкий, английский, фарсидский, литовский и другие языки.

“Китаби Деде Горгуд” имеет огромную ценность и как древнейшая памятка азербайджанского языка. Азербайджанский язык изображен в своей изначальной поэтичности. Азербайджанская поэтесса Алла Ахундова в 1988 г. опубликовала на страницах журнала “Молодость” “Китаби Деде Горгуд”, воссоздала это уникальное произведение на русском языке, и тем самым выполнила миссию огромной культурной значимости, насколько возможно сохранив сочность и напевность языка оригинала [8, с. 40].

Список использованной литературы

1. Мустафаева Ф. “Китаби Деде Горгуд” на немецком языке / Ф. Мустафаева // Научные труды АГУ, серия язык и литература. – Баку, 1976. – № 4. – С. 40.
2. Орхан Ш. Г. Книга моего Деда Горгуда / Ш. Г. Орхан. – Стамбул, 1973.
3. Тахмасиб М. Х. Азербайджанские народные дастаны / М. Х. Тахмасиб. – Баку, 1972. – С. 6.
4. Жириновский В. М. Книга моего Деда Горгуда / В. М. Жириновский, А. Н. Кононов. – Москва, 1962.
5. Бартольд В. В. Тюркский эпос Кавказа / В. В. Бартольд. – Ленинград, 1930. – С. 124.
6. Якобинский А. Э. Книга моего Деда Горгуда / А. Э. Якобинский. – Москва; Ленинград, 1962. – С. 75, 123.
7. Анар. Деде Горгуд / Анар. – Баку: Гянджлик, 1988. – С. 7.
8. Ахундова А. Книга отца нашего Горгуда / А. Ахундова // Молодость. – Баку, 1988. – № 2. – С. 40

Стаття надійшла до редакції 14.12.2015.

Джафарова Фахрі, Джаббарли Алекбер. "Китаби Діда Горгуд" очима російських дослідників

Стаття присвячена героїчному епосу азербайджанського народу "Китаби Діда Горгуд". У ній аналізуються дослідження європейських і російських сходознавців.

Ключові слова: "Китаби Діда Горгуд", В. В. Бартольд, дастан, народний оповідач, Деде Горгуд, азербайджанська мова.

Jafarova Fahria, Jabbarly Alakbar. "Kitabi Dada Gorgud" by the Eyes of Russian Researchers

The paper is devoted to "Kitabi Dada Gorgud", the heroic epos of the Azerbaijani people. Studies of European and Russian orientalists are analyzed here.

Key words: "Kitabi Dada Gorgud", V. V. Barthold, epos, folk narrator, Dada Gorgud, the Azerbaijani language.

*****

ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*****

УДК 811.112.2

О. Е. Курпиченко

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ Й УДОСКОНАЛЕННЯ МОВИ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті подано різні лінгвістичні точки зору на розвиток мов та їх взаємовідносини. Предметом опису є зміни у словниковому складі, а також фонетиці, морфології та синтаксисі. Зауважено на фонетичних, граматичних та лексичних новаціях сучасної німецької мови.

Ключові слова: раціоналізація мовної системи, діакронія, синхронія, словотворення, запозичення.

Метою статті є дослідження найновітніших тенденцій, виявлення й визначення етапів подальшого розвитку сучасної німецької мови. Для цього потребує вирішення низка завдань, а саме: визначення чинників і причин мовних змін; визначення мовних норм при неодмінному розгляді норм літературної мови; визначення закономірностей утворення інновацій у сучасній німецькій мові; розгляд тенденцій мовної економії, інтернаціоналізації лексики та проблем варіативності в сучасній німецькій мові.

Насамперед подано новації сучасної німецької мови. Найбільшу увагу приділено прогнозуванню розвитку мови в галузях фонетики, граматики й лексики.

У сучасній лінгвістичній науці подано дві точки зору на розвиток мов і їх взаємовідносини, а отже, – різні підходи до вивчення проблеми діакронічної лінгвістики. З одного боку, традиційна генетична точка зору, що виходить із постулату спільності походження споріднених мов. З іншого – прагнення замінити поняття “прамови” поняттям мовного союзу та, відповідно, спроби із застосуванням даних порівняльної типології, з урахуванням проблем ареальної лінгвістики, теорії субстратів розглядати споріднені мови як результат конвергенції мов різних систем.

Сучасна індоєвропейстика намагається встановити відносну хронологію розвитку індоєвропейських діалектів і тим самим уникнути змішування фактів різних епох. При вирішенні цієї задачі особливого значення набувають типологічні закономірності щодо співвідношення елементів структури мови. Дослідження співвідношення різних мовних систем є дуже важливим для теоретичного обґрунтування та уточнення методів порівняльно-історичного мовознавства, а також для перевірки одержаних завдяки цим методам результатів.

На сьогодні в мовознавстві переважають синхронні дослідження сучасних мов. Деякі лінг-

вісти не вважають за потрібне брати до уваги динаміку в сучасній мові, оскільки визнають мову тільки як систему. Однак факти свідчать про інше. Характерним доказом наявності динаміки в сучасній німецькій мові є, насамперед, зміни в словниковому складі, а також у фонетиці, морфології та синтаксисі.

Мова може зазнавати суттєвих змін упродовж короткого часу. В лексиці ці зміни можна легко помітити, але в фонетичній та граматичній системах їх виділити важче, тому новітні тенденції розвитку в цих областях встановити надзвичайно складно. Процеси, що виникають у межах мови, повинні ретельно вивчатися, для того щоб можна було вирішувати подальші проблеми розвитку мови.

В останні десятиліття в суспільстві відбуваються всебічні зміни, що також впливають на мову, оскільки мова й суспільство утворюють специфічну єдність. Підвищення мовної культури, як і складання нормативних словників і граматики, потребує постійного оцінювання мовної культури в перспективі. Сучасні норми літературної мови часто існують у двох чи більше варіантах на всіх рівнях мови: у фонетиці, орфографії, морфології та синтаксисі.

У сучасній німецькій мові нараховують тисячі конкурентних форм. Мовна еволюція сама визнає тимчасову наявність старої та нової форм. При цьому лінгвіст повинен оцінювати факти не тільки з позиції сьогодення, але й враховувати їхнє майбутнє застосування.

У мові поєднуються і переплітаються зовсім різні якості та сфери людського буття: соціально-історичні, психологічні, літературно-естетичні. Але основним питанням є суспільна функція мови, її зв'язок з історією народу.

Розрізняють дві групи факторів і причин мовних змін: інтралінгвістичні та екстралінгвістичні. Ці групи різняться, на думку деяких лінгвістів, оскільки внутрішні чинники діють постійно, а зовнішні – тільки протягом певного періоду.

Внутрішніми чинниками є, наприклад: а) уподібнення мовного механізму фізіологічним особливостям людського організму (зміни у бік полегшення вимови); б) ознаки мовної економії (у сучасній мові поширені скорочення й аббревіатури); в) тенденція до раціоналізації мовної системи, тобто мовні пересування, що роблять цю систему зручнішою та прозорішою (наприклад, скорочення довжини речень). До зовнішніх чинників належать усі явища, пов'язані із суспільним розвитком: політичні, економічні, соціальні зміни, а також вплив інших мов, міграції, освіти, культури мови тощо.

Розподіл на ці групи – складне питання, оскільки деякі фактори не можна однозначно віднести до тієї чи іншої групи.

Норберт Вінер, один з найвидатніших учених-філософів нашого часу, постійно підкреслював, що світ, у якому живуть люди, “є світом подій, а не ... мертвої одноманітності” [2, с. 75]. Про наш мовний світ можна сказати те саме: мова завжди перебуває в процесі історичного розвитку. Так, під час переломних моментів історії, як правило, відбуваються мовні зміни (особливо на лексичному рівні).

Однією з найпродуктивніших мовних змін можна вважати словотворення. Важко собі уявити іншу сферу німецької мови, про яку стільки було б написано й так мало відомо, як про словотворення. Причиною тому, з одного боку, є виключне багатство засобів і способів, за допомогою яких утворюються німецькі слова, а з іншого – певна односторонність методів дослідження. Словотворення в німецькій мові – одна з найбільш своєрідних і самобутніх рис її граматичної будови. Закони німецького словотворення склалися в результаті тривалого розвитку граматичної будови. На прикладі німецького словотворення можна прослідити та спрогнозувати становлення і зміни німецької мови на сьогодні.

Словотворення подано у вигляді полів, кожне з яких однорідне, має свої особливі ознаки й закономірності. Всередині кожного поля елементи розміщуються між полюсами: продуктивним і непродуктивним. У кожному з полів спостерігається постійна взаємодія, пересування, переосмислення і конкуренція словотворчих засобів.

Окремі словотворчі поля не існують ізольовано в мові, а накладаються одне на одне, впливають на вживання тих чи інших засобів та урівноважують одне одного. Вся складна система взаємодії полів існує в часі. Вона розвивається, змінюється.

У системі німецького словотворення потрібно відрізнити:

- 1) засоби, які служать для творення слів (основи, суфікси, префікси, вставні елементи тощо): *um-*, *ver-*, *-sam*, *-mann* та ін.;
- 2) моделі, за якими будуються слова (структури, зразки, схеми, що лежать в основі кожного слова німецької мови);
- 3) типи словотворення – це вся сукупність слів мови, побудованих за певною моделлю з тим чи іншим словотворчим засобом;

4) поля – це пласти німецького словника, які охоплюють усі слова мови, побудовані за однією моделлю.

Однією з найхарактерніших ознак німецького словотворення є прагнення різних типів слів – складних і похідних – до форми простого слова. Всі прості слова німецької мови нашого часу можна розглядати як єдине поле.

Друге поле німецького словотворення становлять слова, створені шляхом переходу із однієї частини мови в іншу. Субстантивація дуже часто вживається в німецькій мові: а) із прикметників, дієприкметників і прислівників: *das Deutsche*, *das Gelehrte*, *die Kleine*, *der Reisende*; б) із дієслів: *das Leben*, (звичайно субстантивується інфінітив, рідше – особові форми: *das Soll*); в) із займенників: *das Du*, *das Seine*; г) із сполучників: *das Aber*; д) із букв: *das A und das O*; е) із речень: *das Mensch-an-sich-sein* [11, с. 387].

Перехід у прикметники менш продуктивний, ніж субстантивація. Деякі прислівники – це відмінкові форми іменників і прикметників або особові форми дієслів.

У сучасній німецькій мові прямо на очах відбувається відокремлення і виділення великої кількості часток, і, насамперед, модальних: модально-підсилювальних, модально-обмежувальних тощо. Створюється нова частина мови – модальні слова. Це найменш продуктивні в сучасній німецькій мові дієслова.

Під час переходу слів із однієї частини мови в іншу змінюється лексико-граматична і фонетична характеристика слова.

Третє словотворче поле німецької мови складають похідні слова. На одному полюсі похідних слів у сучасній німецькій мові концентруються слова з продуктивними суфіксами і префіксами, напр. – *er-*, *-ler*, *-lein*, *-chen*, *-ung*, *-ig*, *-lich*, *-isch*; *un-*, *ent-*, *ver-*, *zer-* та ін. Напр.: *unkonkret*, *hundlich*. Другий полюс складають слова з непродуктивними префіксами і суфіксами – *t i* – *e* у іменників (*Macht*, *Lage*), *-sen*, *-chen i* – *enzen* у дієслів (*grinsen*, *hорchen*) і слова з префіксами *er-* і *ur-*. Серед окремих афіксів існує складний взаємозв'язок, який значною мірою визначає вживання тих чи інших афіксів у певній мовній ситуації.

Похідні слова, з точки зору сучасної німецької мови, загалом – поле середньої продуктивності.

Німецьке словоскладання становить дуже широке поле, основні полюса якого утворюють, з одного боку, найбільш продуктивні складні слова: *die Atom-Maus* – миша для дослідів у новітніх установках, *die Zivilisationsruine* – нервова людина сьогодення, а з іншого – найменш продуктивні копулятивні складні слова: *redsingen*, *singreden*, *ziehschleifen*, *saugbohnern* (mit dem Staubsauger bohnern).

Сучасні мови обов'язково включають у систему свого словотворення складноскорочені слова. Німецькі складноскорочені слова створюють особливе словотворче поле. З граматичної точки зору, всі німецькі скорочення можна

розподілити на декілька груп залежно від роду і типу відмінювання. З фонетичної точки зору словотворча структура дуже складна.

Намагання зекономити засоби вираження тісно пов'язане із зростаючим темпом життя. Це проявляється в тенденції мови до утворення складноскорочених слів.

Мова як суспільне явище завжди знаходиться в безупинному русі та розвитку. Кожна мовна зміна може відбуватися тільки в процесі комунікації. У певні періоди окремі явища мови сприймаються як нові. Інші посідають сильні позиції, а деякі є застарілими і відмирають. У такий спосіб здійснюється постійний розвиток мови, котра ніколи не залишається нерухою: вона розвивається, функціонує, і функціонує, розвиваючись. Ця якість є необхідною умовою існування й функціонування мови і позначає також у вузькому розумінні окремі мовні зміни. Мовні елементи, що з'явилися, мають значення для акту комунікації, якщо їм притаманні специфічні властивості вживання, а також вони утворюють у більшості випадків елемент розвитку.

Як наслідок значних економічних і соціальних зрушень, взаємодій суспільств різних країн кінця XIX ст., у німецькій мові спостерігаються зміни, які продовжуються і в XXI ст., особливо в національних варіантах сучасної німецької мови. Наприклад, докази взаємодії германських і слов'янських суспільств і мов запропоновано незадовго після відкриттів У. Джоунза, Ф. Боппа і Ф. Шлегеля [4, с. 6].

Німецький граматикист Н. Рюдигер встановив, що сучасна німецька мова протягом п'ятдесяти років змінювалася таким чином, що можна констатувати: німець, який жив до 1900 р., так само погано зрозуміє тонкості сучасної німецької розмовної мови, "як іноземець, котрий жив менше 10 років у німецькомовному середовищі" [8, с. 205]. У лексиці зміни можна помітити швидше, але, що стосується граматичного складу мови, то тут вони менш помітні, тому надзвичайно важко встановлювати на цьому рівні нові тенденції розвитку мови. Якщо ті процеси, що відбуваються в межах мови, ретельно досліджуються, то лінгвісти, виходячи з цих даних, можуть наблизитися до проблеми подальшого розвитку певної мови. Саме тому необхідно досліджувати структуру сучасної мови не як статичної системи, а як динамічної в повному обсязі. У динамічній системі мають місце певні тенденції розвитку, що підтверджують уже відомі зміни в процесі функціонування мови. Іншими словами, тут ставиться питання про майбутню долю мовного складу.

Досить широке дослідження проблем динамічного розвитку мовного складу можна успішно проводити на ґрунті німецької мови. Деякі старі діалекти на сьогодні майже зникли. Це результат масового переселення мільйонів людей у повосенні роки. Діалекти переселенців змішалися з діалектами місцевого населення так, що старі діалекти майже цілком припинили

своє існування. Змінилися зв'язки між німецькою розмовною та літературною мовою. Нюанси розмовної мови нівелювалися. Це також є результатом впливу на німецьку мову інших мов (наприклад, англійської) протягом останніх років.

Наступним чинником, що поповнює словниковий склад мови, є запозичення. Запозичення іншомовної одиниці – складний багатогранний процес, у якому виділяється декілька аспектів. Л. П. Крисін позначає такі актуальні питання в дослідженні запозичення: яке явище вважати запозиченням; причини запозичення; види або типи мігруючих елементів; види або типи іншомовних слів як найбільш часто і регулярно запозичених мовних одиниць; освоєння слова в мові, що запозичує, та різні аспекти цього запозичення; ознаки освоєння іншомовного слова, що дають змогу вважати його запозиченням [6, с. 155].

У науковій літературі термін "запозичення" використовується для позначення процесу і результату цього процесу. Подвійна природа дієслова "запозичувати", на яку накладається фактор індивідуального й загального в мові, визначає різне вживання терміна "запозичення": 1) факт імплантації, тобто саме попадання іншомовної одиниці в мову як на індивідуальному, так і на загальномовному рівні: "Кожне запозичення, ймовірно, проводить спочатку якась одна людина, а потім приймають і повторюють багато інших, й, можливо, весь процес повторюється знову й знову"; 2) процес адаптації або засвоєння в мові; 3) результат процесу засвоєння; 4) комплекс усіх стадій. "Запозичення – це процес, під час якого проходить поступове просування від поодиноких, оказіональних використань цього запозичення, шляхом його поступового засвоєння засобами мовної системи до остаточного включення його як повноправної складової до системи мови-рецептора з присвоєнням характеристик, які притаманні власним одиницям відповідних класів" [1, с. 60].

Д. С. Лотте виділяє буквальні та трансформовані запозичення. Під буквальними запозиченнями розуміємо "слово, що перенесене до іншої мови в тій формі, в якій воно в ньому існує на момент запозичення" [7, с. 10–11].

Міжмовні відносини реалізуються насамперед у проникненні лексики мови, що передає, в мову, що запозичує, з її подальшою адаптацією на рівні фонетики, словотвору й семантики. На прикладі словникового складу німецької мови картина міжмовних відносин спеціально розглянута Р. Хобергом [13, с. 137–142]. От що він пише: "З урахуванням словникового складу можна виділити три групи слів:

- споконвічні німецькі слова ("Erbwörter") (Hund, essen, fünf);
- слова з інших мов, що хоча б частково зберегли план вираження, що відхиляється від норм німецької мови, (звуковий склад, наголос, графіку) (Chef, Parterre, fair); їх називають "іноземними словами";

– слова з інших мов, що адаптувалися німецькою мовою у звучанні, наголосі і написанні й у яких менш помітне їхнє іншомовне походження (Pflanze, kämpfen, Mauer); їх називають “запозиченими словами”.

Усі ці, а також багато інших суспільних процесів (наприклад, поширення наукового прогресу, розвиток техніки, зростаючий вплив літературної мови на розмовне мовлення і, зокрема, вплив вимови, що звучить на радіо й телебаченні) привертає увагу лінгвістів, які також враховують зміни, що відбуваються у фонетиці, граматиці та лексиці німецької мови. Слід зазначити, що радіо й телебачення, а останнім часом інтернет-мережа справляють більший вплив, ніж преса.

Відомо, що мова змінюється в процесі історичного розвитку. Для мови характерні, з одного боку, постійний розвиток й удосконалення, з іншого – сталість і стабільність.

Основна функція мови – комунікативна, тому всі мовні зміни здійснюються в комунікативному процесі, тобто в процесі вживання слів. Кожна зміна в межах мови має характер процесу, оскільки від появи нового слова чи словосполучення до повного входження їх у мовну систему проходить певний час, а також це нововведення не одразу сприймається й використовується усіма носіями мови. Діахронічний розвиток мови передбачає синхронне співіснування старого та нового в синхронній опозиції. Представниками цієї синхронної опозиції є варіанти (фонетичний, орфографічний, морфологічний і лексичний). Отже, однорідність мови найтісніше пов'язана з варіативністю, а звідси – з проблемами мовних змін і мовного розвитку. При цьому для розвитку мови важливі територіальні, соціальні та функціональні ознаки.

Висновки. Як видно з багатьох прикладів, існування варіантів часто призводить до семантичної чи стилістичної диференціації або до застаріння одного з них. Тому варіативність часто є доказом мовних змін.

Стабільність і варіативність утворюють діалектичну єдність. Статика й динаміка є універсальними, співвідносними якостями всіх природних мов. Під розвитком мови розуміємо комплекс змін, що має велике комунікативне значення. Домінуючим у цьому розвитку є якісний аспект змін. Таким чином, розвиток мови охоплює велику кількість різних змін, що діють в одному напрямі та при цьому дають можливість визначати тенденції подальшого розвитку.

Не можна не згадати про роль математики й статистики в сучасному мовознавстві. За допомогою обчислювальної техніки було створено багато частотних словників, які дали можливість лінгвістичній статистиці підрахувати кількість мовних змін.

Останні мовознавчі дослідження вказують, що мовні нововведення найчастіше подано в розмовному мовленні молодого покоління, а тому мовні форми, які використовує молодь, можна розглядати як можливі передвісники майбутнього стану мови.

Список використаної літератури

1. Брейтер М. А. Процесс языкового заимствования как способ реализации коммуникативных потребностей в рамках межкультурного взаимодействия / М. А. Брейтер // Лингвокогнитивные проблемы коммуникации. – Москва, 1997. – С. 49–65.
2. Вульф Н. В. К истории принятия единой немецкой орфографии / Н. В. Вульф // Лингвистические исследования. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 31–50.
3. Вульф Н. В. Новая немецкая орфография: путь к реформе / Н. В. Вульф // Лингвистические исследования. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 66–85.
4. Гугнин А. А. Несколько замечаний о проблематике славяно-германских исследований / А. А. Гугнин, А. В. Циммерлинг // Славяно-германские исследования. – Москва : Индрик, 2000. – С. 11–18.
5. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
6. Крысин Л. П. Вспомяная Реформатского / Л. П. Крысин // Общественные науки и современность. – 2008. – № 3. – С. 151–155.
7. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – Москва : Наука, 1982. – 148 с.
8. Сова Л. В. Орфографическая реформа в ФРГ / Л. В. Сова // Материалы конференции, посвященной 90-летию со дня рождения члена-корреспондента РАН А. В. Деницкой. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 203–209.
9. Bertelsmann Die deutsche Rechtschreibung / [verfasst von U. Hermann, bearbeitet von L. Gotze]. – Bertelsmann Lexikon Verlag, 1999. – 1073 s.
10. Böhme G. Zur Entwicklung des Dudens und seinem Verhältnis zu den amtlichen Regelwerken der deutschen Orthographie / G. Böhme. – Frankfurt am Main, 2001. – 466 s.
11. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. Völlig neu bearbeitete und erweiterte 26. Auflage. – Berlin: Bibliographisches Institut GmbH, 2013. – 1216 s.
12. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Leipzig, 1983. – 363 s.
13. Hoberg R. Fremdwörter: Wie soll sich die Gesellschaft für deutsche Sprache dazu verhalten? / R. Hoberg // Der Sprachdienst. – 5/96. – S. 137–142.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2015

Кирпиченко Е. Э. Проблема развития и усовершенствования языка в современных лингвистических исследованиях

В статье представлены различные лингвистические точки зрения на развитие языков и их взаимоотношения. Предметом описания являются изменения в словарном составе, а также в фонетике, морфологии и синтаксисе. Во внимание приняты фонетические, грамматические и лексические новации современного немецкого языка.

Ключевые слова: рационализация языковой системы, диахрония, синхрония, словообразование, заимствования.

Kyrpychenko O. The Problem of the Language Development and Improvement in the Modern Linguistic Investigations

The purpose of the proposed paper is to study the newest trends, to reveal and to distinguish phases of further development of the modern German language. Most attention is devoted to forecasting the language development in phonetics, grammar and vocabulary. The research of relations between different linguistic systems is very important for theoretical justification and specification of comparative historical linguistic methods as well as for checking results obtained through these methods.

The language may undergo significant changes over a short time. In recent decades, there occur comprehensive changes in society that also affect language since language and society form a specific unity.

There are two groups of factors and causes of linguistic changes: extra-and intralinguistic, which are hidden in deep semantics of the initial stage of language development. Internal factors are, for example: a) an adaptation of linguistic mechanism to physiological characteristics of the human body (changes towards pronunciation simplification); b) signs of language economy (abbreviations are common in modern language); c) a tendency to rationalize the language system, namely language movements that make the system more convenient and transparent (e. g. shorter sentences).

Derivation can be considered one of the most efficient linguistic changes. The intention of various types of words, both compound and derivatives, to form simple words is the most characteristic feature of the German word formation. It is equally important to emphasize the role of borrowings, which supplement the language vocabulary very quickly. Recent linguistic studies point that linguistic innovations are often present in colloquial speech of the young generation, therefore linguistic forms used by the young people can be considered as possible forerunners of the future language condition.

Key words: language system rationalization, diachrony, synchrony, derivation, borrowing.

ПЕРЕКЛАД ТЕКСТІВ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ГАЛУЗІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРАТЕГІЇ

У статті проаналізовано одну з найактуальніших проблем сучасного перекладознавства – виявлення специфіки лексичної організації та засобів перекладу текстів металургійної галузі. Особливу увагу приділено науковій термінології металургії, розглянуто основні функції терміна. Розкрито проблеми визначення та функціонування інтернаціоналізмів, неологізмів та скорочень. На прикладах фахової англійської лексики металургійної галузі докладно розглянуто прийоми перекладу та трансформації, що використовують для еквівалентного відтворення лексичних одиниць тексту оригіналу українською мовою.

Ключові слова: терміни, неологізми, інтернаціоналізми, скорочення, переклад.

Переклад текстів металургійної галузі є специфічним сегментом перекладознавчого дискурсу, який вимагає не тільки наукового осмислення, але й активного пошуку перекладацьких методів, прийомів та стратегій. Його специфіка полягає в тому, що для виконання точного перекладу необхідне знання металургії як промислової галузі, що, в свою чергу, передбачає володіння термінами, скороченнями, номенклатурними позначеннями, абрєвіатурами. Перекладач повинен знати термінологію металургії, вміти відтворювати її стилістику, працювати з текстами, що містять велику кількість цифрової інформації, складних графічних схем і таблиць та правильно оформлювати переклад.

У процесі перекладу текстів металургійної галузі перекладач стикається з проблемою багатозначності термінів. Саме цій проблемі присвячено чимало дослідницьких робіт, у яких науковці розглядають і проблеми визначення терміна (О. Реформатський [25]), і його місце в системі мови (В. Даниленко [7]), і способи утворення (Г. Винокур [4], А. Д'яков [8]), і власне специфіку перекладу (Н. Котелова [16]). Тексти металургійної галузі насичені неологізмами. Проблему поповнення словникового складу розглянуто в багатьох дослідженнях як вітчизняних (С. Єнікєєва [9], Ю. Зацний [10], А. Янков [31]), так і зарубіжних науковців (Ю. Волошин [6], Л. Хахам [29]). Проблеми перекладу інтернаціоналізмів у фахових текстах вивчали такі вчені, як: В. Акуленко [1], А. Белецький [1], О. Есперсен [34], О. Шахрай [30]. Особливістю тексту металургійної галузі є насиченість скороченнями. Питанню абрєвіацій в англійській мові присвячено дослідження В. Борисова [3], Л. Каховської [13], А. Соколенка [28], Е. Ожогіна [22], О. Косарева [15] та ін.

Тож актуальність статті у сучасному перекладознавстві обумовлена нагальною потребою вивчення специфіки лексичної організації фахових текстів та засобів їх перекладу, зокрема текстів металургійної галузі, оскільки саме вона є однією із провідних у Запорізькій області. **Метою статті** є висвітлення особливостей

перекладу лексичних одиниць в англомовному тексті металургійної галузі. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, проаналізувати лексичні особливості англомовних текстів металургійної галузі; по-друге, з'ясувати шляхи перекладу лексичних одиниць; по-третє, запропонувати власні варіанти перекладу.

Зауважимо, що наукові розвідки в царині термінології є вкрай популярними в останні десятиліття. Тим не менш, через дискусійність основних теоретичних положень термінології як науки, можна говорити про її розвиток як теоретичної дисципліни. Майже кожна спеціальна галузь знань потребує вивчення розробки й уніфікації термінологічних одиниць, не винятком є і терміносистема металургії. Це обумовлено насамперед тим, що мова є динамічною системою і процеси суспільного та науково-технічного розвитку рефлексують у нових терміноодинацях. Проте дослідження термінів у металургії важко переоцінити, адже розробка терміноодинаць призводить до вдосконалення металургійної терміносистеми шляхом виявлення специфічних ознак терміна металургійної галузі порівняно з термінами споріднених сфер знань; дає змогу систематизувати термінологію і засоби термінотворення; розглядає можливості англійської мови для створення терміноелементів металургії.

Визначення поняття "термін" є одним з найдискусійних питань сучасної лінгвістики, незважаючи на багаторічну історію дослідження цього явища. Так, проблемами термінології займались як російські лінгвісти: О. Ахманова [27], Г. Винокур [4], Н. Котелова [16], Д. Лотте [18], О. Реформатський [25], так і зарубіжні вчені: К. Кєйджора [36], С. Межрі [37], П. Хакен [35] тощо. Крім того, в існуючих визначеннях помітна невідповідність установлених визначенням властивостей і ознак терміна його реальному мовному вживанню. Тим не менш, найчастіше термін визначають як "слово або словосполучення", "лексична одиниця" або "мовний знак". Під терміном пропонуємо розуміти лексичну одиницю для вираження понять і позначення предметів, яка прагне системності, одно-

значності, стислості, стилістичної нейтральності та точності. Це визначення не вводить поняття про “ідеальний” термін, проте перелічує критерії, які ставляться до терміна.

Як один з центральних понять мови науки і техніки, термін потребує особливої уваги при розкритті його семантики під час перекладу. Основні труднощі при перекладі термінів виникають саме через невідповідність терміна його основним ознакам. Якщо не претендувати на перелічення всіх функцій терміна, то можна навести такий список на підставі критеріїв, які дають змогу віднести лексичну одиницю до терміна. При цьому функції терміна розташовано відповідно до популярності функції серед дослідників: системність [19, с. 5; 17 с. 2-21; 24, с. 70; 12, с. 5; 14, с. 54], однозначність [19, с. 5; 24, с. 70; 14, с. 35; 12, с. 5], стислість [19, с. 5; 14, с. 54]; стилістична нейтральність [24, с. 70; 12, с. 5]; та точність [19, с. 5; 14, с. 54]. Звичайно, функції терміна не вичерпуються наведеними. Так, Д. Лотте пропонує до функцій терміна додати простоту і зрозумілість [19, с. 5]; О. Реформатський – абстрактність, міжнародність та логічність [24, с. 70] тощо. Таке розмаїття функцій терміна, які виділяють різні науковці, пояснюється насамперед тим, що на сьогодні немає чіткого визначення терміна, а по-друге, кожен автор, розглядаючи властивості терміна, мав дещо особливий кут зору.

Труднощі при перекладі металургійної термінології, як і науково-технічних термінів загалом, виникають через багатозначність терміна: один і той же термін можна застосувати в різних галузях науки й техніки, але переклад його буде залежати від тієї галузі, в якій він застосовується. Наприклад, під crack – у металургії розуміється тріщина; в обчислювальній техніці – програма злому; в геології – прожилок у камінні; в гідрології це розлом льоду. Те ж саме стосується терміна dissolution: у металургії його значення – розплавлення; у банківській справі – розпуск корпорації; у бухгалтерській справі – розірвання; в геології – вилуговання, розкладання тіла (на складові частини), розчин; в імунології – лізис (руйнування живих клітин під дією хімічних або механічних агентів). Така багатозначність є міжгалузевою, не являє особливих складнощів, інший тип багатозначності – внутрішньогалузева, може стати серйозною проблемою для перекладача. Так, термін coalescence у зазначеній нами металургійній галузі має значення: 1) концентрація; 2) укрупнення. Для створення еквівалентного перекладу у випадку внутрішньогалузевої полісемії головну роль відіграє контекст.

Головним прийомом перекладу термінів є переклад за допомогою лексичного еквіваленту. Еквівалент – постійна лексична відповідність, яка точно співпадає із значенням слова. Терміни, які мають еквіваленти в рідній мові, відіграють важливу роль при перекладі. Вони служать опорними пунктами в тексті, від них

залежить розкриття значення інших слів. Наприклад, лексичними еквівалентами до англ. alloy, compression, cooper є, відповідно, сплав; стискання; мідь.

Калькування – запозичення особливого роду. Тобто з іноземної мови запозичують ту чи іншу синтагму та буквально перекладають елементи, які її складають. Калькування зазвичай застосовується при перекладі складних термінів або термінів-словосполучень, коли обидві (або більше) частини перекладають послідовно. Приміром, термін “cross-section” перекладають калькуванням. Перше слово cross перекладається поперечний, а друге слово section – секція, переріз. Тому “cross-section” можна перекласти як поперечний переріз. З наведеного прикладу стає зрозуміло, що застосування цього методу можливо лише тоді, коли внутрішня форма англійського терміна чітко зрозуміла.

Досить розповсюдженим способом відтворення лексичних одиниць, зокрема терміна, в літературі науки та техніки є ще один вид калькування – словотворчі кальки (слова, отримані “поморфемним” перекладом іноземного слова українською). Калька зазвичай не вважається носієм мови запозиченим словом, оскільки її складено з українських морфем. Тому реальне походження таких слів часто виявляється несподіваним для людини, яка вперше про це дізналася. Такою калькою виступає, наприклад, прикметник supercooled. Super – префікс, який вказує на 1) розташування над чим-небудь, і в такому випадку він перекладається над-; 2) володіння якою-небудь властивістю у вищому або найвищому ступені та перекладається пере-. Cooled перекладається, як охолодження. Отримуємо переклад – “переохолодження”. Іншим прикладом може слугувати термін overheating, його поділено на дві частини (over і heating), кожна з яких калькується: over – пере; heating – нагрів; і отримуємо переклад – “перегрів”.

До описового перекладу звертаються, коли в українській мові відсутня еквівалентна або варіативна відповідність англійському слову. Він виступає нібито розгорнутим поясненням цього слова. Наприклад, spheroidizing – нагрівання та охолодження з метою отримання сфероїдальної форми карбідів у сталі; toughness – здатність матеріалу до поглинання енергії і пластичної деформації перед руйнуванням. Описовий переклад, хоча і розкриває значення вихідної безеквівалентної лексики, має той серйозний недолік, що він зазвичай виявляється доволі громіздким і неекономним.

Прийомом транспозиції використовується для передання однієї мовної форми у функції іншої без зміни змісту всього повідомлення. Наприклад, у реченні The specimens are first annealed at a temperature range of about 730 to 750°C, переклад якого Зразки спершу відпалюють при температурному діапазоні близько 730–750°C, термін temperature range перекладається як

температурний діапазон, хоча слово *temperature* – іменник. Наступним прикладом є *carbon steel* перекладена як вуглецева сталь, *carbon* також є іменником у реченні *For a carbon steel this cooling rate is equivalent to quenching in oil* – для вуглецевої сталі ця швидкість охолодження еквівалентна загартовуванню в технічній олії. Перекладач повинен користуватися способом транспозиції, якщо отримуваний зворот краще вписується в усю фразу або дає змогу відновити стилістичні тонкощі.

Лексичні трансформації часто застосовують при перекладі текстів металургійної галузі, адже зміна лексичних елементів стає у нагоді, коли словникові відповідники у мові перекладу відсутні або не передають семантичні, стилістичні та прагматичні характеристики перекладу адекватно. При перекладі металургійної термінології українською мовою виявлено різні види лексичних перетворень, зокрема конкретизація, додавання та перестановка слова.

Конкретизацію використовують для заміни терміна ширшої семантики словом або терміном вужчого значення. Наприклад, у реченні *Diagram showing relation of temperatures of beginning and completion of martensitic transformation in carbon steel to the carbon content*, міжгалузевий термін *diagram* – яке має більше значення діаграма (графічне зображення, що наочно у вигляді певних геометричних фігур показує співвідношення між різними величинами, які порівнюються) і отримує більш конкретне значення кількісної залежності різних явищ, процесів). Обов'язкова умова досягнення адекватності перекладу з використанням трансформації конкретизації – виявлення контекстуальних зв'язків лексичного елемента широкої семантики.

Додавання слова полягає у введенні в переклад лексичних елементів, що відсутні в оригіналі, з метою правильної передачі змісту терміна, що перекладається, та/або дотримання мовленнєвих і мовних норм, що існують у культурі мови перекладу. Без таких трансформацій неможливий адекватний переклад значної кількості металургійних термінів. Так, наприклад, *interior* перекладається як внутрішня частина, *tensile strength* – міцність при відриві, або *water quenching* – загартовування у воді.

Перестановку слова ще називають пермутацією, тому що при перекладі лексичні елементи міняються місцями. Ця трансформація використовується для того, щоб привести традиційну для англійської мови сполучуваність слів у відповідність з рідною мовою. Наприклад, *austenitic grain size* перекладається як розмір аустенітного зерна.

Окрім термінів, у науково-технічній літературі серед лексичних одиниць також використовуються нові слова, утворення яких є практично безперервним процесом. Як і у випадку з визначенням поняття “термін”, так і випадку з неологізмом питання щодо його дефініції за-

лишається відкритим, хоча дослідження самого поняття та способи утворення неологізмів часто ставали предметом наукових розвідок як вітчизняних (С. Єнікєєва [9], Ю. Зацний [10], А. Янков [31] тощо), так і зарубіжних дослідників (Р. Намітокова [21], Т. Попова, Л. Рацибурська [23], Є. Сенько [26] тощо). У цій статті під неологізмом пропонується називати мовну одиницю, що з'являється для позначення нових понять, явищ, процесів та предметів, яка перебуває в процесі входження у загальноживану мову.

Треба зазначити, що термінологія металургійної галузі є сталою, адже підприємства металургійного машинобудування переважно створені в роки перших п'ятирічок, війни і перші повоєнні роки. За останні тридцять років не було збудовано жодного заводу металургійного машинобудування, а чинні не піддавали докорінної модернізації та реконструкції, тим не менш можна знайти нові елементи. Поява нових слів у металургійній галузі зумовлює актуальність їх ґрунтового аналізу.

Труднощі перекладу неологізмів полягають у тому, що нові слова й значення неможливо знайти у звичайних англо-українських словниках і далеко не завжди можна знайти в новітніх англійських тлумачних словниках. Будь-який словник відстає при фіксації нових слів і значень, принаймні, на кілька років. Однак подібне “часове” відставання словника – це ще не найсерйозніша проблема для перекладача. Іншим чинником, що гальмує реєстрацію неологізмів як в англо-українських, так і в англійських тлумачних словниках, є їх тимчасове, швидкоплинне існування в мові.

Більшість неологізмів сучасної англійської мови металургійної галузі мають багатокомпонентну структуру, і складаються з уже відомих у колі спеціалістів термінів, що значно полегшує комунікацію. Для передачі неологізмів мовою перекладу використовують такі прийоми, як транскрипція, описовий переклад, калькування, транслітерація. Аналізуючи переклад неологізмів саме металургійної галузі, слід зазначити, що найпродуктивнішим виявилось калькування. Серед додаткових прийомів при перекладі багатокомпонентних термінів використовують опущення, додавання та пермутацію.

Так, за допомогою калькування перекладають нове словосполучення *sealing device for sintering trolley* [40] – пристрій ущільнення для агломераційного візку; аналогічно перекладають і неологізм *powder-metallurgical body* [44] – порошкова-металургійна валка.

Неологізм *apparatus for forming a gold matrix composite* [43] – першу частина якого, *apparatus for forming*, перекладають калькуванням (пристрій для формування) а другу за допомогою одразу двох трансформацій – перестановкою та додаванням слова – композиційного матеріалу із золотою металевою матрицею, а отримуємо: пристрій для формування матеріалу із золотою металевою матрицею.

З розвитком порошкової металургії, у науковому журналі *Acta Metallurgica Silica (English Letters)* за 2014 р. можна найти неологізм – *flake power metallurgy* [33], який ми перекладаємо як пластинчата порошкова металургія. Для перекладу цього підвиду порошкової металургії задіяна граматична трансформація – пермутація. Металургійна галузь для створення нової продукції переймає досвід, взятий з інших галузей, так, наприклад, на стику нанотехнологій і металургії знаходимо новий неологізм *nanoflake powders* [32], який перекладаємо – нанопорошки. Удосконалюються і металургійні печі, так наприклад, на базі давно відомої *ladle furnace* (ковшова піч) з'являється нове словосполучення *ladle metallurgy furnace having improved roof* [42], перекладена як металургійна ковшова піч з покращеним дахом.

Нові розробки в металургії кольорових металів також присутні, неологізмом можна вважати словосполучення *aluminium electrolysis cell cathode shunt design* [38]. Переклад починаємо з головного (останнього) слова, далі у фрагменті неологізму *cell cathode shunt* відбувається опущення, тож переклад – струмовідводів катода, і отримуємо повний переклад: конструкція струмовідводів катода алюмінієвого електролізера.

Удосконалення металургії стосується і методів обробки металів. Так, *biogas treatment* [41] перекладено за допомогою таких перекладацьких трансформацій, як транслітерація, пермутація та калькування: тож отримуємо обробка біогазом; наступний метод обробки перекладено калькуванням *composite briquette for steelmaking or ironmaking furnace charge* [39] – композитне пресування для сталеливарної або композитної шихти.

Ще одним лексичним елементом, що є досить поширеним у науково-технічній літературі металургії, є інтернаціоналізми. Традиційно інтернаціоналізми визначено як лексичні одиниці, що являть собою фонетичні та морфологічні варіанти слів або морфем, що поширилися з одного першоджерела в неспоріднені мови та мають у цих мовах подібну семантику й графіку.

Український мовознавець А. Белецький, лінгвіст В. Фрід, філолог О. Шахрай зазначають, що інтернаціоналізми виокремлюють на основі їх фонетичної, семантичної та графічної подібності в різних мовах. Розбіжності існують лише з одного питання: у скількох неспоріднених мовах має зустрічатися це слово, щоб називати його інтернаціоналізмом. На думку А. Белецького і В. Акуленко, кількість таких мов повинно становити три; на думку В. Фріда, не менш ніж дві “світові” мови; згідно з А. Фрінтом, йдеться про всі “культурні” мови. Нарешті О. Б. Шахрай дуже обережно вказує, що слова, які можна віднести до інтернаціоналізмів, повинні зустрічатися в “ряді” мов [20, с. 44].

Оптимального варіанта перекладу інтернаціоналізмів майже не існує. Все це говорить

про складність перекладу різних інтернаціональних слів залежно від контексту і про вплив цього перекладу на зміст тексту. Загалом переклад справжніх інтернаціоналізмів не викликає труднощів у перекладача. Адже вони мають подібну (звукову та/або письмову) форму та ідентичне значення. Наприклад, не викликали труднощі при перекладі такі інтернаціоналізми, як *aluminum; atom; austenite; chromium; cobalt; diameter; form; kinetic; lamellar structure; manganese; martensite; molybdenum; nickel; pearlite; percent; problem; sorbite; symbol; troostite; vanadium; method*.

Проте багато інтернаціональних слів виступають у ролі “хибних друзів перекладача”, тобто співпадають з написанням інтернаціональних слів, але часто мають різні значення. Схожість (написання) графічної форми цих слів часто буває причиною помилок. Так, *reason* перекладають як причина, а не резон; *order* – порядок, а не ордер; *composition* – склад, а не композиція; *data* – дані (а не дата); *figure* – малюнок, або цифра (а не фігура); *direction* – напрямок, а не дирекція.

Існують ситуації, коли англійське слово за значенням ширше українського. Це спричиняє деякі труднощі при перекладі, адже може статися так, що перекладач може неправильно вибрати відповідник, зводячи значення англійського слова тільки до одного значення. Наприклад, слово *article* має такі значення: “стаття”; “артикуль”; “вибір, предмет”, і, перекладаючи це слово українською, треба вибрати одне із значень, тоді як при перекладі англійською українського слова “артикуль” труднощів не виникає.

Насиченість скороченнями також є однією з лексичних ознак науково-технічної літератури. Це пояснюється тим, що громіздкі термінословосполучення не практичні у користуванні та закон мовної економії прагне до того, щоб передати більше інформації, використавши при цьому менше місця. Це явище є характерним для всіх мов світу, зокрема для англійської і української мов. Питанню аббревіацій в англійській мові присвячено теоретичні дослідження багатьох учених, приміром, В. Борисова розглядає аббревіатури й акроніми у воєнній та науково-технічній лексиці в іноземних мовах [1], Л. Каховський вивчає аббревіації як спосіб словотворення [13], А. Соколенко робить свою класифікацію скорочень поділяючи їх на контекстуальні, стійкі й лексичні скорочення [28], Е. Ожогін вивчає аббревіацію у військовій підмові [22], О. Косарева досліджує аббревіацію у публіцистиці [15]. Водночас це явище досліджувалося при укладанні різноманітних підручників із лексикології англійської мови та англомовних словників. Вагому роботу із дослідження аббревіацій-неологізмів провів Ю. Зацний [10].

Виділяють такі способи перекладу скорочень: переклад аббревіатурою та переклад роз-

горнутою формою. Переклад аббревіатурою припускає наявність (або створення) її на мові перекладу. Найкраще, коли у мові ця одиниця вже утвердилася. Наприклад, USSR (англ.) – СРСР (укр.) – СССР (рос.); min. – хв.; fig. – рис.; mm – мм; sec. – с. Переклад розгорнутою формою застосовується в тих випадках, коли в мові перекладу немає скорочення-еквівалента. Переклад розгорнутою формою – це переклад вихідної одиниці, який повинен бути максимально точним. Наприклад, MET LAB – металургійна лабораторія. Сюди можна віднести буквене скорочення латинського походження etc. (повна форма et cetera), яке перекладають відповідно – тощо.

Як альтернативу до перекладу пропонується транскрибувати або транслітерувати скорочення. Перенос аббревіатур у мову перекладу ще один спосіб передачі скорочення, запропонований С. Влаховим і С. Флорінім [55]. Наприклад, латинські скорочення e.g. (exempli gratia) англієць прочитає for instance, for example; i. e. (id est) – that is; навіть не знаючи їх латинської розшифровки.

Висновки. Таким чином, лексичними особливостями фахових текстів металургійної галузі є різноманіття і велика кількість наукових і технічних термінів, неологізмів, інтернаціоналізмів та скорочень.

Найбільш поширеним способом перекладу термінів є переклад за допомогою лексичного еквіваленту, калькування, транспозиції, рідше описового перекладу. При перекладі металургійних термінів зазвичай використовують конкретизацію, додавання та перестановку слів. Основними способами перекладу неологізмів у текстах металургійної галузі є калькування та транслітерація. Для них існують декілька варіантів перекладу, один з яких, необов'язково найкращий, виходить із вжитку. Для того, щоб передати скорочення мовою перекладу використовують прийом транскодування. Переклад інтернаціоналізмів не викликає особливих труднощів. Утім існують такі лексичні одиниці, як псевдоінтернаціоналізми, які призводять до неправильного розуміння та перекладу тексту. Скорочення зазвичай перекладають аббревіатурою, або розгорнутою формою, транскрибують, транслітерують та/або переносять у мову перекладу.

Тож певними перекладацькими стратегіями при перекладі текстів металургійної галузі можна вважати дві основні стратегії: стратегія до “перекладу змісту, а не оригіналу” та стратегія максимального відтворення змісту оригіналу: прямий, дослівний, буквальний переклад. У першому випадку йдеться не про сліпе копіювання форми, у другому – прямий, дослівний, буквальний переклад, якщо він можливий. Саме дотримання цих стратегій уможливорює створення максимально адекватного, якісного й точного перекладу фахових текстів металургійної галузі.

Список використаної літератури

1. Акуленко В. В. Лексические интернационализмы и методы их изучения / В. В. Акуленко // Вопросы языкознания. – 1976. – № 6. – С. 50–63.
2. Белецкий А. А. Об интернационализмах / А. А. Белецкий // Науч. зап. Киев. ун-та. – 1955. – Т. 14. – Вып. 2. – С. 59–80.
3. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках / В. В. Борисов. – Москва : Воениздат, 1972. – 320 с.
4. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Моск. ин-та истории, философии и литературы. – Москва, 1939. – Т. 5. – С. 3–54.
5. Влахов С. Непереваемое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – Москва : Международные отношения, 1980. – 343 с.
6. Волошин Ю. К. Новообразования и собственно неологизмы современного английского языка (опыт дифференциации новых слов) : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.04 / Ю. К. Волошин. – Москва, 1971. – 204 с.
7. Даниленко В. П. О месте научной терминологии в системе языка / В. П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1976. – № 4. – С. 64–71.
8. Д'яков А. С. Основы терминотворения: Семантические та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков. – Київ : Вид. дім KM Academia, 2000. – 218 с.
9. Єнікєєва С. М. Роль телескопії в збагаченні лексикону сучасної англійської мови / С. М. Єнікєєва, Д. С. Єнікєєв // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – С. 420–426.
10. Зацний Ю. А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI ст. : англо-український словник / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 359 с.
11. Зацний Ю. А. Іншомовні запозичення як засоби поповнення інноваційного словникового фонду сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний, А. В. Янков // Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика та літературознавство. – 2009. – Вып. 3. – С. 186–193.
12. Іваницкий Р. В. Лексикографические аспекты нормализации терминов (на материале немецких, английских, украинских и русских терминологических единиц) : автореф. дис. ... канд. фил. наук : 10.02.04 / Р. В. Іваницкий. – Львов, 1995. – 22 с.
13. Каховская Л. Ф. Аббревиация и асимметрия языкового знака / Л. Ф. Каховская // Новое в лексике русского языка. – 1983. – С. 33–43.
14. Климовицкий Я. А. Некоторые методологические вопросы работы над терминологией науки и техники / Я. А. Климовицкий // Со-

- временные проблемы терминологии в науке и технике. – 1969. – С. 32–61.
15. Косарева О. Г. Аббревиация в языке современной прессы: автореф. дисс. ... канд. фил. наук: 10.02.19 / О. Г. Косарева. – Тверь, 2003. – 10 с.
  16. Котелова Н. З. К вопросу о специфике термина / Н. З. Котелова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – Москва, 1970. – 168 с.
  17. Лейчик В. М. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод / В. М. Лейчик, С. Д. Шелов. – Москва: ВЦП, 1990. – 80 с.
  18. Лотте Д. С. Образование и правописание трехэлементных научно-технических терминов / Д. С. Лотте. – Москва: Наука, 1969. – 119 с.
  19. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – Москва: Академия наук СССР, 1961. – 162 с.
  20. Маковский М. М. К проблеме так называемой “интернациональной” лексики” / М. М. Маковский // Вопросы языкознания. – 1960. – № 1. – С. 44–51.
  21. Намитокова Р. Ю. Авторские новообразования: структура и функционирование (на материале современной русской поэзии): дис. ... д-ра фил. наук: 10.02.01 / Р. Ю. Намитокова. – Москва, 1989. – 406 с.
  22. Ожогин Е. Н. Аббревиатуры в военном подъязыке: дис. ... канд. фил. наук: 10.02.19 / Е. Н. Ожогин. – Москва, 1999. – 199 с.
  23. Попова Т. В. Неология и неография современного русского языка / Т. В. Попова, Р. В. Рацибурская. – Москва: Флинта: Наука, 2005. – 165 с.
  24. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский – Москва: Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
  25. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология? / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. – Москва, 1961. – С. 49–51.
  26. Сенько Е. В. Теоретические основы неологии / Е. В. Сенько. – Владикавказ: Северо-Осетинский государственный университет им. К. Л. Хетагурова, 2001. – 107 с.
  27. Словарь лингвистических терминов / [авт.-уклад. О. С. Ахманова]. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1969. – 608 с.
  28. Соколенко А. П. Сокращения в английской научно-технической литературе: автореф. дис. ... канд. фил. наук / А. П. Соколенко. – Киев, 1965. – 18 с.
  29. Хахам Л. А. Основные типы новообразований в современном английском языке и способы их перевода на русский язык: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л. А. Хахам. – Москва, 1970. – 24 с.
  30. Шахрай О. Б. К вопросу о смысловых взаимоотношениях интернациональных слов в разных словах / О. Б. Шахрай // Иностранные языки в школе. – 1955. – № 1. – С. 24–31.
  31. Янков А. В. Морфологична структура і семантика соціально-політичних неологізмів в американському варіанті англійської мови / А. В. Янков // Іноземна філологія. – 1978. – Вип. 52. – С. 41–46.
  32. A flake powder metallurgy approach to Al₂O₃/Al biomimetic nanolaminated composites with enhanced ductility / J. Lin, L. Zhiqiang, F. Genlian, Z. Di. – 2011. – Vol. 65. – Issue 5. – С. 412–415.
  33. Development of flake powder metallurgy in fabricating metal matrix composites: a review / [F. Genlian, X. Run, T. Zhanqiu та ін.]. – 2014. – Vol. 27. – Issue 5. – С. 806–815.
  34. Jespersen O. Language its nature, development and origin / O Jespersen. – London, 1921. – P. 209–212.
  35. Hacken P. Terminology, Computing and Translation / P. Hacken. – Gunter Narr Verlag, 2006. – 240 p.
  36. Kageura K. The Dynamics of Terminology: A descriptive theory of term formation and terminological growth / K. Kageura. – John Benjamins Publishing, 2002. – 322 p.
  37. Mejri S. L'unité en sciences du langage: Neuvièmes journées scientifiques du réseau thématique “Lexicologie, Terminologie, Traduction” / S. Mejri, I. Sfar, M. Van Campenhoudt. – Archives contemporaines, 2014. – 533 p.
  38. Patent of Canada on aluminum electrolysis cell cathode shunt design [Electronic resource] / A. O. Gusev, A. G. Burtsev, D. A. Simakov, A. L. Voynich, A. Y. Kolmakov. – № 2891214 A1; declared 21.11.2012; published 26.06.2014. – Mode of access: <https://www.google.com/patents/CA2891214A1>.
  39. Patent of Canada on composite briquette for steelmaking or ironmaking furnace charge [Electronic resource] / Pierre Vayda. – № 2852813 A1; declared 29.05.2014; published 11.08.2014. – Mode of access: <https://www.google.com/patents/CA2852813A1>.
  40. Patent of China on sealing device for sintering trolley [Electronic resource] / Sun Jianzhong; Zhuang Aijun; Xia Xigui. – № 104807327; declared 12.05.2015; published 29.07.2015. – Mode of access: <http://www.google.com/patents/CN104807327A?cl=en>.
  41. Patent of USA on caustic scrubber system and method for biogas treatment [Electronic resource] / Jeffrey J. Grill. – № 8690993 B2; declared 16.08.2013; published 8.04.2014. – Mode of access: <https://www.google.com/patents/US8690993>.
  42. Patent of USA on ladle metallurgical furnace having improved roof [Electronic resource] / Kenneth L. Carraway. – № 20140035209 A1; declared 8.10.2013; published 6.02.2014. – Mode of access: <https://www.google.com/patents/US20140035209>.
  43. Patent of USA on method and apparatus for forming a gold metal matrix composite [Electronic resource] / Christopher D. Prest, Lucy E. Browning, Michael K. Pilliod, Theodore A. Waniuk. –

№ 20140361670 A1; declared 4.06.2014; published 11.12.2014. – Mode of access: <http://www.google.com/patents/US20140361670>.

44. Patent of USA on powder-metallurgical body and method for the production thereof [Electronic re-

source] / Rudolf Mineif. – № 20140304974 A1; declared 31.03.2014; published 16.10.2014. – Mode of access: <http://www.google.com/patents/US20140304974>.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2015

Тарасенко К. В., Михайличенко В. Р. Перевод текстов металлургической отрасли: особенности и стратегии

В статье анализируется одна из наиболее актуальных проблем современного переводоведения – выявление специфики лексической организации и пути перевода текстов металлургической отрасли. Особое внимание уделяется научной терминологии металлургии, рассматриваются основные функции термина. Раскрываются проблемы определения и функционирования терминов, интернационализмов, неологизмов и сокращений. На примерах профессиональной английской лексики металлургической отрасли подробно рассматриваются приемы перевода и трансформации, которые используются для эквивалентного воспроизведения лексических единиц текста оригинала на украинский язык.

Ключевые слова: термины, неологизмы, интернационализмы, сокращения, перевод.

Tarasenko K., Mykhailichenko V. The Translation of the Texts in Metallurgical Industry: Peculiarities and Strategies

The article deals with the translation in the metallurgical industry, which is considered to be a specific segment of translation discourse that requires not only scientific understanding, but also active search for translation methods, technique and strategies.

The first section reviews the most controversial question of modern linguistics – definition of concept “term”; clarifies the basic requirements for the term; outlines the main problems faced by the translator during transferring terms in the source language. This section also dwells on techniques, including lexical equivalent, replication, descriptive translation, transposition, and transformations in particular concretization, addition and addition of the words, used by translator to reproduce lexical units of the original text into Ukrainian equivalently and adequately.

Section two focuses on the most interesting phenomenon of present linguistics – neologism, clarifies causes of their formation; explains the chief difficulties when translating new words of metallurgical sector, determines the most efficient translation method of new vocabulary, provides certain examples of replication, descriptive translation, transcription, transliteration – most common translation techniques used for transferring neologisms. It is also mentioned that it is typical for neologisms to have several alternative translations and that one of them goes out of use.

Section three examines the nature of the notion “internationalism”, shows the discursive issue about number of languages in which the word should be in to consider it international. This section also portrays that the translation of absolute internationalisms is not the problem, while the translation of misleading words becomes real difficulty to the interpreter-beginner. In this section, it is also mentioned that the main aim of translator is to choose the correct equivalent unit that meets the content and pragmatic features of text, while translating the international words.

Section four identifies complications related with translation of abbreviation, dwells on techniques used to overcome these difficulties.

The final section summarizes methods and techniques that should be used while translating lexical units clarifies strategies using by translator to provide adequacy to the translation.

Key words: neologisms, international words, terms, abbreviations, translation.

THE ENGLISH-LANGUAGE EUPHEMIZATION/DYSPHEMIZATION WITHIN THE DIACHRONIC LINGUOSYNERGETICS

The article suggests a new view of the English-language euphemia/dysphemism, namely from the angle of a new approach in modern linguistics, i. e. diachronic linguosynergetics. Euphemia/dysphemism are being represented as processes of cyclic self-organization of language system.

Key words: *dysphemism, diachronic linguosynergetics euphemism, emergence, instability, openness, ternary.*

The aim of the present article is to examine the principles of euphemization/dysphemization with the help of the transdisciplinary linguosynergetic approach. The methods of component and discourse analysis, diachronic analysis, the method of synthesis are used in the research to describe, explain the synergetic categories of euphemia/dysphemism. The object of the research is euphemia/dysphemism in the English language. The subject of the research is the linguosynergetic categories of euphemia/dysphemism. The retrospective view shows the application of linguosynergetic approach to different linguistic phenomena: synergetics of a text [13], discourse [14], the English language evolution [11].

The transition phenomena in the language are the object of diachronic linguosynergetics. The principal aim of this new paradigm is modelling of language phenomena taking into consideration the outer influence factors [11, p. 28]. It is precisely the diachronic linguosynergetics that reveals such synergetic parameters of euphemisms/dysphemisms as openness, instability, emergence and attractors. On the contrary, the traditional analysis of euphemisms/dysphemisms is focused on their lexical, semantic and functional dimensions.

A euphemism is used as an alternative to a dispreferred expression, in order to avoid possible loss of face: either one's own or, by giving offense, that of the audience, or of some third party. In fact, many euphemisms are alternatives for expressions the speaker or writer would simply prefer not to use in executing a particular communicative intention on a given occasion [1]. For example, intimate relationship or affair instead of "sexual relationship".

A dysphemism is an expression with connotations that are offensive either about the denotatum or to the audience, or both, and it is substituted for a neutral or euphemistic expression for just that reason. Dysphemisms, then, are used in talking about one's opponents, things one wishes to show disapproval of, and things one wishes to be seen to downgrade, to obfuscate or offend [1]. For example, ass, bird-brain, pinhead for "a stupid person".

Since language is in constant flux, as are social values, euphemisms can quickly lose their

utility. Good words become bad words and become good words again in an endless succession [6, p. 13]. Words originally intended as euphemisms may lose their euphemistic value, acquiring the negative connotations of their referents. In some cases they may be used mockingly and become dysphemisms. Dynamic processes gradually give rise to chaotic oscillations (fluctuations) [3, p. 15], which can influence the semantics of euphemisms so that it comes close to the branching point (bifurcation) [10, p. 6] – a point in the selection of future way of perceiving the meaning. For example, the feminine terms which had a neutral or even favourable significance were declined into their various senses of "kept woman", "whore" (mistress, hussy, puss, lemmann, etc.). The bifurcation – a swing to feminine abuse – was caused by extralingual factor, the spread of venereal disease. D.H. Lawrence asserted that syphilis caused a fundamental rupture in the emotional life of Renaissance England [4, p. 226]. So throughout the centuries the euphemisms lose their euphemistic potential and become dysphemisms.

Some euphemisms have changed their gender trajectory: the word wanton used to have the binary meaning ("a lewd person, a lascivious man or woman"), but now it refers only to a woman. The other euphemisms can change their meanings drastically: profligate used to mean "abandoned to vice, lost to principle, virtue or decency; shameless in wickedness" [9], today – "wasting money or other things" (formal) [7, p. 1185].

The word intimacy used to have the meaning "friendship" in the XVIII century [8], but now it is a euphemistic substitution for "copulation" [5, p. 229].

Even as some euphemisms go mainstream, others are contaminated by association with the topic they refer to and become just as dubious as the word they replaced.

It should be noted that dysphemisms are more stable than euphemisms due to their formation principles: dysphemisms highlight the negative features, euphemisms, on the contrary, veil them. For example, the research of the British novels of XVIII –XX c. (by Defoe, Austen, Fielding, Hardy, Lawrence, Wollstonecraft) shows that the concept Prostitute is represented by the following dysphemisms: whore, slut (XVIII c.) < whore (XIX c.) < slut, bitch (XX c.). According to the lexicographic sources the lexeme bitch had been registered

since the year of 1400 and the dictionary by Grose defines it as “the most offensive appellation that can be given to an English woman, even more provoking than that of whore” [2, p. 39].

Many euphemisms represent this concept as well but they had undergone some euphemistic changes in the diachronic aspect: courtesan, profligate woman, mistress, lady of pleasure, wanton, strumpet (XVIII c.) < wrong woman (XIX c.) < tart, trollop (XX c.).

The system of euphemia/dysphemism is considered open because it is always in the process of information exchange between the society and the language. Due to the social factors some taboos disappear, on the other hand, people become eager to avoid any kind of discrimination as for sex, age, race, etc. The diachronic analysis reveals the changes in the euphemistic and dysphemistic chains. Throughout the centuries the external factors have corrected the evolution of euphemisms/dysphemisms. To illustrate the point, in the Victorian era the pregnancy was a taboo topic. Respectable English women didn't get pregnant – but were en famille. What produced their pregnancy was only referred to in the most oblique terms. There were a lot of other euphemisms for that: in a family way, in a delicate condition, expecting [6, p. 59]. Nowadays pregnancy is not such a touchy topic. Those euphemisms have become irrelevant and have been replaced by ones which reflect the reality of a modern society: surrogate pregnancy, artificial insemination (IVF).

The social factors also influence the dysphemisms: it is not a sin any more to be an unmarried woman that's why the word bastard which used to be an offensive word for a child which was born out of marriage [12, p. 130] is irrelevant nowadays, now it is an insulting word for an unpleasant or annoying man [7, p. 109].

To sum it up the diachronic linguosynergetics reveals the fluctuations in the processes of euphemization/dysphemization taking into consideration the outer factors. Throughout the XVIII–XX centuries the euphemisms lose their euphemistic potential and become dysphemisms. In some cases they can change their meaning or a gender trajectory. Dysphemisms are more stable.

References

- Allan K. Euphemism, dysphemism cross-varietal synonymy [Electronic resource] / K. Allan, K. Burrige. – Mode of access: <http://arrow.latrobe.edu>.
- Grose F. A. Classical Dictionary of the Vulgar Tongue [Electronic resource] / F. Grose. – London : Ed. Eric Partridge, 1796. – 253 p. – Mode of access: <http://www.archive.org/details/aclassicaldicti01grosgoog>.
- Haken H. Chaos and Order in Nature / H. Haken. – Berlin : Springer-Verlag, 1980. – 271 p. (Springer Series in Synergetics).
- Hughes G. Swearing / G. Hughes. – London : Penguin books, 2010. – 292 p.
- Holder R. W. Dictionary of euphemisms / R. W. Holder. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 412 p.
- Keyes R. Unmentionables / R. Keyes. – London : John Murray Publish, 2010. – 342 p.
- Mc Millan English Dictionary. – New Edition. – Oxford : McMillan Education, 2008. – 1745 p.
- Stormonth J. Etymological and pronouncing dictionary of the English language [Electronic resource] / J. Stormonth. – London, 1874. – Mode of access: <http://www.archive.org/details/etymologicalpron00storrich>.
- Webster's International Dictionary of the English Language [Electronic resource]. – New York, 1828. – Mode of access: <http://webstersdictionary1828.com>.
- Добронравова І.С. Уроки Пригожина: філософські основи та культурний контекст нового розуміння світу в постнекласическій науці / І.С. Добронравова // Практична філософія. – Київ, 2004. – № 2. – С. 3–11.
- Домброван Т. І. Діахронічна лінгвосинергетика – нове напрямлення в вивченні історії мови / Т. І. Домброван // Записки з романо-германської філології. – Вип. 2 (33). – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова 2014. – С. 24–32.
- Мосієвич Л. В. Дихотомія евфемії/дисфемії в англійській мові : монографія / Л. В. Мосієвич. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2015. – 213 с.
- Москальчук Г. Г. Структура тексту як синергетический процес / Г. Г. Москальчук. – Москва : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
- Пихтовникова Л. С. Лінгвосинергетика: основи і огляд напрямлений : монографія / Л. С. Пихтовникова. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 180 с.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2015.

Мосієвич Л. В. Англійська евфемізація/дисфемізація з позицій діахронічної лінгвосинергетики

У статті запропоновано новий погляд на явище англійської евфемії/дисфемії, а саме з позицій новаторського підходу у сучасному мовознавстві – діахронічної лінгвосинергетики.

Евфемія та дисфемія є наочним прикладом кореляції лінгвальних та екстралінгвальних чинників, які визначають та регулюють зміни у лексиці англійської мови. Екстралінгвальна детермінованість цих феноменів виявляється через інтеграцію інтенцій соціального, психологічного, прагматичного та когнітивного характеру. В англійській мові явища евфемії / дисфемії спрямовані на адекватне відображення навколишнього світу та усвідомлення місця людини у ньому, спричинені поглибленням стратифікаційної диференціації та характеристиками сучасного англійського соціуму, що пов'язані з етнічними, статевими, віковими особливостями індивідуума, його ціннісними орі-

ентаціями. Лінгвальна особливість англomовних евфемізмів / дисфемізмів полягає у тому, що вони виступають засобами вторинної номінації. Евфемізми та дисфемізми є не тільки лінгвальними, але й соціальними, комунікативними та когнітивними явищами. Лінгвосинергетична парадигма дослідження дає змогу уніфікувати всі підходи та подати явища евфемії/дисфемії як процеси циклічної самоорганізації мовної системи. Серед лінгвосинергетичних категорій процесам евфемізації та дисфемізації притаманні такі: емердженція, нестабільність, незамкнутість, аттрактори, фрактальність, тернарність. Діахронічний аналіз евфемізмів також є релевантним для вивчення цих одиниць у парадигмі лінгвосинергетики, тому що вони видозмінюються через екстралінгвальні пресупозиції або через втрату одиницями евфемістичного потенціалу.

Ключові слова: дисфемізм, діахронічна лінгвосинергетика, евфемізм, емердженція, незамкнутість, нестабільність, тернарність.

Мосиевич Л. В. Эвфемизация/дисфемизация в английском языке с позиции диахронической лингвосинергетики

В статье предлагается новый подход к изучению эвфемии/дисфемии, а именно с позиций лингвосинергетики. Эвфемизмы и дисфемизмы представляют собой не только лингвальные, но и социальные, коммуникативные, когнитивные категории. Лингвосинергетическая парадигма исследования способствует объединению всех этих подходов и представляет данные явления, как процессы циклической самоорганизации языковой системы. Среди лингвосинергетических категорий процессам эвфемизации и дисфемизации свойственные следующие: эмерджентия, нестабильность, аттракторы, незамкнутость, фрактальность, тернарность. Диахронический анализ эвфемизмов и дисфемизмов также является релевантным для изучения этих единиц в парадигме лингвосинергетики.

Ключевые слова: дисфемизм, диахроническая лингвосинергетика, незамкнутость, нестабильность, тернарность, эвфемизм, эмерджентия.

КОГНІТИВНІ МОДИФІКАЦІЇ КОНЦЕПТУ “ФУТБОЛ” І СПЕЦИФІКА ЙОГО ПЕРЕДАЧІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглянуто поняття “концепт” та основні його класифікації. За характером інформації, що концептуалізується, виділяють такі види концептів: уявлення, схеми, поняття, фрейми, сценарії або скрипти, гештальти (М. М. Болдирєв). За понятійним (категоріальним) класом концепти поділяють на базові, концепти-дескриптори, концепти-релятиви (В. І. Карасик). За ознакою появи концепти бувають первинними та запозиченими (І. А. Стерніна). Залежно від розвитку структури концепти розподіляють на активні (тобто такі, що розвиваються) та пасивні (Г. Г. Слишкін). З’ясовано, що основними способами передачі спортивної (зокрема футбольної) лексики з англійської на українську мову є транслітерація, транскрипція, калькування, описовий переклад та переклад за допомогою еквівалента. Доведено, що частина футбольної лексики отримує стійкі відповідності в перекладі, і водночас не втрачає специфічного культурного компонента, який виражається в конотативних значеннях слів.

Ключові слова: концепт, концепт “футбол”, спортивна лексика, транскрипція, транслітерація, калькування, еквівалент.

До найважливіших соціокультурних феноменів сучасності належить спорт. Він став поширеною, значущою формою інституціоналізації і комерціалізації різних видів фізичної активності. Спорт не без підстави сприймають як невід’ємну складову світової та національної культур, оскільки до нього відносять не тільки сучасні розваги з використанням новітніх досягнень технологічного прогресу, у тому числі й засобів масової комунікації, а й традиційні ігри, пов’язані з національними укладами і звичаями. Відповідно, розкрито ще один бік цього явища: воно виступає як важлива частина культурної спадщини народів світу і форма етнокультурної самоідентифікації.

На сьогодні вченими здійснено чимало досліджень, що під різними кутами зору розглядають цей феномен. Слід зазначити, що специфіку спортивної терміносистеми, насамперед щодо особливостей етимології та лексикографічного опису, стилістичних особливостей, спортивних репортажів та мови спортивних коментаторів, вивчають досить давно (Н. Д. Авакова, Р. В. Богословська, І. В. Голуб, К. К. Ісабаєва, Ю. Г. Панкрац та ін.). Крім того, дуже активно вивчають прагматистичну своєрідність жанрової системи спортивної журналістики, причому не тільки базові жанри – телевізійний репортаж, телевізійний коментар або аналітична стаття, описані й з урахуванням специфіки окремих видів спорту, а й нові “нетипові жанри”, пов’язані із спортивними шоу або спортивною інтернет-комунікацією.

Проте донедавна у фокус уваги дослідників потрапляло переважно спортивне термінознавство (Р. В. Богословська, Р. В. Попов, Є. А. Птушкіна, О. С. Рілов). Разом з тим, аналіз існуючих словників спортивної термінології виявляє відсутність вузькоспеціальних лексикографічних

видань, а також видань, що різняться повнотою змісту відповідних спортивних понять. Сучасні лексикографічні та фразеологічні джерела практично не фіксують спортивний жаргон і спортивну фразеологію. Тож, *мета статті* – проаналізувати й систематизувати сучасні уявлення про значний фрагмент української дійсності, а саме описати з лінгвістичної точки зору концепт “футбол” і виявити способи перекладу лексичних одиниць, що входять до його складу.

Сам концепт “футбол” і лексема належить до загальнонародної лексики і й Футбольній енциклопедії отримує таке термінологічне визначення: “Футбол – спортивна командна гра, в якій спортсмени використовують індивідуальні особливості ведення і передачі м’яча партнеру ногами або іншими частинами тіла, крім рук, з метою забити у ворота супротивника якомога більше голів у встановлений час” [6, с. 20–21].

У свідомості гравця або вболівальника виникають певні типові характеристики, які є невід’ємною складовою гри: футбольне поле, ворота; дві команди по одинадцять гравців, разом з воротарем тощо.

Виходячи з цього, О. С. Кубрякова виділяє такі складові концепту “футбол”: футбольне поле і його фрагменти (маркування та розподіл поля); ворота та їх складові (маркування та обладнання); командний склад гравців і їх місце розташування на футбольному полі; суддівський склад; предмет ігрових дій (м’яч); основні правила (типові/нетипові) ведення гри; типи ударів; темпоральні характеристики тривалості футбольного матчу; кількісні показники рахунку гри; специфіка реакції глядачів.

Складність у визначенні сутності концепту як наукової категорії пов’язана з тим, що в сучасній науці досі немає однозначного рішення при визначенні структури і типології концептів (А. П. Бабушкін, М. М. Болдирєв, А. А. Залевська, З. Д. Попова, І. А. Стернін та ін.).

На думку Ю. С. Степанова в концепті виділяють три основні складові: “буквальний зміст (внутрішня форма), пасивний (історичний), новітній (актуальний і активний)” [7, с. 140].

На багатокомпонентну структуру концепту вказує В. І. Карасик. Учений виділяє образний, понятійний і ціннісний компоненти концепту. До образного компонента концепту В. І. Карасик відносить “зорові, слухові, смакові, що сприймаються нюхом характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам’яті”; до понятійного – “мовну фіксацію концепту, його позначення, опис, знакову структуру, дефініцію, порівняльні характеристики даного концепту по відношенню до того чи іншого ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано”; до ціннісного – значущість цього психічного утворення як для індивідуума, так і для колективу. “Ціннісний бік концепту є визначальною для того, щоб концепт можна було виокремити” [4, с. 178].

С. Г. Воркачев виділяє в концепті “понятійну складову, образну складову (когнітивні метафори, що підтримують концепт у свідомості) і значущу складову – етимологічні, асоціативні характеристики концепту, визначають його місце в лексико-граматичній системі мови” [2, с. 54].

Крім того, структура концепту залежить від типу досліджуваного концепту. Питання про типологію концептів – одне з перших теоретичних питань, поставлених когнітивною лінгвістикою у процесі її становлення. Пошуки визначення концепту, його ментальної специфіки тісно пов’язані з проблемою класифікації концептів, якій дослідники приділяли велику увагу.

За характером інформації, що концептуалізується, М. М. Болдирев розмежує: “уявлення, схеми, поняття, фрейми, сценарії або скрипти, гешталти” [1, с. 29–30].

Уявлення – узагальнений чуттєво-наочний образ предмета чи явища. Концепти-уявлення, як правило, об’єктивуються в мові переважно лексичними одиницями конкретної семантики. Про те, що смисловий бік таких одиниць репрезентує саме уявлення, свідчать словникові дефініції цих лексем, багато з яких практично повністю складаються з перерахування чуттєвих ознак предмета номінації (контратака, перемога тощо).

Схема – концепт, поданий певною узагальненою просторово-графічною чи контурною схемою. Схема – проміжний тип концепту між уявленнями і поняттям, певний етап розвитку абстракції (фланг, рахунок, заміна, удар тощо).

Поняття – концепт, який відображає загальні, істотні ознаки предмета чи явища, результат їх раціонального відображення й осмислення. Концепти-поняття формуються в мисленні переважно як відображення наукової та виробничої сфер дійсності (термінологія). Поняття вербалізуються, як правило, термінологічною та виробничою лексикою, а також лексемами раціональної семантики (голкипер, бомбардир, суперник, аутсайдер тощо)

Фрейм – мислимий у цілісності його складових частин багатокомпонентний концепт, об’ємне уявлення, певна сукупність стандартних знань про предмет чи явище (збори, прем’єр-ліга, стадіон тощо).

Сценарій (скрипт) – послідовність декількох епізодів у часі; це стереотипні епізоди з ознакою руху, розвитку. Фактично це фрейми, які розгортаються в часі і просторі як послідовність окремих епізодів, етапів, елементів (змагання, матч та ін.).

Гештальт – комплексна, цілісна функціональна розумова структура, яка впорядковує різноманіття окремих явищ у свідомості. Гештальт являє собою цілісний образ, який поєднує чуттєві і раціональні елементи, а також поєднує динамічні і статичні аспекти відображаного об’єкта або явища (поразка, тактика, дискваліфікація, рекорд та ін.).

У лінгвістиці є багато робіт, де пропонуються різні класифікації концептів. Одна з таких класифікацій належить В. І. Карасику: “всі концепти, так чи інакше, об’єктивуються в мові і можуть бути розподілені на три понятійні (категоріальні) класи: I. Базові концепти, до цього розряду відносять ті концепти, які складають фундамент мови і всієї картини світу, серед них: 1) космічні концепти; 2) соціальні концепти; 3) психічні (духовні) концепти. II. Концепти-дескриптори, які кваліфікують базові концепти; серед них: 1) дімensionальні концепти, під якими розуміють різного роду вимірювання; 2) квалітативні концепти, які виражають якість; 3) квантитативні концепти, які виражають кількість. III. Концепти-релятиви, які реалізують типи відносин, серед них: 1) концепти-оцінки; 2) концепти-позиції; 3) концепти-привативи” [4, с. 227].

І. А. Стернін пропонує класифікацію концепту за ознакою появи: “концепти можуть бути первинні та запозичені. Споконвічні концепти зародилися в національній концептосфері, запозичені були в неї занесені з інших національних концептосфер. Показником запозичення зазвичай виступає запозичене слово – репрезентант концепту. При переході концепту з однієї національної концептосфери в іншу переносять, як правило, тільки понятійні його ознаки; образні та ціннісні ознаки розвиваються за аналогією зі схожими споконвічними концептами” [8, с. 30].

У свою чергу Г. Г. Слишкін відзначає, що “за ознакою розвитку структури, концепти можна розділити на ті, що розвиваються (активні), та пасивні” [5, с. 89]. При цьому науковець додає: “Концепти, що розвиваються, активно використовуються в національній концептосфері і поповнюють свою структуру новими ознаками. Пасивними вважаються концепти, структура яких не поповнюється новими ознаками; зазвичай таке явище пов’язане зі зникненням реалій, пов’язаних з цим концептом, процесом переходу слова – репрезентанта концепту – з актив-

ного словникового запасу в пасивний (це так звані архаїзми та історизми)” [5, с. 89–90].

Концепт об’єктивується різними мовними знаками, різні автори висловлюють одні й ті ж ознаки концептів різноманітними мовними засобами. Повний опис того чи іншого концепту, значущого для певної культури, можливий при дослідженні набору засобів його подання.

Таким чином, базовою категорією когнітивної лінгвістики є поняття “концепт” – ментальна одиниця свідомості (одиниця мислення і зберігання інформації у свідомості), що представляє собою квант структурованого знання, репрезентує культурно-національну ментальність його носіїв. У мові концепт об’єктивується лексемами, вільними і стійкими словосполученнями та може бути досліджений на матеріалі, отриманому в результаті вільного асоціативного експерименту, суцільної вибірки з фразеологізмів, прислів’їв, приказок та художніх текстів.

Вчені виділяють різні типи концептів: за ступенем конкретності – абстрактності змісту, за виразністю – невиразністю в мові, за ступенем стійкості, за частотою і регулярністю актуалізації, за структурою, за способом мовного вираження, за стандартизацією, за способом жанрової фіксації, за змістом і ступенем абстракції. Безумовно, різні типи концептів різняться за структурою, проте більшість дослідників сходяться в тому, що концепт є неоднорідним утворенням, що має складну структуру, виражену різними групами ознак, що реалізуються різноманітними мовними способами та засобами. Більшість дослідників говорять про складну багатокomпонентну й багаточасову структуру концепту, яка може бути виявлена через аналіз мовних засобів її репрезентації.

Щодо перекладу, то серед основних способів передачі спортивної лексики іноземною мовою дослідники (Л. О. Ісаєва, А. О. Іванова, В. М. Крупнова, П. В. Чернова) виділяють такі: транскрипція, транслітерація, калькування, еквівалент та описовий переклад. Розглянемо приклади:

1. At 17.00 the website visitors will have an opportunity to learn what the French coach Laurent Blanc thinks of the oncoming game [9].

О 17:00 відвідувачі сайту зможуть дізнатися думку про майбутню гру коуча французької збірної Лорана Блана [3].

У цьому випадку концепт “коуч” вживається в значенні фахівця з тренування спортсменів. Це слово було перекладене за допомогою транскрипції. Такий спосіб перекладу не розкриває значення слова, а відтворює звукову форму іншомовного слова.

2. But a minute later Roman Pavlyuchenko equalized score. He scored in the second half two more goals and made a hat trick [9].

Але не минуло й 3 хвилин, як Роман Павлюченко зрівняв рахунок. Він же у другому таймі відзначився ще двома голами і оформив хет-трик [3].

Під хет-триком розуміють три голи, що були забиті в одному матчі одним гравцем. При передачі цієї лексичної одиниці українською мовою перекладач звернувся до транслітерації, тобто відтворив графічну форму слова, не розкриваючи при цьому значення слова.

3. During the first minutes of match set pieces were the main threat for goal one of which performed by “Arsenal” was very dangerous [9].

Основну погрозу воротам на перших хвилинах несли стандарти, один із яких у виконанні “Арсеналу” виявився дуже небезпечним [3].

Слово “set pieces” було переведено за допомогою калькування. Сутність калькування полягає у створенні нового слова або сталого поєднання в мові перекладу, що копіює структуру вихідної лексичної одиниць. В українській мові “стандарт” найточніше передає семантику англійського терміна.

4. In the end of a match the referee at first has fixed “Real Madrid” team's goal and then has changed the decision [9].

Наприкінці матчу арбітр спочатку зарахував гол у відповідь “Реал Мадриду”, а потім змінив своє рішення [3].

При перекладі використовується еквівалент слова “referee” – арбітр. Це суддя, який стежить за дотриманням правил проведення змагань. Слово було запозичене з французької мови, але його значення закріпилося в українській мові. Цікаво відзначити, що в українській мові використовується також слово “рефері”, запозичене з англійської мови.

5. Valuyev hit the crossbar from 20 meters, Lashtuvka discourages re-kick into the post, finally the third time the ball crosses the goal line, but the linesman noticed offside [9].

Валяєв струсонув поперечину ударом метрів з 20-ти, Лаштувка відбиває повторний удар у стійку, нарешті із третього разу м’яч перетинає лінію воріт “Дніпра” після удару Девича, але боковий суддя фіксує в нього офсайд [3].

Згідно зі словником, “linesman” – це боковий суддя або суддя на лінії, помічник арбітра, тобто суддя в футбольному змаганні, що знаходиться в одній із границь крайніх ліній майданчика. При перекладі українською мовою використовується описовий переклад.

Оскільки футбол як гра, яку ми знаємо, зародився в Англії в середині XIX ст., то багато футбольних понять просто запозичувалися з англійської в інші мови (у тому числі українську) в міру поширення і популяризації футболу на земній кулі. Основними шляхами запозичення були калькування, транслітерація і транскрипція.

Висновки. Формування української та англійської спортивних терміносистем йшло різними шляхами, в результаті чого англійську систему можна вважати відносно сталою, а українську – тією, що знаходиться на стадії розвитку і є англоорієнтованою.

Список використаної літератури

1. Болдырев Н. Н. Концепт и значение / Н. Н. Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики; [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж, 2001. – С. 25–36.
2. Воркачев С.Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты / С. Г. Воркачев // Известия РАН. Серия лит-ра и язык. – 2001. – № 6. – С. 47–58.
3. Всі новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua-football.com/ua>.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепт, дискурс / В. И. Карасик. – Москва : Гнозис, 2004. – С. 226–250.
5. Слышкин Г. Г. Дискурс и концепт / Г. Г. Слышкин // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 88–97.
6. Смирнов А. Футбольная энциклопедия / А. Смирнов. – Москва : Вече, 1999. – С. 21–22.
7. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века : сб. статей. – Москва : РГГУ, 1995. – С. 140–145.
8. Стернин И. А. Может ли лингвист моделировать структуру концепта? / И. А. Стернин // Когнитивная семантика : материалы 2-ой международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов, 2000. – Ч. 2. – С. 13–17.
9. UEFA News [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uefa.com/uefaeuro/news/index.html>.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2015

Маринеско В. Ю. Когнитивные модификации концепта “футбол” и специфика его передачи в украинском языке

В статье рассматривается понятие концепт и основные его классификации. По характеру концептуализируемой информации выделяются такие виды концептов: представления, схемы, понятия, фреймы, сценарии или скрипты, гештальты (Н. Н. Болдырев). По понятийным (категориальным) классам концепты делятся на базовые, концепты-дескрипторы, концепты-релятивы (В. И. Карасик). По признаку появления концепты бывают первичными и заимствованными (И. А. Стернин). В зависимости от развития структуры концепты делятся на активные (т. е. развивающиеся) и пассивные (Г. Г. Слышкин). Установлено, что основными способами передачи спортивной (а именно футбольной) лексики с английского на украинский язык выступают транслитерация, транскрипция, калькирование, описательный перевод и перевод с помощью эквивалента. Доказано, что часть спортивной лексики получает устойчивые соответствия в переводе, и в то же время не теряет специфического культурного компонента, который выражается в коннотативных значениях слов.

Ключевые слова: концепт, концепт “футбол”, спортивная лексика, транскрипция, транслитерация, калькирование, эквивалент.

Marinesko V. Cognitive Modification of the Concept “Football” and Peculiarities of its Transfer to the Ukrainian Language

The article deals with the term 'concept' and its main classifications. By the nature of the conceptualized information there are such kinds of concepts: perceptions, schemes, notions, frames, scripts, and gestalts (N. Boldyrev). By its categorical class concepts are divided into basic, concept descriptors, concept relatives (V. Karasik). On the basis of their emergence concepts are primary and borrowed (I. Sternin). Depending on the structure active (i. e. developing) and passive concepts can be distinguished (G. Slyshkin). It is found that the main ways of transferring the sports vocabulary (namely football) from English to Ukrainian are: transliteration, transcription, loan, descriptive translation and translation using an equivalent. The author concludes that in part football terms have one-to-one correspondences in translation, and at the same time they do not lose their specific cultural component that is reflected in the connotative meanings of the words.

Key words: concept, concept “football” sports vocabulary, transcription, transliteration, loan translation, equivalent.

ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ТЕКСТОВ И СИСТЕМА ФОРМАЛЬНЫХ СРЕДСТВ СВЯЗИ В ПОСТРОЕНИИ ТЕКСТА

Текст как коммуникативная единица содержит определенную когнитивную информацию, передача которой получателю и составляет его функцию. Функциональный аспект в изучении текста заключается в том, что отдельные его компоненты рассматриваются с точки зрения их роли в его организации. В современной лингвистике не существует единой классификации возможных логических и смысловых отношений между предложениями в тексте.

Ключевые слова: логико-семантическая структура, логико-семантические отношения, целостность текста.

Любой текст как коммуникативная единица содержит определенную когнитивную информацию, передача которой получателю и составляет его функцию. В любом сообщении, кроме передачи ряда фактов, содержится также авторская трактовка сообщаемого в тексте. В системе языке существуют различные формальные, логико-семантические средства, используемые в текстах в качестве носителей информации. Функциональный аспект в изучении текста заключается еще и в том, что отдельные компоненты рассматриваются с точки зрения их роли в его организации. Как отмечает Н. С. Валгина, «функциональный анализ предполагает учет предварительной обусловленности авторского выбора тех или иных средств выражения смысловой структуры текста его видовой и жанровой целеустановкой» [1, с. 17]. До сих пор не изучена логико-семантическая структура текстов в азербайджанском языке. Только сейчас появляются исследования в этой области. Поэтому мы пользуемся опытом русского и европейского языкознания по изучению этой проблемы. Условно на уровне языка текст рассматривается как сложное синтаксическое целое. В рамках сложного синтаксического целого наблюдаются текстообразующие потенции различных средств связи его компонентов. Следует отметить, что эти средства связи находятся в очень тесных отношениях и могут совместно функционировать. Наконец, они составляют сложную систему логико-семантических отношений между компонентами целого текста. Логико-семантические отношения и их эксплицитные формальные индикаторы необходимы с точки зрения пояснения связи между компонентами текста. Несмотря на то, что грамматическая функция формального связующего остается неизменной, обычно передаваемые в тексте мысли изменяются в соответствии с контекстуальной обусловленностью содержанием текста и коммуникативными установками автора. В об-

щем смысле логико-семантические отношения в тексте диктуют появление формальных средств, и эти отношения, как правило, составляют основу критерия классификации текстовых функций различных средств связи.

Взаимосвязи между компонентами текста не выбираются однозначно, так как они являются отражением в языковом строе сложных и разнообразных событий, происходящих в реальном мире. Лексико-грамматические, логико-семантические же средства связи играют роль соответствующих носителей этих объективно существующих отношений. Не отрицая возможности приема различными компонентами текста дополнительных композиционных и экспрессивно-смысловых нагрузок, тем не менее полагаем, что смысл речевого целого не присутствует лишь на уровне речи, а создается также посредством взаимоотношений между значениями семантико-синтаксических и логико-семантических языковых единиц, которые объединены в его составе. Текст как произведение речи или речевой деятельности выбирает определенные модели и средства языковой системы для выражения соответствующих значений, что отражается в рамках сложного синтаксического целого. Взаимосвязь между компонентами текста дает возможность не рассматривать сложный объект как простое множество частей, входящих в его состав. Именно благодаря этим отношениям текст формируется не только с помощью структурной составляющей части, но и различного типа сложной, содержательно-смысловой полноты. Логико-семантическая структура текста (причем имеется в виду не только художественный текст, но и диалог, газетная статья, рекламное объявление, научная статья) может быть описана в виде системы эквивалентов. Отсюда следует, что виды эквивалентных отношений, присущих тексту, должны иметь специфические свойства. Оказывается, что большое количество формальных средств связи разнооб-

разных типов, которые могут потенциально выполнять текстовую функцию, способны определить надежный критерий, дающий возможность выбирать отношения, которые действительно релевантны одному определенному тексту среди различных возможных эквивалентностей. Первые попытки выделить отношения эквивалентности в тексте показали наличие системы различных связей. Это обстоятельство дает основание заявить, что наличие соответствий в определенных точках и на определенных уровнях позволяет обратить внимание на соответствия, встречаемые в тех же точках, но на других уровнях. Одно из свойств текста состоит в образовании первичными соответствиями других, менее проявляемых соответствий, и в бесконечном продолжении этого процесса. Ясно, что эта мысль сама по себе не способствует выработке объективной методики анализа, позволяющей определить ограничения для выявления отношений эквивалентности, то есть построения текстовой модели. Считается, что здесь основной проблемой является выявление форм и кодов, указывающих на смыслы, существующие в рамках текста, а также деление этих смыслов на категории. Именно в процессе формирования этих смыслов или, иными словами, логико-семантических отношений существует возможность определения интегральной текстовой модели (х), которая обладает дифференциальными вариациями. Класс текстов, который составляет основу для обобщений, является не результатом их субъективного свободного деления на группы, а сигналом объективного и реального существования текстов. В процессе логико-семантического деления класса текстов на подклассы, определенная конкретная модель текста может быть элементом разных подклассов, так как в этом тексте всегда существует больше языковых проявлений, чем подразумевается классом, образованным абстракцией и обобщением. К одной модели или классу относятся лишь инвариантные языковые проявления, то есть общие характерные черты, свойственные разным текстам. Главным вопросом в данном случае является принцип деления на классы. При таком подходе к делению на классы каждый текст может войти лишь в один класс. Однако текст всегда является элементом различных классов, потому что разнообразная коммуникативно-функциональная, логико-семантическая, эмоциональная и стилистическая характеристика конкретного текста делает возможным применение разных классификационных подходов. Например, по своим языковым проявлениям газетный текст можно рассмотреть в коммуникативно-функциональном, историческом, личностно-психологическом и других аспектах. Здесь основной чертой является тенденция к относительной стабильности системы текстовых классов. Средства, относящиеся к языковой системе,

обуславливают образование целого класса текстов посредством разнообразной, статистически закономерной повторяемости в тексте. Логико-семантическая цельность текста характеризует его структуру. Она связана с мастерством пояснения микротемы. Пояснение микротемы происходит в следующей последовательности: начало, развитие темы и заключение. На начальном этапе даются сведения о теме. На втором этапе (развитие) осуществляется пояснение темы. Третий этап представляет собой обобщение предыдущей речи, после чего следует переход к новой микротеме, новой синтаксической целостности.

Тип коммуникативной организации специального текста задает всю совокупность функциональных, логико-семантических и формально-грамматических характеристик специальных текстов на всех уровнях их иерархического устройства и в то же время обеспечивает целостность текстов как единиц связной речи. Совокупность существенных дифференциальных характеристик текстов составляют: 1) их общая функциональная направленность; 2) логико-семантическая структура текстов; 3) смысловые связи между предложениями-высказываниями, составляющими текст; 4) типовая семантика и формально-грамматическое устройство предложений-высказываний в составе текстов. Логико-семантическая структура текстов включает в себя: общее семантическое пространство (макрополе), которое исчерпывающе представляет все вариативные жанровые разновидности (последние представлены ядром и периферией); инвариант, который отражает основное, исходное содержание.

По мнению А. А. Леонтева, «цельность текста обеспечивается прежде всего, его смысловым единством, его способностью выполнять коммуникативную функцию – информировать об исследуемом предмете, представлять его полную характеристику, отражающую определенную точку зрения говорящего о предмете речи. Цельность текста обнаруживается в его смысловом единстве, монотематичности, определяется единством коммуникативной цели-установки. Цельным является лишь тот текст, который воспринимается как «осмысленное целесообразное единство»; цельность – категория психолингвистическая, несоотносимая с грамматикой текста, суть ее в единстве коммуникативного намерения говорящего (говорящих) и в иерархии планов (программ) речевого высказывания. Однако смысловое единство текста, предполагающее единство содержания, является одной из составляющих его коммуникативной целостности, так как является результатом отражения объективных логико-смысловых (или предметно-логических) связей, которые определяются содержанием текста и речемыслительными операциями говорящего. Развертывание замысла автора в полный текст осуществляется в определенный

последовательности, которая определяет определенную структуру мысли. Логико-смысловый признак входит в понятие организации текста, так как связь высказываний в тексте должна демонстрировать связность в изложении некоторой темы и отвечать, по крайней мере, двум требованиям общения – дискретности, то есть способности расчленяться на значимые части (слова, морфемы, предложения) и понимаемости” [6, с. 56]. Целостность текста включает в себя: 1) смысловую целостность; 2) коммуникативную целостность; 3) структурную целостность текста. Смысловая цельность текста заключается в следующем: ее проявления – связанность и развернутость компонентов текста, их интеграция и композиция – мотивированное расположение частей. Связность достигается единством текстообразующих средств, это грамматическое, смысловое и коммуникативное (теморематическое) единство.

Смысловую целостность текста обеспечивает речевая тема как “смысловое ядро текста” (О. И. Москальская), его обобщенное содержание. В книге для учителя В. И. Капинос “Развитие речи: теория и практика обучения” (1991 г.) смысловая целостность называется как второй признак текста и связывается с общим понятием информативности: содержательно-фактуальная информация, заключенная в тексте, и есть тема текста (о чем говорится: факты, события, процессы и т. д., реальные или предполагаемые), а содержательно-концептуальную информацию, которую несет текст, называют основной мыслью текста (замысел автора, его понимание отношений, связей описываемых событий и т. д.). Связность – условие целостности текста, одно из ее составляющих, но целостность не может сводиться к связности. Целостность – это единство тематического, логического, стилистического, концептуального плана. Итак, смысловая целостность текста достигается не только единством темы, но и тем, что отбор материала подчиняется основной мысли. В заголовке текста обозначается тема или основная мысль. Поэтому заголовок – часть композиции текста, его сильная позиция (это первое слово автора). Языковое содержание текста составляет первый слой его “глубинной” смысловой структуры. Этот слой позволяет отделить глобальное содержание от этой структуры, однако обычно включает в себя лишь меньшую, а иногда и не очень важную часть общей информации, содержащейся в тексте. Таким образом, речевые высказывания отражаются в языке посредством таких проявлений, как информация о факте существования внетекстового объекта и эксплицитное или имплицитное выражение характеризующих его определенных пространственных и временных параметров. Этот процесс можно описать в следующих трех стадиях: первая стадия характеризуется речью, связью между отправителем

и получателем текста, вторая стадия характеризуется высказыванием, которое лишено ряда свойств речи и наконец третья стадия характеризуется образованием инвариантов языковой единицы во время определения компонентов высказывания. Хотя единицы языка не могут полностью актуализироваться в речевых высказываниях, они потенциально обладают этой способностью. Как видно, данные единицы языка и компоненты соответствующих речевых высказываний рассматриваются в рамках текстовой модели. В соответствии с правилами текстообразующих потенциалов языка компоненты высказывания, актуализирующие самые высокие языковые единицы, создают разного рода сочетания, отражение в той или иной степени в этих компонентах, а также входят в различные отношения. Явление повтора, проявляемое в строении текста, выполняет функцию образования именно такого рода структурного-семантического, логико-семантического целого. Рамочное свойство текста, создаваемое повтором, позволяет делить информационное течение на части и, естественно, обрамляет его строгими границами. В коммуникативном процессе происходит взаимное чередование внутренне целостных текстов, обладающих серьезными структурно-композиционными границами, которые проявляются в виде эксплицитного и имплицитного повтора. По нашему мнению, суть инвариантной текстовой модели формируется именно на основе повтора. В данной статье задача – установить и рассмотреть конкретные логико-семантические отношения между изучаемыми предложениями и окружающими их конструкциями, а также проанализировать характерные сигналы когезии, обеспечивающие целостность заложенной в тексте информации. В современной лингвистике не существует единой классификации возможных логических и смысловых отношений между предложениями в тексте. Так, И. Р. Гальперин [2, с. 112] выделяет следующие виды отношений: от общего к частному, от частного к общему; от конкретного к абстрактному, от абстрактного к конкретному; сходство, противоположность, смежность, временные пространственные отношения. Как отмечает А. И. Новиков [3, с. 57], содержание текста представляет собой некоторую совокупность денотатов, которые могут вступать в такие предметные отношения, как пространственные, временные, причинно-следственные, часть – целое, отношения формы, воздействия, взаимодействия и т.д. С точки зрения номинации как единицы семантической организации текста В. Г. Гак [4, с. 91] различает разнообъектные и однообъектные предложения. Разнообъектные предложения описывают различные события, а однообъектные – полностью или частично одно и то же событие.

Таким образом, выделяются четыре вида логико-семантических отношений между пред-

ложениями, обозначающими первичную и повторную номинацию в тексте: отношения тождества, представляющие собой семантическую идентичность и взаимозаменяемость предложений; отношения включения, заключающиеся в возможности сужения и расширения; отношения перекрещивания, при которых обозначаемые события частично перекрывают друг друга и между ними возникают отношения по смежности, причинно-следственные и другие; отношения соподчиненности, предполагающие, что предложения раскрывают отдельные проявления общего качества, свойства, события. Исследовав логико-семантические отношения, возникающие между сложноподчиненным предложением с придаточной предикативной частью и анафорическими и катафорическими предложениями в диктете, и учитывая подходы указанных выше ученых, мы пришли в выводу, что релевантными для изучаемых конструкций являются следующие логико-семантические отношения: отношения включения (сужение и расширение), отношения кваликативные, контрастивные (или противительные), темпоральные, предположительные, соединительные, причинно-следственно-условные [5]. При последовательном сужении предложений тема сначала описывается в общей форме, а затем конкретизируется в последующих предложениях. Такие отношения можно назвать пояснительно-обобщающими, так как последние предложения являются уточнением, обобщением предыдущих предложений, то есть иллюстрацией или лаконичным перефразирующим обобщением предшествующего контекста.

Приведенные ниже примеры иллюстрируют логико-семантические отношения включения: сужение, расширение, одновременно сужение и расширение.

1. Сужение: хəyallara dalarkən, orda, öz-özümü gögürəm.
2. Расширение: хəyallara dalarkən, orda, sözün doğrusu, öz-özümü gögürəm.
3. Одновременно сужение и расширение: Ev sahibi heybəyə şirniyyat qoymalı idi (1) Adəti üzrə ev sahibi heybəyə şirniyyat qoymalı idi (İ. Şıxlı. Dəli Kür, s.226).

Контрастивные (противопоставительные) логико-семантические отношения возникают в том случае между соседними предложениями, когда их смыслы противопоставляются друг другу. Такие отношения могут подкрепляться формальными средствами-союзами, вводными словосочетаниями со значением противопоставления. Например: Qədir buraxıldısa da, məscid həyətinə bir köynək ət tökdü. (Mir Cəlal. Dirilən adam, s.67); Hərgah işə geciksəm də yolunuzu gözləyəcəyəm. Tapdıq, yaran ağır olsa da sağalacaqsan (Ə. Vəliyev); Bəs nə etməli? Pristav demişkən, hökumətlə hökumətlik eləmək də baş tutan iş deyil. Deyəsən zəmanə dəyişir. Deyəsən, divan-dərədən qaçanlar yox, onunla

yaxın olanlar, ona arxalananlar qazanacaqlar. Bu dəfə birtəhər qurtardıq. Pristava söz verdik ki, bir də elə şeylər olmaz. Uşaqlar bilməyiblər, yoxsa kazaklara toxunmazdılar. O da boynumuza minnət qoydu, "bu dəfə başıslayıram", – dedi. Demək, bundan sonra gərək onların dediyi ilə oturduraq, onlara boyunca əyək. Görüm səni qara gələsən, ay zəmanə!.. (İ. Şıxlı. Dəli Kür, s.264).

Предположительные логико-семантические отношения между предложениями проявляются тогда, когда в предыдущем или последующем предложении высказывается предположение о возможности существования какого-либо релевантного условия или явления. Маркерами таких отношений являются следующие вводные модальные слова: Adamlar getdikcə qızıxdılar. Onların çoxu əlini xəncərə atıb, irəli cüməyə bir balaca işarə gözlədi. Aleksey Osipoviç bunu aydın görsə də, geri çəkilməyin mümkün olmayacağını dərk etdiyindən, özünü şax tutdu. O hələ bu cür qızıxmış adamlarla üz-üzə gəlməmişdi. Başqa kəndlərdə ona qulaq asmış, üstəlik kömək də etmişdilər. Ancaq bu saat onun həyatı belə təhlükə altında idi. Kürün sahilindəki bu ucqar kəndin adamlarını başa salmaq, görünür, o qədər də asan deyildi. Əhməd də çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. O, Göytəpəyə gələli az-çox xasiyyətinə bələd olduğu kəndlilərin belə səbirsiz olacağını, hətta qana susaycaqlarını təsəvvür etmədi. Şübhəsiz, burada bir əl var idi. Görünür, Molla Sadiq bütün gecəni yatmamışdı. (İ. Şıxlı. Dəli Kür s.162) Логико-семантические отношения причины-условия (следствия) наблюдаются в тех диктетах, в которых сложноподчиненное предложение с придаточной предикативной частью выражает причину или следствие по отношению к содержанию последующих предложений, при этом оно связано с ними эксплицитно, реже имплицитно. Например: Aleksey Osipoviç pencəyini soyunduqdan sonra pencərinin qabağına gəldi. Cib dəsmalını çıxarıb, saçı tökülmüş başının tərini sildi. O yaman yorulmuşdu. Rahat bir yer olsa, uzanıb dincələrdi. Elə bu məqsədlə evə göz gəzdirdi. Üstünə gəbə salınmış taxta yaxınlaşdı. O gördüyü işdən həm razı idi, həm də narazı. Razı idi ona görə ki, zəhməti hədə getməmişdi. Az-çox rus dilini bilən uşaqlarla görüşmüş, onlarla söhbət edərək, altmışa qədər adamın razılığını almışdı. Digər tərəfdən də Aleksey Osipoviç uşaqların azlığına görə özündən narazılıq edirdi. "Gərək bir az da gəzəydim. Ən ucqar kəndlərə də gedəydim. Bəlkə beş-on uşaq d tapardım. Bircə kəndlərdə yerli dildə məktəblər açılmasına icazə veriləydi! Onla bizim işimiz asanlaşardı" (İ. Şıxlı. Dəli Kür Bakı, Yazıcı, 1983, s. 138). Темпоральные логико-семантические отношения отражают развитие действий во времени. Они могут связывать и разнородные по смыслу предложения. Например: Evə gələndən sonra yata bilmədi. Yerin içində xeyli qovruldu. Onu başqa bir şey də narahat edirdi. O qorxurdu ki, bu hadisələrdən sonra camaat arasında hörmətdən düşər, müri-

dlərin sayı azalar. Bəs onda türbədailərə nə cavab verərdi? Göytəpəlilər deməzdiyə ki, ay Molla Sadiq, bəs hanı sənin qüdrətin? Bəs hanı türbənini qəzəbi? Bir yandan da bu rus Əhməd uşaqları tovlayıb məscidə gəlməyə qoymurdu. Onları xəlvəti yanına aparır, yazı-pozu öyrədir, “kafir” kitabları oxutdururdu. O saqqalı rus kəndə gəlib gedəndən sonra uşaqlar adamın sözüne heç baxmaq istəmirdilər. Əhməd heç, onu mənədən qovmaq asan idi, bəs Cahandar ağa? Bəlkə divandərəyə xəbər versin ki, Cahandar ağa doğma bacısını öldürüb qan töküüb, hə, onda necə olar? Atlı kazaklar gəlib onu tutmazdımı, əl-qolunu bağlayıb birbaşa Sibire göndərməzdilərimi? Onun izi-tozu bir yolluq itməzdimi? Atlı kazaklar gəlib onu tutmazdımı, əl-qolunu bağlayıb birbaşa Sibire göndərməzdilərimi? Onun izi-tozu bir yolluq itməzdimi? Mən də rahat nəfəs almazdımımı? Bəs sonra? (İ. Şıxlı. Dəli Kür c.208).

Соединительные логико-семантические отношения обычно реализуют либо перечисление, либо пояснение, либо конкретизацию. В последнем случае связь может быть квалифицирована как присоединительная. Присоединением называется такая связь двух предложений, при которой содержание второго предложения является дополнительным сообщением, вызванным содержанием первого предложения или возникшим по поводу него: Çar məmurlarınınin təqib etmədiyini bir adam vardısı, o da Molla Sadiq idi; Doğrudan da, bu mahalda iki

savadlı vardısı, onun biri Əşrəf idi (İ. Şıxlı. Dəli Kür, c. 43).

Список использованной литературы

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – Москва, 1976.
2. Валгина Н. С. Теория текста : учеб. пособ. / Н. С. Валгина. – Москва : Логос, 2004.
3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология: На материале французского и русского языка / В. Г. Гак. – Москва : Междунар. отношения, 1977.
4. Гальперин И. Р. Информативность единиц языка : пособ. по курсу общего языкознания для студентов филологических специальностей университетов и пед. ин-тов / И. Р. Гальперин. – Москва : Высшая Школа, 1974.
5. Леонтев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации / А. А. Леонтев // Синтаксис текста. – Москва : Наука, 1979.
6. Новиков А. И. Семантика текста / А. И. Новиков. – Москва : Наука, 1983.
7. Петрова Е. А. Логико-семантический аспект исследования языковых единиц : монография / Е. А. Петрова. – Уфа, 2011.
8. Петрова Е. А. Классификация логико-семантических отношений между компонентами диктеты / Е. А. Петрова // Языкознание. Журнал “Филология и культура”. – 2012. – Вып. № 1.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2015

Ібішова Вефа. Логіко-семантична структура текстів і система формальних засобів зв'язку в побудові тексту

Текст як комунікативна одиниця містить певну когнітивну інформацію, передача якої одержувачу і становить його функцію. Функціональний аспект у вивченні тексту полягає в тому, що окремі його компоненти розглядаються з точки зору їх ролі в його організації. У сучасній лінгвістиці не існує єдиної класифікації можливих логічних і змістових зв'язків між реченнями в тексті.

Ключові слова: логіко-семантична структура, логіко-семантичні відносини, цілісність тексту.

Ibishova Vefa. Logical-Semantic Structure of the Text and the System of Formal Means of Communication of the Text

The text – as a communicative unit containing a certain cognitive information, which transfer to the recipient and makes it function. Functional dimension text in the study is that its individual components are discussed in terms of their role in its organization. In modern linguistics there is no uniform classification of possible logical and semantic relations between sentences in the text.

Key words: logical-semantic structure, logical-semantic relations, the integrity of the text.

*****

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

*****

- Борискіна К. В.** - кандидат філологічних наук
Класичний приватний університет
- Ботнер В. С.** - кандидат філологічних наук, доцент
Запорізький національний університет
- Кирпиченко О. Е.** - кандидат філологічних наук, доцент
Класичний приватний університет
- Марінеско В. Ю.** - кандидат філологічних наук
Класичний приватний університет
- Михайліченко В. Р.** Запорізький національний технічний університет
- Мосієвич Л. В.** - кандидат філологічних наук
Класичний приватний університет
- Сліпченко С. В.** - викладач
Класичний приватний університет
- Тарасенко К. В.** - кандидат філологічних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет,
Класичний приватний університет
- Алиева Рухангиз Чингиз гызы** - дисертант
Інститут літератури імені Нізамі,
Національна академія наук Азербайджану
- Алиева Шоле** - докторант
Нахічеванське відділення
Національної академії наук Азербайджану
- Ахмедова Кифает** Нахічеванський інститут учителів
- Гейдарова Севиндж Аяз гызы** - докторант
Музей літератури
- Гусейнова Егяна Сабир гызы** - старший викладач
Гянджинський державний університет,
Азербайджанська Республіка
- Джаббарлы Алекбер** Нахічеванський державний університет
Азербайджанська Республіка
- Джафарова Фахрия** Нахічеванський інститут учителів
- Ибишова Вефа** - дисертант
Інститут мовознавства,
Національна академія наук Азербайджану

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**Вимоги до авторських оригіналів статей,
поданих до науково-виробничого журналу
“Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки”**

Постійними розділами журналу є:

- *Теорія та історія мовознавства. Прикладна лінгвістика*
- *Структура і функціонування мов*
- *Зіставна лінгвістика, міжкультурна комунікація та переклад*
- *Теорія літератури*
- *Історія літератури та сучасний мистецький процес*
- *Теорія та історія журналістики*
- *Аналіз сучасного медіапростору*
- *Теорія комунікації, реклама та PR*
- *Педагогічна комунікація*
- *Лінгвістичне та літературне краєзнавство*
- *Огляди та рецензії*

Приймаються до друку **статті українською мовою** обсягом 0,5–1 авт. арк. (12–24 сторінки роздруку за поданими нижче вимогами).

До рукопису статті обов’язково додаються:

- відомості про автора із зазначенням наукового ступеня, вченого звання, місця роботи, посади, контактних телефонів, e-mail, адреси та номера відділення Нової пошти для отримання авторського примірника;
- якщо стаття підготовлена у співавторстві, то обов’язково додається довідка, яка підписується всіма співавторами і в якій зазначається особистий внесок кожного;
- автори, які не є докторами наук, додають до статті одну рецензію, підписану доктором або кандидатом наук – спеціалістом відповідної галузі філології. Усі статті направляються на додаткове рецензування;
- якщо автор є працівником вищого навчального закладу, то бажаною є рекомендація кафедри чи ради факультету;
- електронний варіант на диску, де окремими файлами подаються текст статті, схеми та таблиці, тексти анотацій та ключових слів, відомості про автора;
- копія документа про сплату (з розрахунку 25 грн за сторінку).

Технічні вимоги:

- текстовий редактор Microsoft Word;
- шрифт Times New Roman, кегль 14;
- поля з усіх боків 20 мм;
- інтервал 1,5;
- посилання на літературу зазначається в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки (напр.: [12, с. 7]);
- список літератури подається за алфавітом, оформляється згідно з чинними правилами бібліографічного опису документів;
- кількість схем, таблиць та рисунків має бути мінімальною і застосовуватися у статті лише тоді, коли це значно покращує її зміст.

Стаття має містити такі необхідні елементи:

- тематична секція;
- УДК;
- анотація англійською (2000 символів), українською (600 символів), російською (600 символів) мовами з ключовими словами цими самими мовами (3–10 слів);
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз стану розробки проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми;
- формулювання мети (постановка завдань);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі;
- список використаної літератури.

Гроші треба перераховувати за реквізитами:

Класичний приватний університет / АТ “УкрСиббанк”
р/р 26001504757200 / ОКПО 19278502 / МФО 351005

За друк статті у науково-виробничому журналі “Держава та регіони”.